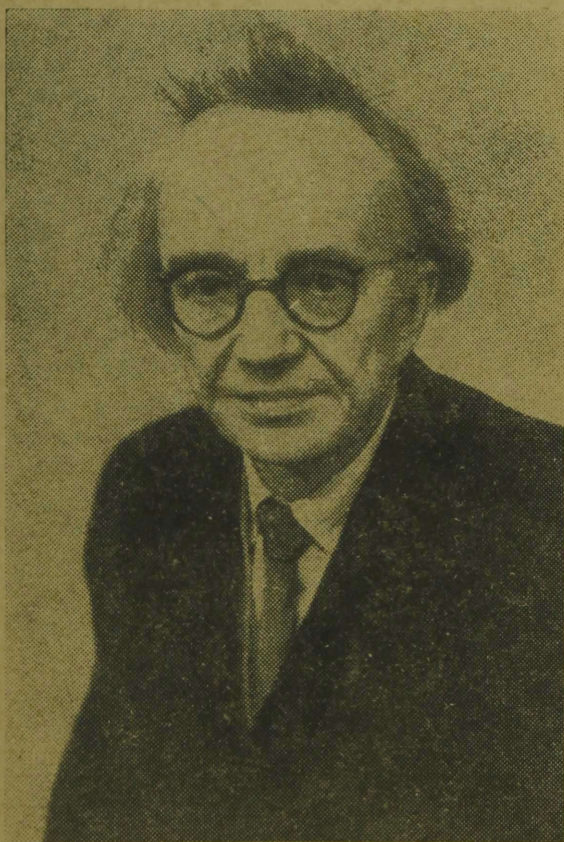

Paul Viiding **ELU ASEAINE**

12/13

„LOOMINGU“ RAAMATUKOGU 1969

„Loomingu“ Raamatukogu 12/13 (592/593)

Kirjastus „Perioodika“. Tallinn

Paul Viiding **ELU ASEAINE**

12/13

„Loomingu“ Raamatukogu 1969

S a a t e k s

«Elu aseaine» autor PAUL VIIDING (1904—1962) kirjutab enda poolt hinnatud ja korduvalt ette loetud luuletuses: «Õhtuks olgu mul aegsasti selge/ maailm ja mis seal sees». Filosoofiline arutlemine maailma asjade üle oli nende värsside kirjutajale tõesti omane. See oli tema lemmiktegevus. Võimet mõtelda pidas Paul Viiding elu suurimaks hüveks. Kirjanduslike, sotsiaalsete ja filosoofiliste probleemidega oskas ta vestluskaaslastki haarata, mis andis temaga suhtlemisele intellektuaalse põnevuse ja võlu. Teatavate teemade juurde pöördus ta sageli tagasi, tuues esile uusi vaatenurki või võimalusi. Elu viimastel aastatel huvitus Paul Viiding eriti küberneetika uurimisvaldkonna ideedest. N. Wieneri teos «Küberneetika ja ühiskond» oli kestvalt kõneks. Muide, tema meisterlik ning vahest kõige isikupärasem novell «Mehhanism», mis ilmus 1938. aastal «Loomingus», peaks olema esimene küberneetilisest probleemist lähtuv teos eesti kirjanduses.

Kirjandus, taas tema enda väite järgi, oli üks neid asju mille pärast tasus elada. Vaimult ja elukutselt matemaatik, hingelt kirjandusnimene — nõnda võis ta võrdset vaimustuda elegantsest mõttekäigust, malekombinatsioonist, taidurlikust luuletusest või selle luuletuse heast ettekandest. Luule mõistja ning armastajana suutis ta seda ka vahendada, kas arutlevas essees, asjatundlikus arvutuses või lihtsalt värsside ette lugedes. Proosas näis ta eriti hindavat peent detailitaju ning olustikukujutust — nõutava psühholoogilise veenvuse kõrval. Jüri Parijõe ning Jaan Lattiku noorsoojutud tulid sageli ettelugemisele. Paul Viiding oli lugemiskunsti üks harvu meistreid.

Kirjandusele suunatud mõtted saatsid teda viimaste hetkeni. Veel nädalapäevad enne surma uuris ta süvenenult noorte novellivalimikku, pliats peos; kustuva teadvuse viimaseid sõnu oli «pealkiri, pealkiri...»

P. Viidingu loomingus on enamasti tuntav teoreetilise mõtleja juuresolu, märkad teose lähtepunktina ideed, probleemi. Pole vist juhus, et esimene tõsiselt mõeldud kirjanduslik katse oli filosoofiline esse pealkirjaga «Matemaatiline meetod». Selle tagasilükatud käsikirja asemele pakkunud autor värsse, mis «Looming» ka avaldas. «Katsusin siis edasigi seda, mida oleks tahtnud ütelda õieti filosoofilise traktaadi vormis, mahutada algul värssidesse, hiljem ka lühiproosa vormi,» kirjutab P. Viiding kirjandusse astumist meenutades.

P. Viiding oli sule- ehk PEN-meis selle täies tähenduses — poeet, esseist ja «Elu aseainega» ka romaanikirjanik. Tema juurdlevale natuurile tunduvad eriti isikupärasena esse- ja aforismivorm, mis nõuavad mõtte tihedust ja sõnastuse täpsust. Kimbukese P. Viidingu aforisme võib lugeja leida «Loomingust» (1964). Samuti postuumselt ilmunud esse- ja arvustustevalimikku «Elu ja luule» (1963) on Ain Kaalep soovitanud pruukida kirjandusteooria lugemikuna.

P. Viidingu luulet on ilmunud kahes erikogus («Traat-aed», 1935, «Edasimineks», 1947), kuna hilisemad värssid on jäänud koondamata. Vastne luuleantoloogia toob paar näidet ka viimasest perioodist ning märgib üsna tabavalt P. Viidingu luule mõistuslik-filosoofilist laadi ning teatavat raskepärasust, millest ta vabaneda püüdis.

Luule debüütkogule järgnes aasta hiljem novelliraamat «Piinlikult hea tahe» (1936). Novellide miljöö ja tüübigestik sarnaneb hilisema romaani omaga, need on vormitud samast materjalist. Tegelased, enamasti poolboheemlikud intelligendid, tunnetavad dissonantsi mõttetut elu ja seltskonnaga. Novellis «Valge krae» lausub peategelane: «See on elu aseaine, mida elame...» Lahtiütlemiseks puudub aga jõud. Abitu katse valget kraed töömehepluusi vastu vahetada lõpeb ootuspäraselt — naeruväärse taganemisega.

Märksal pilgul, mõistuslikult eritledes jälgib autor oma kangelaste käitumist ja suhteid nende välistes avaldustes, siseellu liialt süvenemata. «Viidingu novellide psühholoogiline kude on intellektuaalne, tunnetav, puhast, mõtte-tööst puremata tundmust neis peaaegu ei kohtagi,» tõdes arvustus. Kompositsioonilt meenutavad «Piinlikult hea tahte» novellid mõneti tänapäeva vabamat novelli ning tundusid omal ajal ülearu etüüdlisena.

Kahest hilisemast proosaraamatust («Sild», 1947, «Mõt- teid rahutul hommikul», 1958), sisaldab esimene sõjajärg- set loomingut, teine on valikkogu, kuhu autor lisas ühe värsketöö — teadusliku fantastika laadis kirjutatud aktu- aalse novelli «Marsi ja Jupiteri» vahel. Kui nimetada veel P. Viidingu tõlkijategevust, siis oleme põgusa mainimise teed mööda jõudnud avaldatava romaani juurde.

«Elu aseaine», mis ilmus aastate vahetusel 1939/1940, seisab mõnevõrra eraldi autori loomingus — mitte üksnes sellepärast, et see on tema ainus romaan. Nagu nimetatud, leiame teosel sidepunkte varasemas novellistikas — pea- miselt keskkonna, selles keskkonnas liikuvate tegelaste ning kujutuslaadi üldise sarnasuse näol. Romaanis tõm- bub probleemiotsija ning -nägi tagaplaanile erapooletu jutustaja ees. Juba omaaegne kriitika heitis autorile ette kindlama ideelise aluspõhja puudumist teoses. Arvukad probleemide alged, mis raamatut huvitavamaks teevad, jäetakse arutlevalt välja arendamata, otsekui kartes eksida romaani omaaegsete žanrinõuete vastu.

Jutustajahoiakut võiks seletada asjaoluga, et kõnealune raamat on mõneti autori tagasivaade, memuaar, mille kang- elased ja olukorrad kaunis natuurilähedaselt elust üle kantud. Tunniandmine lisateenistuse saamiseks, kehv üüri- tuba, male- ja matemaatikaharrastus võiksid pärineda au- tori enda elust, vahest ka poolteadlik vimm isiksuseohtliku seltskondlemise vastu, mida novellideski on tunda. Karl Kaasiku prototüübiks oli autori andekas noorpõlvesõber, kelle käekäik kujunes romaanis esitatule lähedaseks, õpe- taja Kaarna eeskujuna on silmas peetud kunagist mate- maatikaõpetajat, Uibulaanes maalitakse sugulaste talu Sangaste mail jne. P. Viiding näitab ennast elava ning la- dusa lausega jutustajana.

Objektiivselt on «Elu aseaine» arenguromaan, lugu sel- lest, kuidas seltskonnasüütu ning uje noormees töötab taga- järjekalt, kuni kõrvalised ahvatlused veavad libedale ning teevad vaimu lõdvaks. Andekast noorukist kujuneb hasart- mängija, laenunorija, oleskleja, elust möödaelav parasiit. Toimekas, loov elu kängub elu aseaineks. Soovi korral võib romaani lugeda didaktilise teosena, mida erapooletult nentiv autor küll pole taotlenud. Teos veenab enam olus- tikulise kujutusega, vähem psühholoogiliselt: langusele olulised murdekohad jäävad sügavama põhjendusega.

Neljakümne aasta kestel on mõnedki romaanis kujutatud enesestmõistetavused omandanud ajaloo hõngu. Kahekümnendate aastate Tartu tudengielu ja seltskonna värvi-
kas taastamine võiks olla tänapäeva lugejale teoses kõige huvipakkuvam.

Mart Mäger

Kevade oli tulnud nädala ajaga.

Igal hommikul välja minnes võis näha muutusi, mis olid tekkinud üleöö. Äkki ei olnud enam musta lumekeltsa maja ees, äkki olid tänavad päris kuivad. Pöösaste raod olid pruunid, tõmbusid üle lakise läikega, teisel päeval juba võis märgata rohekashalli udet, hiirekõrvad olid väljas. Kõige rohkem üllatasid kastanilehed. Nende käpad olid läinud harali üleöö sõna otseses mõttes.

Abiturient Karl Kaasik harrastas sel kevadel varast tõusmist. Ta ei teinud seda küll mitte õpingute pärast. Eksamid ei teinud talle hirmu ega raskusi. Ta oli eeskujuõpilane ja ei tarvitsenud tunda mingit muret. Kui tema ei oleks oma lõputunnistust kätte saanud, kes selle siis veel oleks võinud saada?

Kaasikut ei äratanud siis hommikuti vara mure õpingute pärast. Aga äratuskella ei vajanud ta enam märtsikuust saadik, mil hommikud läksid valgeks. Mis teda äratas, see oli noore vere rahutu voolamine. Nagu oleks miski temas selgesti tundnud ja teadnud, et magatud tunnid ei ole elatud tunnid.

Ta lahkus kodunt siis harilikult tunni ja rohkemgi enne kellaiega, mil oleks tarvis olnud minna, et jõuda õigeks ajaks klassi. Jõeäärse aguli madalailt tänavailt tõusis ta mäele, parki. Ta tegi seal pikki ringe kõrgete puude all. Istus pingil, millelt avanes vaade rõõmsale hommikupäikesega ülekatatud linnale. Tegi hingamisharjutusi. Lükas sõrmedega läbi juuste, mis olid kasvanud juba küllalt pikaks — enam ei kehtinud koolipoisi juustekasvatamiskeeld.

Sellel varasel hommikutunnil ei liikunud mäel palju

inimesi. Ja just sellepärast tundis Karl Kaasik end hästi. Ta vihkas hingepõhjast sedasama parki pühapäevaseil pealelõunail, kui terve linn siia jalutama kogunes. Jalutama, ratsarügemendi plekkorkestri muusikat kuulama ja halvasti käituma. Jah, muidugi, ka tema oli siin mõned korrad olnud «muusikal» koos koolivendadega. Nelja mehega kõrvuti kõnniti siis kõige elavamaid teid mööda, takistati vastutulijaid tüdrukuid, räägiti — omavahelist rääkimist teeseldes, aga nii et vastutuljaile kuulda oli — labasusi. Kaasikul oli seda väga raske kaasa teha, samuti oli tal raske jutustada väljamõeldud lugusid oma seiklustest tütarlastega. Aga seda pidi tegema, kui ei tahetud sattuda oma kaasõpilaste naeru alla, kui taheti olla mees.

Olla mees! Mis lahutas abituriente veel sellest? Ainult neli nädalat klassis istumist veel, nii arvas Karl Kaasik. Veel kindlamini arvasid seda ta kaas-abituriendid.

Kaasik pilutas silmi, et vaadata aega raekoja kellalt, mis paistis siia mäele ära. Viie minuti pärast kõige hiljem pidi ta minema, kui ta ei tahtnud hilineda. Aga ta ei saanud kuidagi hakata minema. «Kas tuleb või ei tule?» Kuigi Kaasik rääkis korteriperenaisele, et ta nii vara hommikul läheb välja selleks, et hingata värsket õhku, et siis klassis oleks pea hästi lahe, ja kuigi ta ka ise uskus, et see oli peamine põhjus, mis teda varahommikul välja tõi, oli seal siiski üks väike põhjuseke veel, miks ta need jalutuskäigud oli arendanud nii järjekindlaks.

Sealt ta tuligi, see põhjusekene! Noor koolitüdruk, raamatumapp käes, vormimütsis, valges pluusis ja mustas seelikus. Iga kord kui Kaasik eemalt märkas seda tüdrukut, tundis ta, et ta kahvatas. Just nimelt kahvatas, mitte ei punastanud. Ta oleks punastanud võib-olla siis, kui ta selle tüdrukuga oleks pidanud rääkima või kui mõni klassikaaslastest oleks tema hommikuste istumiste põhjust siin pargipingil teadnud ja oma teadmist mitte enda teada hoidnud. Aga nüüd — ta oli omaette istuja siin, ta nautis loodust, temal ei olnud selle mööduva tüdrukuga ju mi-

dagi asja, keegi ei oleks võinud seda kindlaks teha, ka see tüdruk ise mitte — milleks pidi ta siis punastama?

Tüdruk oli möödunud. Muidugi oli ka tema koolimineja, et teda igal hommikul nii kindlal kellaajal näha oli. Kaasik vaatas talle järele, kuni ta kadus varemete nurga taha. Siis ta tõusis, võttis pingilt paar raamatut ja mütsi ning hakkas rutates laskuma mäest, silmis pilt hõljuvail sammel astuvast tüdrukust, selge pilt kahest pikast patsist valgel pluusiseljal.

Elu! Maailm! Inimene! Kevade! Mõtelda sai ainult suurtes mõistetes, niisuguseis tundetoonitatus, mis löid hinge ärevile, nii et tundus, nagu oleksid hõljunud lainetel, aga nii soojel lainetel, nagu polnud ühegi järve vesi ka südasuvel mitte.

Kui hommik oli olnud nii õnnestav, siis ei olnud isegi klass vastumeelne. Akendest paistis päikest, ja see, mida kateedrilt ette kanti, ei nõudnud mingisugust tähelepanu endale. Paremaid õpilasi polnud õpetajail põhjust tülitada nüüd, vastu eksameid. Nii võis üsna segamatult anduda oma eraunistustele. Vahetunnist vahetunnini.

«Kaasik!»

Siiski ei lastud tervet päeva rahulikult oma kohal istuda. Kaasik tõusis pingist musterõpilasele sobiva kärmusega ja katsus samal ajal ühtlasi restaureerida viimatiräägitud sõnade kõla kõrvus, et mitte reeta oma täielikku osavõtmatust tööst. Aga seda polnud tarvis. Oli parajasti mindud uue pala juurde.

«Nii siis tõestage meile Pythagorase teoreem. Milles seisneb Pythagorase teoreem, ütelge teie, Mänd!»

Pingikolistamine, kärarikas ja aegaviitev püstitõusmine, siis vaikus.

«Ei tea?»

«Kaateti, kaateti...»

«Ü h e s t kaatetist ei ole seal mitte juttu, istuge!»

Ja siis asus Kaasik tahvli juurde, tegi kiiresti joonise, formuleeris lause, andis tõestuse endastmõistetava kergu-

sega, kõneldes klassile, nagu ei olekski ta õpilane, vaid õpetaja.

Ta teadis küll, et selle liigse osavuse, nende liigselt korralikkude teadmistega tõmbas ta endale klassi pahameele, et enamikule koolivendadest tema esinemine klassis ei meeldinud. Aga kas sai ta meelega oma teadmisi teha väiksemaiks, kui nad olid? Ja pealegi olid tema teadmised õppeaineis ainus asi, millega ta ennast sai maksma panna.

«Mis teist saab, Mänd, kui määratakse eksam matemaatikas? Kukute läbi, kukute läbi!» Matemaatikaõpetaja Kaarna, kes oli ühtlasi klassijuhataja, vangutas pead.

«See on ju nii ammu, mitu aastat tagasi läbi võetud, kes seda võib mäletada... Ja milleks seda tarvis peaks olema, ma ei lähe ju ülikooli sugugi matemaatikat õppima,» rääkis Mänd.

«Vaadake, niisugune on nüüd teie loogika! Õige peaks olema mõtelda just ümberpöörduvalt. Kes ülikooli matemaatikat õppima läheb, nagu võib-olla Kaasik, seda ma oleksin nõus läbi laskma üldse ilma igasuguste teadmisteta. Küll ta ülikoolis õpib, mis tal keskkoolis õppimata jäi. Aga teie? See on nüüd viimane võimalus teilt nõuda, pärast ei tee teie sellega enam iialgi elus tegemist. See on viimane, mis te saate, mõtelge sellele. Matemaatika suhtes on teie elutöö tehtud, niipea kui olete küpsustunnistuse kätte saanud. Sellepärast on mul õigus teilt nõuda. Õieti ma ei räägiks õigusest. Kui see minu teha oleks, ma laseks teid minna niisama, mis ma teist vaevaksin, aga... minul on oma kohused täita, kas teie suudate sellest aru saada? Kui te ükskord olete oma juura lõpetanud ja olete, ütleme, kohtunik, ja mina olen sattunud vastuoludesse seadustega, ja teil tuleb minu üle kohut mõista: kas ma võin arvestada, et teie saate minu heaks teha midagi rohkem, kui võimaldab seadus? Isegi siis, kui ma oleksin teid puudulikkude teadmistega matemaatikas siit nende müüride vahelt välja lasknud? Vaadake siis...»

Klass oli hiirvait. Mitte sellepärast, et Kaarna kõrvale-

põige elufilosoofiasse oleks olnud eriti huvitav, vaid sellepärast, et nii nihkus lähemale tunni lõpp ja vähene-
sid mõnele ohtlikud võimalused saada paljastatud oma
kohutavas süütuses matemaatiliste tõsiasjade suhtes.

Kaasik seisis ikka veel tahvli juures. Ta nägi, et tahvli
mustale linoleumile oli pliiatsiga kirjutatud sarjade viisi
matemaatilisi valemeid, mis kaugelt polnud sugugi nähta-
vad, mida aga ninapidi tahvli juures võis vabalt lugeda.
Siis käis koridoris kell.

Kaasik ei olnud põline õpilane selles koolis, ta oli tul-
nud siia eelviimasesse klassi. Kuid mitte ainult sellepärast,
et ta oli hilisem juurdetulija, vaid ka lihtsalt oma iseloomu
pärast võõristas ta enamikku oma kaasõpilasi. Ta tundis
ennast teiste seas halvemana ja alamana oma seltskond-
likkude võimete ja ka vaesuse pärast. Kes teab, kas ta
olekski üldse pääsenud keskkooli, kui see keskkool, mil-
lesse ta oli astunud pärast algkooli lõpetamist, ei oleks
asunud kodukohale käe-jala juures, maal alevikus.

Kui selle alevigümnaasiumi aga sulges koolireform, siis
oli Kaasik juba niikaugel, et suutis oma vanemaid veenda
edasikoolitamise vajaduses. Kuna tema hoolsusele ja an-
dekusele polnud midagi ette heita, siis võeti jõud kokku
ja pandigi poiss linna kooli.

Andekus ja hoolsus avasid talle küll selle linna güm-
naasiumi ukсед, ei andnud aga kaasa seda, mis oli endast-
mõistetav enamikule selle kooli õpilastest, kes kuulusid
linna jõukamasse kihti: häid rõivaid, häid «seltskondlikke
kombeid» ja küllaldast taskuraha.

Nii oli Kaasikul oma koolivendade seas vähe sõpru, ta ei
puutunud nendega peaaegu iialgi kokku väljaspool kooli-
toa seinu. Teised abituriendid tegid juba aegsasti väikesi
katseid matkida üliõpilaselu, korraldasid omavahelisi arg-
likke õllejoomisharjutusi ja riskeerisid teinekord külas-
tada mõnd avalikku lokaaligi. Kaasik muidugi ei saanud
nendest üritustest osa võtta. Kuna tema vaesusele lisan-
dus veel kooli paipoju kuulsus, siis sõbrad teda just ei

kutsunudki. Ja nii oli tal võrdlemisi vähe rääkida oma koolivendadega klassiski. Kui teised olid kobaras koos klaarimas mõnda eelmisel päeval toimepandud «rahvapidu» — nii nimetati omavahelisi joominguid —, siis seisis Kaasik eemal.

Ainult tema pinginaaber Mänd, kes küll ka kuulus nende noorte elumeeste silmapaistvamate esindajate hulka, oli Kaasikuga lähemalt seotud niisuguse sõprusega, mida võib leida ainult koolipõlves, kus sõprust vajatakse ja otsitakse.

See Mänd oli üldse üks imelik poiss. Ta oli jõukate vanemate laps, ta tundis peeni kombeid, oli oma kaheksateistkümne aasta kohta hästi kasvanud, ta riietekapis oli mitu ülikonda, ta kandis moodsaid kaelasidemeid ja, räägiti, tal olevat olnud tõsine romaan ühe abielus naisega, «Kuld Lõvi» džäss-orkestri esimese viiuli abikaasaga. Aga just tema sobis Kaasikuga, sest kõrvuti oma elumehe-allüüridega luges ta palju raamatuid ja laskis ennast ka abstrakteid ideedest kaasa kiskuda. Et ta matemaatikas oli nõrk, see ei kahandanud tema väärtust Kaasiku silmis.

Peale muu mõlemad, Kaasik ja Mänd, mängisid malet. Kuna Kaasikul polnud kodus malendeid, siis käis ta tihti Männa pool.

Viimasel tunnil tuletas Mänd Kaasikule meelde, et ta ei unustaks pühapäeval tulla mängima turniiripartiid. Nad mõlemad võtsid osa koolinoorsoo maleturniirist ja analüüsisid tundide ajalgi — usuõpetuse tundides näiteks — laua all Männa taskumalenditega mõnda huvitavat seisu.

Malemängu oli Mänd õppinud oma isalt, Kaasik õppis selle Männalt, poole aastaga aga oli ta niikaugel, et Mänd ei saanud enam temale vastu. Männaga mängis Kaasik oma esimese etteandepartii elus — ilma tornita.

Pärast viimast tundi teatas klassijuhataja Kaarna, et eksami-aineiks on matemaatika ja eesti keel. Kumbki eksam peetakse kirjalikult: neljapäeval, üks järgneval, teine ülejärgneval nädalal, suuliselt reedel. Nädala kolm

esimest päeva on õppetööst vabad koduseks ettevalmistumiseks ja kordamiseks.

«Sa tuled minu poole, ja vaatame, mis me saame veel pähe lüüa selle lühikese ajaga,» ütles Mänd. «Eesti keelt ma ei karda, aga see neetud matemaatika!» Miks oleks pidanud Mänd kartma eesti keele eksamit, kui tema üheks eriharrastuseks oli kirjandus? Klass pidas teda õigusega kirjanikuks: kaks tema luuletust oli ilmunud kohaliku ajalehe pühapäevases jutulisas. Muidugi ei pruukinud need kirjanduslikud katsetused soodustada ortograafia omandamist, sest luuletusi tuli hädapärast kirjutada hüpermodernses keeles, mis klassikirjatöodes tarvitatuna oleks löönud õpetaja punase sule tasakaalust välja. Kuid kas nõuti abiturientidelt ainult ortograafiat ja mitte ka mõtteid?

Turniiri järjekordne mäng oli määratud pühapäeva hommiku kella üheteistkümnele. Kaasik läks poole kümneks Männa poole, et minna üheskoos.

«Magab veel,» nende sõnadega võttis Kaasiku vastu Männa ema. «Aga ajage üles, ajage üles, on aeg.» Ta juhatas Kaasiku läbi mitme ruumi poja tuppa.

Mändade korter oli esimene paljutoaline linnaelamu, mida Kaasik üldse oli näinud. Saali raamatukappide ja laudade punased poleeritud pinnad ja polstrite plüüš, klaveri sügavmust läige ja viieharuline pronksist ning piimklaasist armatuur laes polnud Kaasikule endastmõisteta-vused. Muidugi ei jäänud ta kõike seda toredust ammuli sui vahtima — niipalju oli kasu olnud ka kooli teoreetilisest haridusest, et teati: ei tulnud lasta ennast üllatada. Aga ta ei saanud salata vähemalt endale mitte, et see kõik imponeeris.

Mänd vedeles tõega veel voodis. Ta küll enam ei maganud. Kaks ajalehte oli langenud põrandale ja käes oli tal seljast kahekorra murtud raamat.

«Mida sa loed?»

Vastuse asemel lõi Mänd raamatu kinni, keerates enne

lehe järje märgiks kahekorra. Dostojevski «Mängur», luges Kaasik tiitlilt.

«Kas on huvitav?»

«On kah.» Mänd haigutas. Siis madaldas ta hääle sosenaks, tõmbas Kaasiku varrukatepidi endale lähemale ja ütles:

«Eile oli väike omavaheline võtmine. Sain koju alles midagi poole ühe ajal. Nüüd lõhub pea valutada.» Tegelikult oli see küll ainult hooplemine. «Olemises» oli olnud rohkem romantilist sära kui joomist ja kaheksatunniline uni oli kosutanud enam kui küllalt.

Kaasik silmitses tähelepanelikult voodis lebavat Mända. Ta võrdles mõttes oma soonist ja tihedat muskulatuuri selle valge ja vedelana ning hellitatuna tunduva ihuga. Mänd oli temast palju suurem kasvult, aga kindlasti oleks Kaasik jõu poolest üle olnud. Käepigistusestki oli seda tunda.

«Kuule, ole hea mees, otsi sealt vasakpoolsest esimesest lauasahtlist üks pulber, sa näed seal.» Mänd ise küünitus voodi ees toolil seisva karavini poole ja valas endale klaasi vett.

«Mis asi see on?»

«Kofeiin. Ajab une ära ja teeb pea selgeks. Mul on üks tuttav apteeker. Ega seda muidu ilma arstitäheta saa.»

Mänd ringutas veel mõned korrad voodis selili olles, siis pildus maha oma pidžaama, tõmbas selga supelmantli ja vabandas ennast. Lugegu Kaasik lahti või tehku, mida tahab, tema läheb laseb endale külma vett kaela. Tühjast uudishimust aetuna tõmbas Kaasik uuesti lahti laeka, millest ta oli otsinud Männale pulbri, võttis sealt veel ühe, harutas lahti, puistas suhu ja võttis klaasist lonksu vett peale. Maitses natuke mõrkjalt. Midagi iseäralikku aga ei olnud tunda.

Ja siis tuli varsti ka Mänd tagasi. Ta rõivastus suure hoolega, laskis Kaasikul soovitada, millise ülikonna ta peab võtma ja millise kaelasideme.

«Viis nürust kaelasidet. Ükski ei kölba õieti kaela panna. Välismaal on korralikult riides käia tahtval härral vähemalt kaks tosinat kaelasidemeid.»

Koputati uksele. See oli ema.

«Vaata, et sa ilma söömata ära ei jookse. Tehke Alber tile seltskonda, härra Kaasik. Söögitoas on kohv laual. Teenija on väljas ja mina pean kah ära minema.»

«Küll ma saan.»

Männal oli hea isu. Ta söi pool tosinat võileibu ja paar saiakest veel pealekauba. Kaasikule valmistas raskusi munakoormine. Ta ei teadnud, kuidas ta pidi õieti käsitama peekrikest, millega muna oli lauale toodud. Aga et oldi siiski omavahel, siis polnud tarvis just punastada. Kui nad einestamisega poole peal olid, tuli Männale järsku midagi meelde: ta avas kapi ühe ja teise ukse, leidis otsitava — pooliku napsipudeli ja kaks klaasi.

«Kas võtad kah ühe? Ega see midagi tee.» Mitte päris vilumatute liigutustega täitis ta klaasi.

«Võtame ära?»

Kaasik pidas ennast karsklaseks. Ta oli teoreetiliselt selgesti veendunud selles, et joomine on pahe. Ta oleks igal ajal võinud valmistada karskuskõne. Aga uudishimu oli tugev. Ja nõnda tühjendas ta oma klaasi ainult paar silmapilku hiljem kui Mänd oma.

«Teised veel?»

«Vahest ei maksa. Me ju läheme malet mängima.»

«Ega ei maksa jah, peaparanduse kunst seisab just selles, et sa võtad, aga ei võta mitte palju.» Ta pani pudeli ja klaasid oma kohale kappi tagasi.

Malendid olid head, linna maleseltsist toodud. Vanad maletajad olid healmeel elanud kaasa aitama noorele generatsioonile. Äkki nendest noortest tõuseb mõni, kes selles mängus üllatab, kes näitab võimeid, mis ennast tulevikus laseksid ligilähedaltki võrrelda rahvusvaheliste tippmeeste võimetega. Aga mänguruum polnud küll kuigi sobiv. Män-

gida tuli lihtsalt klassiruumis. Direktor ise malet ei mänginud ja sellepärast ta ei võtnud vaevaks aru saada, et klassipinkidele polnud mugav asetada malelauda. Saali selleks otstarbeks kasutada anda? Jah, aga pühapäeval pidi seal olema koorilaulu-harjutus. Koolidevahelise segakoori harjutus. Küll saab hakkama klassiski, teisiti pole võimalik.

Saadigi hakkama. Paksem raamat toeks alla, ja ka pingi längus plaadile sai siiski laua asetada.

Turniir oli kestnud juba peaaegu jõulust saadik, sest mängiti ainult kord nädalas, igal pühapäeval. Nüüd oligi käes viimane voor. Kaasik oli tulemas turniiri võitjaks. Kui ta saavutaks selles viimases partiis kas või ainult viigi, tuleks ta puhtalt esimeseks. Ja mängida oli tal just Männaga. Männaga, keda ta võitis sagedasti vankri etteandmisega. Resultaat pidi siis ette kindel olema. Aga...

Imesid juhtub ka malelaulal. Kas tõesti see klaas viina, millest Kaasik ei tundnud muud kui otsekohe pärast võtmist kuumat tunnet kõris ja kõhu piirkonnas, kas tõesti see klaas viina pidi olema nüristanud ta tähelepanu? Nii et ta pani oma lipu teisele puhtalt ette? Lippusid on ära antud ka kaine peaga.

«Hakkab vedama armastuses, pane tähele,» trööstis teda Mänd. Mänd oleks heameelega oma võidu Kaasikule kinkinud, sest temale tähendas see ainult kuuendat või seitsmendat kohta. Aga mäng oli mäng.

«Hakkab vedama armastuses jah, kui mängus äpardub.» kordas Mänd.

Et Mänd nii ütles, see valmistas Kaasikule lõpmatut heameelt. Talle meenus pikkade patsidega preili, keda ta nüüd juba nädal aega igal hommikul oli oodanud, kes temast igal hommikul oli möödunud, kelle nimegi ta ei teadnud, aga keda ta — armastas.

«Lähme minema, mis me siin vahime, mis?» ütles Mänd, kui partii oli lähenemas lõpule.

«Alistus,» märkis Kaasik paberilehele, millele tema

partii oli üles kirjutatud, ja ulatas selle Männale.
«Lähme!»

Just siis kui nad klassist koridori astusid, tulid ülalt saalist lauluharjutuslased. Viimased. Harjutus oli minutit kümme tagasi lõppenud. Kaasik kahvatas, arvas end kahvatavat.

«Nägid sa seda pikkade patsidega preilit?» küsis ta Männalt. «Ega sa ei tunne, kes see võiks olla?»

«Seda plikat? Ei tunne. Tead sa, niisugune pole minu maitse. Laps alles. Kuule, mis sul on? Punastad? Armunud oled või?»

Nad astusid koos tänavale, aga siis tundis Kaasik järsku, et ta ei taha praegu ühegi inimese seltskonda, et ta tahab päris üksi olla. Ta ütles Männale, et ta läheb otsemat teed koju, lubas esmaspäeval tulla Männa poole, et koos matemaatikat korrata eksami jaoks, pistis sõbrale käe pihku ja läks rutates teisele poole minema, kiirustas ümber nurga jõudmisega ja käändus põiktänavasse sisse, kuhu tal sugugi vaja ei olnud minna, kõik ainult selleks, nagu kardaks ta, et kaaslane võiks talle järele joosta ja veel oma seltskonda pakkuda.

Talle tuli meelde, et ta oma linnarätsepa juures tellitud poeriidest ülikonna pidi kolmapäeval kätte saama.

Vähem kärarikkalt kui harilikult ja väarikamalt, aga ärevust vaevu varjates kogunesid abiturientid eksamipäeval klassi.

«Tead sa,» ütles Mänd Kaasikule. «Ma lasksin hommikul habet ajada. Tead sa, mis habemeajaja-preili mulle ütles? Küll teie olete närviline! Tead sa, iga noa puudutuse juures mu lõug tõepoolest värises, ilma et ma oleksin saanud selle vastu midagi parata. Kas see naisterahvas viimati ei arvanud, et ma lasen esimest korda habet ajada?»

Klassijuhataja Kaarna astus sisse.

«Ei tea, misjaoks küll need eksamid on välja mõeldud,» ütles üks poistest. «Kas lihtsalt selleks, et närve proovi peale panna või?»

Kaarna võttis tahvlilt kriiditüki, pani kohe jälle tagasi, hõõrus sõrmi üksteise vastu, et kõrvaldada neile külgejäädunud kriiditolmu. Võttis siis laualt päevaraamatu:

«Korrapidaja, kas kõik on kohal?»

«Kohal!» vastas korrapidaja asemel terve klass kooris. Klassijuhataja pani raamatu kinni. Käis kaks-kolm korda pinkiderivi ees edasi-tagasi.

«Oh teie, härrad abituriendid. Teie närvitsete!» Kaarna ütles seda kurva põlglikkusega ja pidas siis lühikese pausi. «Teie närvitsete! Ütelge, mis asja siin on närvitseda? Teie, mu härrad, ei kujuta endale ettegi, mis on üks tõeline eksam. Vaadake, Vene ajal, siis kui mina keskkooli lõpetasin: kuu aega kestsid eksamid, kõigis ainetes. Kümme härrat istusid saalis punase kaleviga kaetud laua taga, kuldnööpidega mundrikuued seljas, kuldpagunid peal ja mõõgad vööl. Niisuguste härrade ees seista, üksi keset lagetat saali, ma saan aru, võis võtta verest ära, nagu teie ütlete. Praegu? Needsamad oma kooli õpetajad, keda olete alati näinud — komisjon! Ei, teie ei tea, mis üks komisjonieksam tähendab.»

Oli aeg minna üles saali.

«Vähema müraga, klassides on tunnid,» manitses härra Kaarna.

Harilikud koolipingid olid asetatud saali, ainult natuke avaramate vahedega, kui nad seisid klassiruumides. Igale pingile oli juba valmis pandud ruudulise paberi poognad, kooli pitser nurgal. Eksam võis alata.

Kui kõik istet olid võtnud, avas direktor punase lakiga kinnipandud suure ümbriku. Selle sisu, üheainsa väikese paberilehe, ta ulatas matemaatikaõpetaja Kaarnale:

«Olge nii hea ja kirjutage ülesanded tahvlile!»

Mänd ohkas kergendatult. Kõigil oli siis ikka ühine

ülesanne. Kui nüüd veel õnnestub selleks juhuks valmistatud plaan, siis ei ole häda midagi, siis on kirjaliku eksamiga niihästi kui korras. Ta vaatas Kaasiku poole: see näis olevat küll ärevil ja toimetas väga ettevaatlikult, aga Mänd nägi ometi, et Kaasik pidas antud lubadust.

Kaasik libistas põuetaskust välja veerandlehekese kopeerpaberit ja toimetas selle poogna vahele, mis seisis tema ees laual. Siis ta vahetas lauale valmis pandud sullepea otsas sulle teise, läbikirjutamiseks kõlbliku vastu ja hakkas tööle, tõstmata pead. Poole tunniga oli töö valmis. Ettevaatlikult, kontrollivale õpetajale märkamatu peitis ta saadud ära kirja põue ja jäi siis igavust väljendava ükskõiksusega istuma.

«Kas juba valmis?» küsis järelevaataja. See oli ajalooõpetaja, kellel oli parajasti vaba tund. «Kontrollige ikka hästi järele,» lisas ta õpetlikult juurde. Ja siis: «Kes valmis on saanud, võib töö ära anda ja on tänaseks vaba.»

Koridoris otsis Kaasik üles kooliteenija, kes oli Männa poolt juba instrueeritud. See oli nõus kohe vaiksesse nurgakesse kõrvale kaduma ja võttis asjassepuutuvad paberilehed oma hoiu alla.

Kirjaliku eksamiga oli siis vedanud. Kui teisel päeval tööde tagajärjed teatati, siis oli ka Kaasikul hea meel. Ta muidugi ei arvestanud ette, kas ja millega ta riskeeris, kui ta selle pettus-akti toime pani, kirjalikul eksamil. Kas oleks asja avalikukstulekul sellest ka tema suhtes tõsiseid järeldusi tehtud? Noh, enne eksamite algust neilt ju ei võetud vannet, nagu võeti spordiväljakul sportlastelt, et nad ausalt võistleksid.

Kui palju sellest kirjaliku töö õnnestumisest aga Männale kasu võis olla? Niipalju kui Kaasik ühisel kordamisel oli näinud, ei võinud Männa teadmistele küll kuigi suuri lootusi rajada.

Eksaminandid vastasid vahelduva menuga. Kaasikuga tehti kiiresti. Ta oleks võinud muidugi oma küsimused vastata hiilgavas stiilis, aga eksaminaatorid olid blaseeru-

nud ja tahtsid rutemini lõpule jõuda. Neid ei huvitanud mitte andekaile esinemisvõimaluste andmine, vaid nõrkade kinnipüüdmine. See oli nagu mõni politseitegevus: oli tarvis kinni püüda rida väärituid, kes polnud küpsed keskharidusega inimese nime kandmiseks.

Kaasik oleks võinud lahkuda kohe, aga ta jäi ootama, kuidas läheb Männal. Kuna ette kutsuti tähestiku järgi, ei tulnud kaua oodata.

«Sellest ei tule nüüd küll midagi välja,» mõtles Kaasik, kui ta kuulis küsimust, mis Männale ette pandi. Tõepoolest, Mänd seisis tahvli juures nagu vaene patune. Ta võttis kriidi kätte, tõmbas tahvlile paar joont, kirjutas paar tähte, ja süvenes siis mõtteisse, nagu oleks tema ülesandeks praegu avastada suure küsimuse lahendus, mida maailm veel ei tunne.

«Esitage teine küsimus,» pöördus direktor matemaatikaõpetaja Kaarna poole. «Te näete, et eksaminand ei saa selle küsimusega hakkama.»

Aga ka teise küsimusega ei mõistnud Mänd midagi peale hakata, peale selle, et joonistas jälle tahvlile paar joont ja märkis nende ristlemiskohad tähtedega. Matemaatikaõpetaja Kaarna näis muutuvat kannatamatuks. Ta tõsis oma kohalt laua tagant püsti, lähenes tahvlile, jäi seisma Männa lähedale.

«Noh? Mõtelge, mõtelge! Tuletage meelde!»

Ja Mänd siis näiski mõtlevat. Ta vaatas lakke, põrandale, vasemale, paremale, jälle lakke ja jälle põrandale. Härra Kaarnale näis asi minevat igavaks ja direktor laua taga oli kannatamatu:

«Kaua me peame ootama?»

Siis matemaatikaõpetaja Kaarna, seistes samas tahvli juures, kus Mänd, lähenes viimasele, nagu tahaks ta õieti lähemalt vaadata, mida see eksaminand sinna tahvlile oli maalinud; ja siis kui ta üsna Männa kõrval seisis, kallutas ta kergelt pea Männa kõrva juurde ja ütles nii tasa, et seda keegi peale Männa kuulda ei võinud:

«Kirjutage!»

Sellesse kõige vaiksema sosinaga öeldud sõnasse oli aga pandud ülesehmatav energia. Mänd võpatas ja sai asjast aru. Ta nägi, kuidas matemaatikaõpetaja astus jälle sammu kõrvale, võttis näppu väikese, vaevalt nähtava kriidiraa-sukese ja puudutas sellega tahvlit, nagu hajameelsusest. Kuid see polnud hajameelsus. Kaarna joonistas ja kirjutas tahvlile Männale antud küsimuse vastust! Mänd kopeeris valemeid, mida Kaarna ette kirjutas, ja oleks hoogusattunult peaaegu maha kirjutanud ka viimase rea, mille õpetaja ette kirjutas: «Aga pidage suu!» Kahe hüüumärgiga.

Mänd suutis küll ainult üsna puudulikult ja väga läbi häda seletada kõike seda, mida ta tahvlile oli kirjutanud, ja eksaminaatorid vaatasid üksteisele otsa nõutute ja kahtlevate nägudega ja laotasid käsi, aga lõpuks otsustasid Männa teadmisi matemaatikas hinnata siiski ümmarguse kolmega.

«Mitte ei oleks uskunud, mitte ei oleks uskunud,» vangutas Kaasik pärast pead. «Kust sa küll järsku selle tarkuse võtsid?»

Küll Männal kibeles keelel Kaasikule ära seletada see kõige kummalisem lugu, mis tal seni koolis oli juhtunud, aga ta taltsutas siiski oma keelt. Liiga elavalt kujutles ta endale seda, kuidas tahvlil oli seisnud sugestiivne käsk: «Pidage suu!»

Matemaatika-eksam oli viimane asi, mille pärast tuli ennast pingutada ja mis võis saada saatuslikuks, ning mõnele saigi. Niipea aga kui see oli möödas, tundsid vähemalt need, kellel asi ei olnud äpardunud, ennast juba valmis üliõpilastena. Sest ülikooli minejad olid seekordsed abiturientid kõik. «Keskkoolehariidus? Ja mis on keskkoolehariidus? Mitte midagi ei saa keskkoolehariidusega!» Nii räägiti vahest üksteisega. Targalt ja kuidagi täiskasvanult ja teatava kas või teeseldud asjalikkuse ja tähtsusega.

Aga ega seda asjalikkust jätkunud teab kui kauaks. Oli

tarvis nõu pidada, kuidas pühitseda lõppu. Ametlik lõpupeo programm oli teada. Hommikul aktus tunnistuste väljajagamisega, öhtul pidu. Harilikult olid need lõpupeod peetud teejoomistena abiturientide, neile järgneva klassi, s. t. tuleva-aastaste abiturientide ja kooli õppejõudude pere osavõtul. Aga tänavu olid abiturientide ninamehed kuidagi mõistnud õpetajaskonnale selgeks teha, et niisugune pidu võidaks palju ja oleks ka seltskondlikult hariva tähtsusega, kui korraldada ta ühiselt ühe tütarlastegümnaasiumi abiturientidega. Pärast pikemaid omavahelisi ja gelemisi otsustati ka see, missuguse tütarlastekooli poole ses asjas just pöörduda. Tütarlaste poolel, jällegi pärast pikemaid pedagoogilisi kaalutlusi õppenõukogus ja seltskondlikke kaalutlusi õpilasperes, ei oldud ettepanekule just vastu. Jäid korraldada siis ainult tehnilised üksikasjad. Otsustati, et tee- ja tantsuõhtu korraldatakse poeglastegümnaasiumi ruumes, et tüdrukud on need, kes tulevad külla.

«Jaah, see teejoomine,» venitas kuidagi tüdinult ja maailmamehelikult Mänd. «Kui ma õieti välja ütlen, siis see pole just minu maitse. Aga muidugi, kaasa tuleb teha, kus sa pääsed. Ainult, poisid, ma ütlen, me pole kellegi mehed, kui me pärast seda ei võta omal käel midagi tõsisemat ette.» Ta kohendas kaelasidet ja õiendas kirjust siidist taskuräti rinnataskust kaugemale välja.

«Tõsisema ettevõtmise» suhtes polnud siiski nii kerge leida ühist keelt. Vabalt ja sõltumatult oma tegemist ja toimetamist määrata ei paistnud võivat kõik abituriendid. Tuli arvestada siiski mõnel ka papat ja mammat ja mõni jälle tundis ennast ehk ka taskuraha poolest piiratud olevat.

«Niisugusel päeval!?» imestas Mänd. «Minu vanamees ütleb mulle küll, et tõмба, poiss! Oled tööd teinud, oled kooli lõpetanud, tähendab, oled mees ja võid endale ka ühte kui teist lubada. Selge, mis? Aga hea küll. Kellest on asja, tulgu kaasa, kellest ei ole, mingi koju ja magagu,

oma asi. Aga sina, Kaasik, tead sa, tuled. Sinu teene, et ma matemaatikas läbi sain. Ja mina maksan, või mis me sellest räägime, inetu sõprade vahel.» Mänd lõi oma pehme valge kämbla Kaasiku õlale.

«Saab näha,» vastas Kaasik, vabastades ennast Männa kaelustusest, ettevaatlikult, et sõpra mitte solvata. Ta mõtles millelegi muule.

Ta tõrjus isegi tagasi mõtted pikkade patsidega tüdrukust, keda ta muide mitu päeva ei olnud näinud. Eksamite aeg oli päevakorra sassi löönud. Ta oli hilisöödeni Männa pool töötanud, paar hommikut tema pool maganud ja täna oli ta istunud hommikul pargis asjatult. Tüdrukut ei tulnud.

Kaasik mõtles:

Kõik minu kaasõpilased lähevad ülikooli. Kuidas pääsen mina sinna? Isa on vana, tema sõna maksab talus omajagu, aga viimasel ajal kipub venna sõna peale jääma. Ja see on irisenud nüüd juba paar aastat, et mis asja teda, Karlat, peetakse linnas. Et kuhu need haritlased pannakse, kui kõik tahavad haritlasteks saada? Et tehtagu mingisugune otsus. Otsuse all mõtleb Jaan muidugi seda, et andku isa talu tema kätte ja tehku Karlalegi selgeks, et ta on talust küllalt saanud, või andku äärmisel juhtumil veel väike taskuraha kaasa ja üteltu, et see on kõik. Jaanil muidugi võis omast kohast õigus olla, kerge neil ei olnud. Sest oleks talu olnud talu! See oli pisike, looduse poolest ilus, aga viletsate põllumaadega. Ainult vakamaade arvu järgi andis ta hädapärast nõndanimetatud normaaltalu mõõdud välja ja sellepärast jäi ta maareformi ajal juurde-
lõigetega õnnistamata. Oli põhjust muretsemiseks.

«Saab näha, saab näha,» ütles ta Männale, ilma et oleks tähele pannud, mida see vahepeal jälle oli rääkinud.

Koolitöö viimasel päeval sõitis Kaasiku isa maalt linna. Ta oli eelmise päeva õhtupoolikul tulema hakanud, oli linna jõudnud üsna vara, oli kõigepealt turule sõitnud, kuigi sinna kevadisel ajal suurt midagi viia ei olnud peale paari korvitäie kanamune, mis naised kaasa olid andnud.

Õieti oleks Karl võinud ju ka rongiga koju sõita. Aga siis oleks ikkagi tulnud teha vaksalisse vastu oma kolmekümnekilomeetrine reis. Ja kuna linnas ühekorraga võis ka mõne muu asja ära õiendada, siis oli vana Peeter tulnud kõik need seitsekümmend kilomeetrit hobusega.

Karl oli ametis oma uue ülikonna selgasobitamisega, kui isa sisse astus.

«Sina kah ikka üleval juba? Ei ole veel linnameeste moodi külge harjutanud? Need magavad ju ikka kella kaheksani.»

«Selle paari aastaga? Päris linnamehed ikka kella kümneni.»

«Ah niisugune ta on siis, see uus ülikond, mida sul nii kangesti vaja oli. Ei mõista ütelda midagi, on omajagu ilus kah. Aga maal niisugune küll kuigi kaua vastu ei pea.» Isa katsus poja ülikonnariiet kahe näpu vahel. «Õhuke, mait. Kui niisugune mõne oksa taha kinni jääb, siis on puru taga.»

«Kas mul siis temaga on kohe tarvis lepikuid mööda jooksma hakata.»

«Ega ma seda ütle. Ma muidu... Jah, kas tuled siis täna ära või?»

«Peaks tulema. Aga ega päeval küll hästi ei taha saada. Õhtul on koolimajas veel pidu ja peaks sinna kah ikka minema. Et viimane kord ja...»

«Ükskõik. Me võime õhtul hiljem minema hakata. Ma ajasin hobuse turu juures hoovi ja mul on kaeru ühes. Põllutegemisest jäi mõni matt üle. Kui ma viidangi päeva linnas, hobune nälga ei jää. Ma ise kah mõtlesin, et ei tea, kas saadki nii kohe tulema.»

Abiturient Karl Kaasikule tuli meelde, et paari päeva

eest direktor, seletades, missuguse kava järgi toimuvad koolitöö lõpetamise pidustused, oli palunud teatavaks võtta, et aktusele on kutsutud ka iga õpilase vanemad. Abiturientide omad eriti.

«Kas sul linnas midagi teha või õiendada ka on? Mina pean hakkama varsti minema. Kella kaheksaks. Ma ei tea, mis ajal seal täna lahti saab. Aga kui sul aega üle jääb, siis sa võid ju siia tulla. Ma võin anda võtme sinu kätte. Vaata, perenaine on pesu pesemas ja ega ta enne õhtut koju tule.»

«Mis suurt tegemist nüüd. Poest ikka oli vaja üht-teist võtta. Naised kirjutasid siia oma tahtmised üles, et kui ma munad ära müün, et siis nende raha. Jaan käskis paar viikatit tuua. Vankrimääret sünniks võtta. Heeringaid oleks vaadata...»

Karl otsis vanade riiete taskust väikese peegli, toetas selle lauale vastu raamatuselga ja hakkas siduma kaelasidet. Seda toimingut oli ta küll juba aasta aega õppinud — varemini oli ta kandnud kinnise kaelusega kuubi —, aga see ei tulnud tal veeranditki nii libedasti välja kui Männal. Eelarves oli pealegi olnud küll uus ülikond, aga ei olnud mitte uut kaelasidet. Sõlm ei tulnud suurem asi ja kortsud jäid nähtavale.

«Eluaeg peab sul ikka midagi korrast ära olema,» mõtles ta oma katsete juures teha vanast räbalast sõlm, millega oleks võinud imponeerida. Uue ülikonna taustal side näis armetumana kui varem. Kolmanda katse juures ta lõi käega.

«Käib küll.»

«Mis tal viga on, et ei käi,» kinnitas isa.

«Jah,» ütles siis Karl järsku üsna otsustavalt. «Tuleb minema hakata. Jääb muidu hiljaks.»

«Ega hiljaks küll maksa jääda.»

Nad astusid tänavale, isa ja poeg. Nad hakkasid liikuma südalinna poole. Neil polnud palju rääkida, sellest hooli-

mata, et nad polnud teineteist jõulust saadik näinud. Esi-
mest korda tundis Karl seda, et tal õieti oma isale hirmus
vähe oli ütelda. Kui ta midagi küsis või päris sellest, kui-
das elatakse kodus, siis tundis ta ennast kohustatud ole-
vat asetuma madalamale, kui ta ennast ise tundis praegu
seisvat.

Karlile tuli meelde, kuidas teda oli koheldud kodus
koolitöö vaheaegadel, eriti paaril viimasel aastal. Ükskõik
kas omad või naabrid. Kõik olid suhtunud temasse kui tar-
gemasse, kui inimesesse, kes pidi teadma paljusid asju,
mida nemad seal ei teadnud. Mineval aastal oli ta ju enda
arust olnud alles päris poisike. Mis on seitseteistkümmend
aastat? Nüüd oli ta vähemalt kaheksateistkümnene.

Muidugi, Jaanist-vend oli teda ka narrinud, et: harit-
lane. Aga üldiselt tunnustati tema üleolekut, tunnustati
teda täiskasvanuks varem kui teisi külapoisse.

Siis oli ta sellele suhtumisele vähemalt oma seesmus-
vastu vaielnud. Mis tähendas haridus, mis raamatutarkus?
Inimene oli inimene. Aga selle ainsa talvega oli sündi-
nud murrang.

«Ma ei pea ju ennast paremaks,» kinnitas ta endale
häbitunde saatel, mida ta püüdis varjata. «Ma elan oma
elu teisel plaanil, see on kõik.»

Nad olid juba jõudmas südalinna. Mitte ei oleks Karl
tahtnud, et isa oleks teda saatnud kuni koolimajani. Kui
koolimaja uks veel lahti ei olnud? Aktuse algus oli mää-
ratud alles kella kümnele. Karl otsis ettekäänet, kuidas
lahkuda isast. Talle meenus neljas käsk. Nähtavasti siis
mitte päris ilma asjata polnud see sõna kirja pandud, ta
mõtles. Aga siis ta hakkas kohe otsima rahustavaid vastu-
argumente. Muidugi austab ta oma isa. Seda, et ta praegu
üksi tahab olla, ei taha ta niivõrd enda kasuks kui just
isa kasuks. Kas temal peaks olema hea olla nende linna-
härrade ja prouade seas, kes tulevad vaatama, kuidas
nende poegi ehitakse haritud inimese kraadiga?

Kuuekümnend-aastane on targem ja tähelepanelikum kui

kaheksateistkümne-aastane, ka siis kui kuuekümne-aastane on oma nooruses käinud ainult kolm talve külakoolis, kaheksateistkümnene aga minemas vastu võtma gümnaasiumi lõputunnistust. Isa nagu oleks aimanud poja mõtteid, kuigi ta ei leidnud sellest rääkimiseks sõnu ega oleks rääkinud ka siis, kui ta parajaid sõnu olekski leidnud. Kui Karl ütles, et ta tahtvat minna veel ühe koolivenna poolt läbi ja pidavat sellepärast pöörduma sinna, kõrvaltänavasse, siis ütles isa kohe kiiresti:

«Ah niiviisi? Mine jah, mina lähen edasi, alla. Ma vaatan siis ära, mis mul vaadata, ja lähen pärast sinu poole. Kahju, et sa ei tea, kunas sa koju tuled.»

Karl lahkus isast. Ta pöördus kõrvaltänavasse, millele ta oli osutanud, pidi siis tegema ringi ja minema jälle kord üle peatänava, et suunduda mäele parki, kus ta tahtis aja mööda saata, kuni aktuse alguseni.

Kooliruumid tundusid puhtamad kui harilikult, õpilased olid riidetatud siledamalt, kes pikki juukseid kandsid, nagu abiturientid, olid kulutanud sirge lahu saamiseks rikkalikult juukseõli. Saali ustele ja treppide ette olid asetatud mõned potid ilupuudega ja trepp oli kaetud punase kangaga.

Kogunesid õpilased ja kogunes hea hulgake õpilaste vanemaidki. Koridorides dežureerivail õpetajail ei olnud kuigi palju tegemist õpilaste vaoshoidmisega. Kuigi kõik olid rõõmsad, et koolitöö lõpeb ja ees seisab mitu kuud puhkust, ei avaldunud see rõõm mitte käratsemises ja hullamises. Õpilased olid pigemini vallutatud ootusärevusest, et need viimased paar tundi sellest aastast ka juba kord möödas oleksid, et pääseks juba kord tõesti minema. Abiturientidest ei maksnud rääkidagi. Need käitusid nüüd täiskasvanud härradena, nii hästi-kurjasti kui see kellelgi välja tuli. Raske oleks olnud kujutella, et need olid samad poisid, kes alles mõni nädal tagasi olid klassis pildunud üksteist kriidilapiga, riputanud pedagoogide kuuesabade

külge nõöpnõeltega karikatuure ja teinud muid koerusi, mille leiutamiseks õpilased on varustatud suure talendiga.

Kell helises. Paistis, et temagi tegi oma töö seekord pidulikumalt, tähtsamalt ja nõudlikumalt. Koridorides lõppes sõelumine, liiguti klassidesse ja sealt saali, pärast mõnesuguseid näpunäiteid ja manitsusi klassijuhatajailt korra kohta ja selle kohta, kuidas aktusel käituda.

Direktor pidas pika kõne, mis ei sisaldanud palju uut nendele, kes olid teda eelmisel aastal või ka varem kuulnud. Kaasik vahtis üksisilmi kõnelejat. Kõneleja suu liikus, sõnad ja laused tulid... järsku oleks kõneleja nagu kogu puldiga tõmmatud väga kaugele, kõneleja nagu paistis Kaasikule ühe hetke jooksul näpuotsa-, varsti pärast seda nõöpnõelapea-suurune. Ja hääl jäi väga vaikseks, kuigi endise selgusega olid eraldatavad kõik sõnad, mis ta ütles. See illusioon tundus Kaasikule väga huvitavana, ta tahtis nähtust hästi tähelepanelikult jälgida, aga niipea kui ta tegi esimese pingutuse selleks, et ebaharilikku nähtust õieti selgesti tajuda, tulid kateeder ja kõneleja kaugusest jälle tagasi oma kohale.

«Ma oleksin pidanud olema täiesti vagusi ja mitte millegi mõtlema. Väga imelik oli, kuidas see direktori peamulle äkki nõöpnõelapea-suurusena paistis. Kahju, et ma ennast liigutasin,» mõtles Kaasik. Ta hakkas järele mõtlema selle üle, kuidas illusioon oli tekkinud, tahtis seda uuesti välja kutsuda, pilutas silmi, ajas pea kuklasse, pidas hinge kinni, aga tulemusteta. Enne lõppes kõne ja algas päevakorra pidulikem sündmus, tunnistuste väljajagamine abiturientidele.

Kaasik võpatas, kui tema nime hüüti. Tal oli piinlik minna välja lagedale oma dokumenti vastu võtma ja selle juurde kuuluvat kraapjalga tegema. Ometi see ei olnud vältitav ja toimus peaaegu ilma tema enda kaasabit. Ta oli tõusnud, käinud saali otsas seisva rohelisega dekoreeritud laua juures, tulnud tagasi — kõik nagu poolunes ja ilma et oleks tarvis olnud rakendada iseenda tahet — ja

istus nüüd jälle omal kohal, käes poogen paberit, see, mida nimetati küpsustunnistuseks. Tema teadmised ja oskused ja võimised olid hinnatud kõikides ainetes headeks.

Kella seitsmeks koguneti uuesti kooliruumidesse. Pea-aegu oleks Kaasik tulemata jäänud. Aga seekord oli isa, kes talle ütles:

«Kuidas sa siis ei lähe, kui kõik teised lähevad. Sõit jääb meil niikuinii öö peale, kas me siit mõne tunni varem välja läheme, või hiljem, see ei tähenda enam midagi. Ma viskan seniks siia pikali ja suigatan vähe. Ja kui tuled koju, siis paneme kohe minema.»

Ja Karl läks, sellele vaatamata, et tal õiget isu minna ei olnud, sel momendil nimelt, kui tuli just minema hakata, kui see aeg just käes oli.

Mis talle mineku raskeks tegi, oli mõte sellele, et koosviibimine oli otsustatud korraldada ühiselt tütarlastekooli abiturientidega. Veel iialgi polnud Kaasik osa võtnud suuremast seltskonnast, kus oli ka tütarlapsi. Ta ei olnud käinud isegi ühelgi koolipeol. Ja nüüd pidi ta minema õhtule, kus oli palju tütarlapsi, kus kindlasti ka tantsiti. Miks ta ometi ei olnud sellele mõtelnud, et tants on hädatarvilik seltskondlik oskus, ja miks ta ei olnud osa võtnud tantsukursustest? Jah, oleksid need tantsukursused kuulunud sunduslikku programmi, küll oleks olnud hea. Kindlasti oleks ka temal nüüd olnud kunst selge. Aga... kui talvel tantsukursus korraldati, siis tundis ta nii vähe eneseusaldust, et ta nendest osa ei võtnud. Ta kartis, et ta asjaga hakkama ei saa. Oh, kui palju lihtsam oli pargi pingil unistada, vaadelda, mõtelda, võrreldes elu tege-
likkusega!

Aga nüüd polnud teha midagi. Ta oli õhtuseks peoks ehitud kooliruumides, omad inimesed kogunesid juba, ja külalisi oli oodata iga silmapilk. See osa koolivendi, kes olid ennast juba omal käel harjutanud elumehi mängima, tundis ennast ülimalt hästi. Mänd isegi ütles kuidagi hooletult, üle öla:

«Mõni oleng või asi. Tead sa, kui ikka on paras oma-meeste kamp koos ja on lõbusaid tüdrukuid ja pole neid koolipapasid, siis ma saan aru. Aga siin? Päh, see pole kellegi lõbu.»

Siis tuli talle midagi meelde ja ta pöördus Kaasiku poole:

«Tead sa, ma arvan, et sa võid oma madonnat kah siin näha.»

Kaasik punastas kergelt, aga küsis siiski julgelt vastu:

«Missugust madonnat?»

Mänd naeris:

«Mis sa nüüd vigurdad, kui sa ise punastad? Kas ma siis ei tea? Ise näitasid mulle veel paar nädalat tagasi.»

«Ma ei saa aru, kellest või millest sa räägid.»

«Ära nüüd sellepärast tülli tule. Noh, see pikkade pat-sidega tüdruk, keda sa mulle näitasid?»

«Millest sa arvad, et ma seda tüdrukut tundma peaksin? Et ma tookord, kui tulime turniirilt, sulle teda näitasin? Ei, ma tõesti ei tunne teda, ma muidu...»

«Siis õpi täna tundma. Ta on tütarlastegümnaasiumi abiturient. Ja võib arvata, et ta siia tulemata ei jää.»

Kummaline tundmuste kokkupõrge valdas Kaasikut. Tal oli heameel sellest uudisest, mida Mänd talle teatas; tal oli heameel, et Mänd jutu viis sellele tüdrukule, kellest ta seni ainult üksnes oli mõtelnud ja keda ta ainult võõra möödujana oli vaadelnud. Aga samal ajal ta peaaegu nagu oleks tundnud hirmu ja soovinud, et see tüdruk tulemata jääks või et ta ise siin ei peaks olema. Üks tundmus oli tekkinud temas, mis näis teda tõukavat üht ettemääratud rada minema, ja tema nagu oleks rabelnud vastu.

«Kas teie ei tantsi?»

«Ei.»

«Ah kui kahju. Just teiega ma tahaksin heameelega tantsida.»

Kaasik ei hakanudki endalt küsima, kas need sõnad olid

mõeldud siiralt. Nad võisid tähendada: teie meeldite mulle, nad võisid tähendada: ma võiksin teid armastada.

Koolivend Rosenberg peatus nende juures:

«Kas ma tohin paluda?»

Ta tegi tühise vabanduskummarduse ka Kaasiku poole.

Preili vaatas kord Kaasikule andekspaluvalt otsa, tõusis ja läks.

Kaasik vaatles põrandal valsitaktis tiirlevaid paare. Ükskõikset nägu sai ju teha, et oma kadedust varjata. Iseasi, kas see sobis siin, pidul, seltskonnas. Ta istus nüüd üksi. Ta lootis, et tantsu lõppedes tuleb tüdruk tagasi, ja sellepärast ei hakanud ta ennast mujale sobitama. Oleks ju võinud. Oleks ju võinud mõne õpetajaga juttu ajada, Kaarnaga näiteks, kes istus ka üksi ja ei paistnud õieti peost osa võtvat.

Esimest korda selgus Kaasikule, et kool ja elu õieti ei kattu. Mis aitas nüüd see, et ta klassis oli nii tihti pühitsenud esimese õpilase teenitud triumfe? See tegi nüüd ainult meelekibedust. Kuidas oleks saanud tüdrukule imponeerida sellega, et kodus kastis lebas lõputunnistus puhata «headega»? Kuidas sellest üldse juttugi teha? Kui see tema teha oleks olnud, oleks ta kohe nõus olnud vahetama Männa või Rosenbergiga. Koolitunnistused ülikondade ja tantsuoskuse ja teiste eluliste vilumuste vastu.

Tüdruk tuli siiski tagasi. Kaasik nägi nüüd, et tüdruk hingas kiirendatult ja punetas näost.

«Kas hakkas palav?»

«Jah, väga. Ütelge, miks teie ei ole hakanud tantsima? Kas peate tantsu nii alaväärtuslikuks lõbustuseks? Ma kuulsin praegu teie koolivennalt, et teie olete suur teadusmees.»

Kaasik ei teadnud, mida vastata. Heameelega oleks ta tahtnud viimase lausega riivatud teemat arendama hakata. Aga kuidas ta pidi seda tegema?

«Ma arvan, et meie noorsoo hulgas on isegi küllalt spordi ja tantsu harrastajaid. Vaimsed huvid on jäänud

niikuinii väga tagaplaanile. Peab ikka olema mõni, kes ka nendele aladele tähelepanu kingib. Minu eesmärk on küll teadusmeheks saada, kui ma seda suudan. Ja mis tantsusse puutub, siis pean tunnistama, et ma ei saa õieti aru, mis on selles nii veetlevat. Kõndida põrandal ja teha mingisuguseid mehhaanilisi ettemääratud liigutusi!» Kaasik kehtas isegi õlgu. Aga ühtlasi, niikohe kui ta ise kuulis oma sõnu, mis ta rääkis, hakkas tal halb. See jutt polnud nüüd küll kuskilt pärit, mis ta rääkis, ütles ta endale. Aga siis kuulis ta, kuidas tüdruk vastas:

«See on tõepoolest huvitav. Teie olete huvitav. Mida teie ülikoolis õppima kavatsete hakata?»

«Filosoofiat,» vastas Kaasik lihtsameelselt. «Õieti pole see teaduskonna-valik sugugi lihtne...»

«Ma arvan sedasama. Mina õpiksin muidu keeli, aga räägitakse, et kaubandusteadus on kergem. Meie tüdrukud lähevad suuremalt jaolt kaubandusteadust õppima.»

«Ei, ma ei ütelnud sellepärast, et teaduskonna-valik pole lihtne. Vaadake, mina tunnen huvi filosoofia vastu, aga filosoofiateaduskonnas on vähem filosoofiat kui näiteks usuteaduskonnas. Aga kuidas ma saaksin usuteaduskonda astuda, kui ma ise olen ateist?»

«Ah tõesti!»

Jutulõng jälle katkes. Oli tantsupaus.

«Kas me ei jalutaks?» küsis Kaasik.

Nad jalutasid. Kaasik pani tähele küll, et teiste jalutajate paaride ja rühmade hulgas hoidsid paljud tüdrukud ja poisid üksteist käe alt kinni. Sa pead seda ka tegema, tüdrukule oma käsivarre pakkuma, manitses ta iseennast, aga see manitsus ei aidanud. Aga mõte sellest, et ta midagi tegemata jätab, mida ta tegema peaks, võttis Kaasiku nii oma võimusesse, et ta kaotas jutuaajamisvõime üsna lõplikult. Ta tundis suurt kergendust, kui üks tema daami kooliõdedest tuli, Kaasiku ees vabandas ja oma sõbratarile paar sõna ütles ning kui nad siis tema üksi jätsid.

Mänd ja Rosenberg tulid tema juurde.

«Ma näen, sina, Kaasik, ei ole ka sugugi niisama. Kura-meerid üsna kõvasti. Aga kuhu sa plikadel lasksid minna? Ega tohi käest lasta. Peab rauda taguma, kuni see on kuum.»

«Ah, mis sa räägid!» vastas Kaasik, aga ta enesetunne oli meeldivalt silitatud.

«Sa, Kaasik, oled küll ikka tubli seltsimees, ma pean ütlema. Ilma sinuta oleksin ma matemaatika-eksamil pikema jututa läbi kukkunud, sest nendest eksamiülesannetest ei saanud ma ise mitte mõhkugi aru.»

«See oli tühi asi, aga ütle õige, kuidas sa suulisel hakkama said? Mitte ei oleks uskunud, et end läbi punnid.»

«Läks läbi number. Ma ütlen sulle, kui sa teaks, sa ei usuks, kuidas! Aga seda ei või rääkida kõige paremale sõbrale ka mitte.»

«Kuidas see siis juhtus?»

«Ei, ära päri. Praegu vähemalt sellest rääkida küll ei tohi. Tead sa, see asi siin lõpeb varsti ära. Lööme üks kamp kokku, kutsume tüdrukuid kah ja võtame midagi tööpoolest ette. Nüüd me võime minna, kuhu tahame, keegi ei saa meid keelata. Koolikord, see hirmus sõna, millega piirati iga su liigutust — see ei kehti enam. Ma ütlen teile, mul ei ole kolmel aastal nii head tuju olnud kui täna. Ükskord ometi kaelast ära see orjus! Tehtud, lähme?»

«Nõus, selge pilt,» ütles Rosenberg. «Aga keda me plikadest kutsume? Väga suurt kampa ei tahaks, läheks laadaks ja ei olegi lõbu midagi.»

«Kuhu sa lähed, Kaasik?» küsis Mänd. Kaasik hakkas trepist alla minema.

«Ei kuhugi, ma tulen kohe tagasi,» rahustas Kaasik üle öla.

Aga ta ei läinud enam trepist üles, vaid hiilis riiete-hoiuruumi; just hiilis, et tal ei tuleks kellelegi vastust anda, miks ta nii vara ära läheb. Ta võttis oma peakatte ja läks.

Koolimaja välisukse kinnilangemise häält kuulis ta alles siis, kui ta juba mõned sammud eemal oli. «See oli siis viimane kord,» mõtles ta. «Kas ma kunagi veel selle maja ukse peaksin avama?»

Päike lähenes juba keskpäevale, kui Karl ja isa koju jõudsid. Karl hüppas vankrilt, et õueväravat lahti tõsta. Isa ajas hobuse kuuri alla.

Õuel polnud kedagi vastu tulemas, isegi koera mitte. Karl astus majja. Äsja oli söödud keskhommikut ja tehti uinakut. Laual seisis toidunõud koristamata, ühes sängis lamas kõhuli vend Jaan, säärsoapad üle sängiääre väljas, teises öde Mari, rätik peas ja põll ees.

Ukse käimise peale ärkasid mõlemad.

«Vaata, vaata, nüüd nad siis viimaks tulid,» ütles Mari. «Ja meie mõtlesime juba, et ei tea kuhu te olete jäänud või mis teist on saanud.»

«Mis sa jälle ei mõtle? Kuhu me siis oleksime pidanud jääma? Aga pea, ma lähen aitan vanamehel hobuse ära panna.»

Ta läks tagasi välja, ilma et oleks andnud öele ja vennale terekätt. Seda kommet omade vahel ei peetud, nagu oleks liigset pidulikkust häbenetud.

Ta jõudis kuuri alla, kui isa parajasti hobuse aisade vahelt välja tõmbas. «Las ma lähen viin talli.» Isa laskis oheliku käest lahti: «Vii pealegi. Vaata, et sa teda rokatünni juurde ei lase.»

Kui Karl tagasi tuppa jõudis, istus isa laua ääres ja Jaan sängiveerel. Mari oli läinud kööki.

«Mis te siin täna ka teinud olete? Kus perenaine on?» Peeter kutsus oma naist ikka perenaiseks, ka laste ees nimelt.

«Kas tegemisest puudu on? Hommikupoolel kündsin

kartuleid. Ema läks Piirile suga otsima, rääkis, et tahab paklase kanga üles panna, et saab veel enne sõnnikuvedu maha kududa.»

Mari tuli köögist kausiga, mille põhjas oli keskhomikust järelejäänud kartuleid ja kastet. «Süüa ikka kah tahate selle reisi peale?»

Isa ja Karl hakkasid sööma. Nad sõid vaikides, ainult isa ütles Jaani poole:

«Vikatid jäid vankrisse.»

Jaan läks välja. Kui ta tagasi tuli, pani ta ühe vikati kruupingi peale, teise jättis kätte, istus uuesti voodiveerele, kompis eset, kaalus käes, koputas sõrmenukiga, kuulatas kõla ja ütles:

«Lühikesed oled toonud.»

«Mis sa hullu juttu ajad,» ütles isa ja pani lusika lauale. «Vikatid on kuus peod pikad.»

«Sellepärast ma ütlen, et on lühikesed.»

«Ära kõnele. Vanasti öeldi, et on paras vikat, kui on viis peod pikk. Neli ja pool peod vikatiga niideti. Nüüd on see sulle lühike. Te ei tea isegi, mis te tahate.» See mitmus käis noorema rahva kohta üldse.

«Oleks võinud ühisuse poest võtta.»

«Nüüd oled sa tark. Kas mul häda neid tuua oli. Ise tahad peremees olla, siis too ise vikatid kah.»

«Kuule, vanamees, ära hakka jälle. Sa tead ise, kes siin peremees on, ja ära parem räägi.»

Kas h a k k a v a d jälle? mõtles Karl. Aga ei hakanud. Jaan tõusis püsti, pani vikati teise juurde hõõvlipingile ja läks välja.

«Nüüd peaks küll väikese uinaku tegema,» ütles isa. «Sa, Karla, viska kah süngi, siis pärast näeb, mis saab.»

«Ei tea. Ma ei taha praegu magada. Ma lähen kõnnin väljas veidi ringi. Tahaks näha, kuidas kodu välja näeb. Jõulust saadik ei ole näinud.»

«Tee, nagu arvad, aga ma mõtlen, et magamine kulub sulle kah ära. Kui mees on söönud ja puhunud, siis mees

jõuab midagi teha.» Isa sirutas end Jaani sängi pikali. Karl läks õue.

Ta vaatas korra ringi, ei näinud õuel kedagi. Siis ta hakkas minema eemale talu hoonetest. Mööda karjatänavat, mis juba saja sammu kaugusel kadus lepiku vahele.

Idülliline oli see pisike talu, see nende Uibulaane, küll. Ta asetses küngaste vahel lohus. Kaks küngaste rinnet moodustasid midagi kraavitaolist. Küngaste külgedel asetsesid talu põllud, kuna keskel madalamal oli sooheinamaa. Silmaring oli piiratud. Alles siis, kui ronisid künka tipule, juba naabrite maade peale, avanes kaugem välja-vaade. Kui seisid aga oma maa peal ükskõik kus kohal, võisid ütelda, et su vaatele ei avanenud muud kui «taevas ja oma krunt», nagu mõnikord oli ütelnud isa.

Karl mõtles, kui pöördus karjatänavalt põlupeenrale, et siin ta nüüd käib oma lapsepõlve mängumurudel, on praegu alles tulnud koju, peaks õieti olema teretaja ja tervitaja, peaks tundma jällenägemisrõõmu, aga selle asemel tunneb hoopis midagi muud. Tunneb ennast lahkuja, äramineja osas. Tunneb, et ta õieti juba ongi lahkunud, et ta vaatleb neid paiku, mis talle on kodukohaks, juba võõra, kõrvaltvaataja pilguga.

Noored kuused karjamaa ühel serval olid kasvanud jälle pikemaks. Kevadised kasvud andsid pikkusele juurde ja viimne mälestus nendest oli pärit talvest, mil ta oli siin sõitnud suuskadega. Siis aga oli lumi lasknud neid paista vähematena, kui nad tõeliselt olid.

Karliga juhtus vahetevahel, et kui ta millegi üle mõtlema jäi, siis mõtted, joostes poolteed omatahtsi, võisid teha ära pika ringi, ilma et oleks saanud ise täpselt jälgida, missugustes paikades nad ära käisid ja missugustel teedel. Niisugustel kordadel mõtteis-olek katkes tihti sellega, et Karl kuulis ennast järsku ütlevat, asja ees, teist taga, mõne lause, mõne sõna. Seda võis juhtuda ka siis, kui ta oli ihuüks. Või kui teisi oli juures, siis need võisid imestada: mis ta nüüd ütles? Sest öeldul ei tarvitsenud

olla mingit ühendust sellega, mis parajasti juuresviibijate vahel jutuks oli. Praegu katkestas tema mõtteis-olekut, tema endast eemalolekut — üks naeratus. Karl naeratas. Ja alles siis, kui ta oli tundnud, et ta naeratas, küsis ta endalt: mille üle siis? Ta sai jälile. Ta pöördus põllupeenralt vasemale, tihedasse karjamaa kuusikusse, tegi endale kättega teed ja leidis, mida otsis. Tihedas noores kuusikus oli toasuurune paljas lapp, igast küljest puudega täiesti varjatud. Sellele mõteldes ta oli naeratanud.

Sest siin sellel lapil oli midagi, mida ei teadnud ükski hing peale tema enda. Siin oli midagi, mida vaevalt keegi oleks võinud uskuda. Siin oli ta alles eelmise aasta suvel, pühapäeviti — mänginud. Just nimelt mänginud, nagu väike poiss. Puupulki lõikunud, nendest aedu ja maju ehitanud ja talu pidanud. Seda oli teinud tema, gümnaasiumiõpilane, kes oli parajasti lõppklassi üle viidud! Me peame liiga ruttu hakkama olema, mida me ei ole, mõtles Karl Kaasik.

Aga täna ta siiski ei puudutanud kättega neid puupulki, millest oli moodustatud tema mineva-aastased ehitised ja mis talvega olid ainult õige vähe luitunud. Ta puudutas seda konstruktsiooni, mis oli olnud laut, saapaninaga, nii et see varises kokku. Tal oli kahju millestki, ta ei oleks aga osanud ütelda, millest. Lapsepõlvest? Jah, nii oleks võinud ütelda ja nii oleks vahest mõni õpetatud hingeelu-teadlane pidanudki ütlema, aga see oleks olnud sõnakõlks, mitte rohkem. Kus oli lapsepõlv? Lapsepõlv oli möödas juba mitu aastat.

Pikkamisi jättis Karl maha selle paiga ja otsis teed tagasi välja lagedale.

Üks naine tuli üle mäe, piki põllupeenart. See on ema, tundis Karl tulija kaugelt ära. Muidugi, ta tuli Piirilt, suga käes. Karl kiirustas samme ja jooksis emale vastu.

«Karlake,» ütles ema ja haaras poja oma embusse.

Isaga ja õe ning vennaga ei olnud Karlil lahkumis- ja tervitamisstseene. Isa ja vend olid mehed, ja tundmuste-

valangud meeste vahel olid midagi niisugust, mida nad kõik häbenesid. Mari oli muidu kinnise ja ehk ka pisut kurja iseloomuga. Ema, see oli teine asi. Karli tundeline erutatavus ja närvilisus pidi olema ema poolt päritud. Ema perekonnas oli teada mitmeid, keda peeti pisut kerglasiks.

Aga südamlikkust ema ja poja vahel polnud tarvis häbeneda, liiati siin, kus polnud kedagi nägemas.

«Kas lõpetasid siis kooli ära, Karlakene?» Ema oli esimene, kes temalt seda küsis. Vennal ja õel nagu ei paistnud olevat selle vastu huvi. Või pidasid nad seda nii endastmõistetavaks, kuna Karli hiilgav edasijõudmine oli neile teada. Kuid mis oli nendel kasu Karli edasijõudmisest? Võib-olla mõtles vend Jaan, et tema ise ei oleks olnud halvem õppija, kui temal oleks olnud õnn koolitatu saada. Jah, oma vanema venna positsioonis, kes lapsest saadik oli nooremast ikka üle olnud, oli ta päris veendunud, et ta oleks suutnud õppimisega veel paremini hakkama saada kui Karl.

«Kas süüa said?» küsis ema.

«Mari andis. Keskhommik oli juba söödud, kui koju saime.»

Naljakas, missugused mõtted ikka ka pähe võivad tükida! Karl raputas ennast. Ta oli ju emaga südamlik ja õrn. Tal oli ju sellest südamlikkusest heameel. Aga... ta oleks praegu tahtnud emaga rääkida oma tulevikukavatsustest, oma plaanidest, kuid ei saanud. Muidugi, süüdi selles polnud ema, et nad vahetasid kaks tühist ja Karlile ülearuseina tunduvat lauset söögist. Süüdi selles oli tema ise, et ta kujutles end oma kavatsusist rääkida võivat ainult sel eeldusel, et ta oleks võinud tarvitada oma jutus kõiki neid tarkusi, mida ta oli sisse imenud paari viimase aasta jooksul. Kuidas ta pidi emale selgeks tegema, et tal on plaan isalt toetust ülikooli jaoks küsida selleks, et hakata õppima filosoofiat? Või mis oleks aidanud seegi, kui ta oleks tõlkinud filosoofia eesti keelde ja ütelnud, et

mõtteteadust? Ah, kui palju lihtsam oli neil teistel seal linnas. Ta mõtles oma kaas-abiturientidele.

«Kuule, ega sa haige ole?» küsis ema, kui nad olid tüki aega vaikinud. «Oled nii kahvatuks jäänud. Eks see õppimine olnud ikka vahest raske viimase otsa peal.»

«Ei ole midagi. Öösi lihtsalt ei saanud magada. Tervis on mul väga hea. Kui nüüd veel suvel kukun siin kõvasti talutööd tegema, siis olen sügiseks kõva mees nagu raud.»

Mis sügisel saab ja mis Karl peale hakkab, kui ta on kõva mees nagu raud, seda ei uskunud ema niikohe küsida. Ja Karl ei tahtnud ka sellest veel rääkida. Või ei mõistnud rääkida.

«Ega sellest kõvadusest. Peaasi kui sisemine tervis...» ütles ema. «Sa oled ju nüüd ikka koolitatud mees ja lööd ära linnaelu peale, ja ega seal linnas seda konti nii palju vaja ole...»

Karl ei saanud seepeale midagi vastata. Mitte ta ei raatsinud ütelda, et terve see keskkool, mille ta nüüd tõepoolest lõpetas, veel kuigi palju väljavaateid ei paku «linnaelu peale löömiseks».

Nad olid jõudnud koju. Karl tõstis värava lahti. Kui ta ema väravast läbi laskis, arvas ta esimest korda märkavat, et ema käib natuke kühmus. Tema ema on vanaks jäänud. See pidi olema toimunud selle talvega.

Värava juures kasvas vana metsõunapuu. Sügiseti armastasid põrsad selle puu all nuuskida, otsides tema kibedaid vilju, mida nad heameelega sõid. See oli kunagi ammu, viie, võib-olla kuue aasta eest. Üks haru oli tal ammu kuivanud, niikaua kui Karl mäletas. Nüüd näis, et talv oli vist võtnud teisegi haru. Ega nüüd ometi ju enam lehti oodata olnud, kui jaanipäev varsti käes? Kas oli ikka talv selle teise haru võtnud? Mis võis külm teha metsõunapuule? See võis olla ka lihtsalt... vanadus.

Ta pilk seisis tüki aega puu raagus harudel, mis tõusid taeva poole nagu palvetavad käsivarred, ja talle meenus,

et on komme, mis keelab mõnd vana kuivanud puud talu-
õuest maha võtta, et siis surevat mõni vana inimene ära.
Ema oli jõudnud toalävele. Karl tõstis kähku värava ta-
gasi kinni.

Kolmveerand suvest oli kulunud.

Karl oli veetnud selle aja täpselt nii, nagu ta oli va-
remgi harjunud oma suvesid veetma. Ta oli visanud sel-
jast oma linnariided, otsinud välja vanad ja teinud sulase-
tööd. Väikese talu kohta oli tööjõudu küllalt, Uibulaane
rahval olid tööd korras ja selle poolest olid nad oma naab-
rimest ees. Korras oleks olnud ka Karliga kõik, kui kesk-
koolil oleks olnud veel üks klass, kuhu sügisel minna.

Vend Jaan käis ringi oma peremehemõtetega. Isa ja
ema, kes olid harjunud oma lapsi ikka lastena võtma, sel-
lest hoolimata, et vanem nendest lähenes juba kolmeküm-
nele, ei leidnud selles midagi ebaloomulikku, et elu jook-
sis omamoodi edasi, ilma et oleks tarvis olnud mingisugu-
seid äkilisi muudatusi. Mari plaanitses meheleminekut,
kuigi viimase peigmehega oli vahekord jäänud katki. Ta
käis suve jooksul mitmel peol ja otsis uut.

Karl nägi, et rääkima pidi hakkama tema, kui ta tah-
tis hajutada teiste võimalikke ekslikke kujutelmi temast.
Muidugi, isa ja ema, ja miks ka mitte vend Jaan, mõtlesid
temast, et ta on suve kodus — mis oli Jaanilgi selle vastu,
et töö hõlpsamini tehtud sai? — ja läheb sügisel linna, ot-
sima endale tegevust. Sest kool oli tal ju nüüd lõpetatud.
Kust võisid nemad teada, et Karla meeles mõlkusid plaan-
id ülikooli minekust?

Aga siis, ühel vihmasel öhtupoolikul enne rukkilõikust
tuli Karl oma plaanidega välja.

Enne seda oli isal Jaaniga tüli olnud. Nagu niisugustel
kordadel ikka, kus tüli tõeliseks põhjuseks on varjatud
vastuolu, oli seegi kord tüli alanud tühjast asjast.

Töovaheaega ja vihmast ilma kasutades oli Jaan mõtelnud parandada mahalangenud õunaaeda. Talvel oli kreis-saega lappe valmis lõigatud, latte oli kuuri all varuks olemas, ainult — naelad olid otsas, kastipõhjas oli neid ainult paar-kolm tükki. Jaan pani hobuse ette ja sõitis poe juurde.

«Mis sa siis kohe tervest kastist tõid,» nurises isa nagu muuseas, kui Jaan tagasi tuli. «Linnast oleks saanud palju odavamini. Võtnud siit niipalju, kui sul hädapärast vaja oli.»

«Ei saa neid linnast odavamini midagi. Poe juurde tuuakse kaup niisama autoga linnast ja neil on oma protsendid nagu kaupmehel kunagi.»

«Mis sa seletad, kas ma ei tea, mis naelad linnas maksavad?»

«Mina tean niisama hästi, mis nad maksavad.»

«Poisikene ikka poisikene, ajab pealegi oma jonnii.»

Seda Jaan ei sallinud, kui isa ütles temale poisikene. Üks sõna kutsus välja teise ja varsti läks raginaks, mis lõppes sellega, et isa ning poeg läksid toast välja, teine teisest uksest.

Karl, kes seda tüli pealt kuulas, ilma et tal oleks õiget võimalust ja tahtmiski olnud vahele rääkida, mõtles:

«On imelik, et inimesed hakkavad vaidlema asjade üle, mille üle õieti vaielda ei saa. Mille üle vähemalt tark inimene ei tohiks vaielda. Antud juhtumil naelte hinna suhtes ei saanud mõlemal õigus olla. Vähemalt üks pidi eksima, võimalik, et eksisid koguni mõlemad. Kummaline, et inimesed niisugusel korral arvesse ei võta, et üks võib sama kergesti eksida kui teine.»

Karl tegi õieti, et ta oma filosoofilist seisukohta antud küsimuses vaidlejatele ei avaldanud. Võib-olla oleks see lepitanud vaidlejad. Tõenäoliselt oleksid nad aga siis moodustanud ühise rinde vahelesegaja vastu, sest tülitsejad ootavad, et pealtvaatajad kaasa lööksid, ükskõik kummale poole, nad ei vaja üleolevaid õpetajaid.

Jaan parandas aeda, isa nokitses kuuri all hõõvelpingi juures, ja Karl tegi isa juurde asja.

«Ammu oleks võinud teise ära parandada, aga kui sul aega on, siis ei ole sul meeles, ja kui sul asja vaja on, siis ei ole sul aega.»

Isa võttis hõõvelpingilt lagunenuid looreha istepuki ja näitas seda Karlile, nagu oodates temalt heakskiitmist.

«Aga vaata. Ma ei hakkagi teda parandama. Ma võin teha uue. Väike asi teha. Tahu plangist välja, löigu kulbilusikaga siledaks, lase liivapaberiga üle, kui tahad, ja käib. Kas sellest tähtsust on, et ta peab nii õhuke olema nagu plekist? Mis sina, koolitatud inimene, arvad?»

See «koolitatud inimene» otsustas. Karl arvas, et tarvis on rääkida.

«Vaata, isa. Sa ütled, et koolitatud inimene. Ei, ma ei kõnele pukist, see lükka liivapaberiga üle ja käib tõepoolest. Aga ilma liivapaberita lükkamiseta ei käi kah. Püksid kulutab läbi, kui karedaks jätab. Vaata, just niisamuti on lugu hariduse ja koolitamise kohta. Mina olen nüüd gümnaasiumi läbi teinud. See on, nagu oleks pukki, mida sa hakkad tegema, kirvega välja tahutud ja kulbilusikaga siledaks lõigatud. Aga liivapaberiga ülelükkamist veel ei ole olnud.»

Isa vaatas Karlile otsa. Ta ei saanud järsku aru.

Karl ütles siis välja:

«Ülikooli peaksin minema, see on see asi.»

«Tohoh,» imestas nüüd isa. «Kuidas sa sellest sugugi varem ei kõnelnud? Ma mõtlesin ikka, et saab sul kool läbi, läheb siin ka lahendamaks. Jaan, näed, käib peale selle kohaga, et tahab ikka enda kätte saada. Kas siis see gümnaasium veel ei aita midagi?»

«Näed, et ei aita. Gümnaasiumiharidusega inimesi on kõik kohad täis. Õiget tegemist ei ole neil ühelgi.»

«Vene ajal tehti linnakool läbi ja oldi suur mees. Kirjutaja või kohtunik, mis kellestki sai. Kuidas need asjad nüüd siis nii hulluks on läinud?»

«Näed, et on läinud, ega mina süüdi ole. Selle keskkooli-haridusega oleks mul kõige kindlam tulla maale sulaseks, linnas oleks küll üsna vähe hakkamist loota. Iseäranis kui sul ei ole tutvusi ja sidemeid.»

Karl kordas neid labaseid ajalehesõnumeid, ilma et ta ise just nendesse oleks uskunud. Ta arvas aga, et ei tee paha rõhutada asja materialistlikku külge, sest sellega võis isa juures kergemini läbi lüüa. Mis oleks tähendanud vanamehele, kui Karl oleks hakanud kõnelema oma abstraktsest teadusjanust ja kavatsusest filosoofiat studeerima hakata?

«Ah nii. Seda see siis tähendas, et sa seni mitte midagi rääkinud ei ole, mis sa kavatsed ette võtta. Mina mõtlesin, et sina oled siin maal nüüd nii puhkuse eest, et suvel ei ole linnas vahest küll kohe ameti peale hakkamist, et see nagu rohkem talvepoole asi... aga seda ma küll ei mõtelnud, et sul ametivõtmise plaane veel ei olegi.»

«Miks mul ei ole. Ega sina mind ülikoolist läbi koolitada niikuinii jõua. Ma arvan, et midagi ma pean linnas ikka ka leidma. Aga ma mõtlen, et kui ma ameti saan, siis ma koolitan ise ennast. Kahju oleks aga lasta vahepeal aega kaotsi minna. Sest aeg ei ole kaugel, jäävad ülikooliharidusega inimestele kah üksed kitsaks. Kes ennem jaole saab, see saab. Sellepärast ma olen mõtelnud, kui sa mind esialgu toetada tahad, oleks mul rohkem lootust.»

«Mis Jaan selle kohta ütleb?»

«Kuule, kes on siis peremees, kas Jaan või sina? Kas Jaan ei tea, et kui mina siit väljas olen, siis ma talust enam midagi saada ei taha. Jääb pärast sind temale kõik niikuinii.»

Kui täiskasvanult ma räägin, mõtles Karl endamisi. Ta ei oleks tahtnud nii rääkida ja niisuguste argumentidega isale selgeks teha, et toetus tema, Karli ülikooliminekuks on vajalik. Ta oleks meelsamini rääkinud sellest, kuidas ta tahab teadlasena uurida, töötada, jõuda igaveste tõdede juurde. Aga kuidas ta oleks neid asju oma isa tarvis pida-

nud sõnastama? Ta oli isegi valmis, kui jutuks peaks tulema, jätma isa arvamisse, et ta studeerib õpetajaks, advokaadiks või tohtriks. Kui siis ka teisiti läheks, siis oleks isa asetatud sündinud fakti ette, ja mis siis ikka. Ning ega professoriamet olnud vähem auväärne kui arsti, advokaadi või kirikuõpetaja oma. Sest vähema kui professoriameti järele ei käinud Karli plaanid. Ja sellega mõtles ta vähemalt enda ees puhas olevat patust, mida ta tegi sellega, et lubas isale advokaadiks õppima hakata, ise aga mõtles midagi muud.

«Ega see ülikooliski käimine lähe suurt midagi kallimaks, kui on seni läinud gümnaasiumis käimine. Õppemaks ei ole ju palju kallim. Korterisse ma võin jääda sinnasamasse...»

«Mis sa räägid, et ei lähe kallimaks. Siin on jõukaid mehi olnud, kes oma talud poegade peale on ära koolitanud. Seni ei olnud midagi, kui pojad käisid keskkoolis. Aga kui ülikooli mindi, siis hakkasid hädad tulema, siis tulid vekslid ja obligatsioonid.»

«See on nüüd nii, kuidas seal ülikoolis käia. Kui kallise korporatsiooni minna, seal on need maksud ja joomised. Aga kui omaette vaikselt tööd teha ja edasi püüda...»

Karlil ei olnud küll mingisugust täpsemat kujutlust ei korporatsioonist ega üliõpilaselust. Ta vaevalt tundis üksikute organisatsioonide värvegi. Aga ta võis kulude kohta järeldusi teha oma koolivendade käest kuulnud lugude põhjal. Need teadsid rääkida, kellel olid vanemad vennad juba ülikoolis või kellel muidu oli sidemeid üliõpilasringidega. Neid sidemeid hinnati ja nendega praaliti abiturientide seas.

«See asi tahab mõtelda,» raputas isa pead ja võttis hõõvelpingilt puu, millest pidi tulema kavatsetud iste loorehale.

«Aega on ju veel mõni nädal mõtelda. Aga ega teistmoodi ole sellest suurt kasu olnud, et nüüd oled minu

peale nii palju kulutanud. Siis on see kõik asjata olnud ja minu hea koolitunnistus ei tee mind paremaks talusulaseks kui iga teistki.»

Esiialgu ei rääkinud isa sellest jutuaajamisest teistele. Ta vaidles veel Karlile vastu, seletas, et see on ikka väga raske ja ta ei tea, kuidas ta peaks toime tulema. Kuid oma südames oli ta otsustanud asja nii, nagu soovis Karl. Miks ei võinud siis tema noorem poeg tõesti saada advokaadiks, kui poisil oli nii hea pea ja poiss ise tahtis? Aga muidugi, ei olnud sugugi vaja Karlile asjast muljet jätta, nagu oleks see endastmõistetav, et ta ülikooli läheb. Ärgu võtku elu liiga kergelt, mõtelgu, et kõik maksab tööd ja vaeva. Nõnda vaidles Peeter pojale vastu peamiselt kasvatuslikel kaalutlustel, kuigi ta sellest vahest endale teadlikult aru ei andnudki.

Isa vaikimisest ei saanud Karl targaks. Ta ootas päeva, ootas paar. Algul oli ta igal söögilauda istumisel põnevil: kas nüüd? Perekondlikud nõupidamised toimusid Uibu laanel harilikult söögilauas. Aga isa oli vait. Mitu korda oleks Karl peaaegu ise asjast juttu teinud, aga kui sõnad olid juba keelele tulemas, mõtles ta ikka ümber. Kui isa nii kaua asjast vaikis, siis tähendas see ju vist ikka seda, et ta asja tõsiselt võttis. Ja milleks siis ilmaaegu vahele segada? Võib-olla sellega rikub ainult asja ära.

Ta oleks tahtnud juba linna. Viimane kooliaasta oli õpetanud teda maiku tundma raamatutest. Klassiõpingud ei võtnud Karlil kunagi kogu aega ära. Polnud paremat aja viidet kui istuda oma toas, raamat ees, ükskõik kas kirjanduslik või teaduslik, ahmida endasse tarku mõtteid ja erutavaid lugusid. Ülikool täitis ta kujutlusi: anduda teadusele, mis sind huvitas, lugeda pakse raamatuid mitte tühja aja täiteks, vaid et omandatud teadmistega saavutada tunnustust, see veetles.

Aeg läks, tarvis oli selgust saada.

Rukis oli lõigatud ja rehepeksumasingi ära käinud. Rehepeksutalguil juhtus, et vana Peeter avaldas jälle

oma arvamisi vana taluperemehe elu kohta. Ja poegade-talupärijate kohta.

Naabrite poolt, Piirilt, mis oli samasugune väike talu nagu Uibulaane, oli talguile tulnud peremees ise, sest muid mehi polnud neil saata. Piiri Juhan oli ainult mõne aasta noorem Uibulaane Peetrist. Nad olid vanad sõbramehed ammu ajast, juba sellest ajast, kui veel poissmeestena koos küla nooremaid võlusid. Ja kui nad nüüd vanadena koos olid, siis oli neil rääkimist laialt ja üksteise mõistmist palju. Vahe oli ainult, et Piiri Juhanil ei olnud lapsi.

Talgute õhtul söögilauas, kus kibeda töö peale võeti ka kärakas viina, seletas Uibulaane Peeter Piiri Juhanile:

«Sul on hea ütelda — anna talu poja kätte. Aga anna siis kah, kui sa andja oled. Ah siis on ilus küll, ma annan talu poja kätte ja pärast pean võib-olla minema võõraid inimesi mööda kerjama. Kas seda ennem ei ole nähtud?»

«Kas siis sellepärast just asi nii hulluks peab minema? Ega sellest kah midagi välja tule, kui sa teed nagu Mihkli Jüri. Mis mehest nüüd on saanud? Nüüd on ta ise kaheksakümnene, kolm poega on kõik vanad mehed. Vanem on juba ligi kuuekümnene, ma tean, kui mina leeris käisin, siis oli tema karjapoiss. Ühelgi ei ole naist võetud ja ühestki ei saa enam naisevõtjat: kes vanale mullale veel tuleb? Nüüd läheb talu perekonna käest ikkagi ära, ei näe vana Jüri ühtki lapselast.»

«Mis sa nüüd jälle niisugusest jutust ajad? Ega mina ole keelanud Jaanil naist võtta, kui ta tahab. Ja ega mina hakka ennast selle peremeheametiga kah vaevama kaheksakümne aastani. Mul on Jaan praegugi peremees. Tema teeb ja õiendab kõik. Ainult ta peab teadma, et tema üle on veel üks valitsus, et ta korda peab. Kas mina midagi muud tahan kui temale head. Aga noor inimene on mõnikord liiga torm, ja siis on hea, kui on vanem, kes ütleb, et vaata, nii ei lähe. Asja peab tundma. Ega minu

mure ole seesama üks poeg. Mul on veel tütar mehele panna ja noorem poeg koolitada.»

«Kas Karl ei lõpetanud kevadel kooli ära?»

«Lõpetas jah, ja puha number viie peale. Aga vaata, mis ma sulle ütlen, Juhan: mina panen Karli ülikooli, las koolib poiss end advokaadiks.»

See oli siis välja öeldud. Mari punastas, Jaan vihastas ja Karl tõusis lauast ning läks tasakesi toast välja. Oli juba hämar ja taevasse löid särama üksikud heledamad tähed.

Karl tundis, et tema süda hakkas kiiremini lööma. Ta hingas paar korda sügavasti jahedat õhtust õhku, et enast rahustada. Ta ei mõistnud eriti rõõmustuda, ta teadis, et isa sõnad, mis temale tähendasid pääsu kaugemale, ei võinud valmistada heameelt Jaanile. Kuigi ta oma vanema venna vastu ei tundnud eriti sõbralikke tundeid, oli tal nüüd natuke piinlik. Ta tundis, nagu oleks ta kellegi käest midagi siiski ülekohtuselt ära võtnud. Aga samas ta teadis, et ta ei tohtinud sellel tundmusel lasta endast võitu saada, et ta pidi elult vastu võtma seda, mis see pakkus.

Jaan näis varuvat endale mõtlemisaega. Kui võõrad talgulised olid ära läinud, ei teinud ta väljagi sellest, mis ta oli kuulnud, vaid kadus tasahilju aidalakka, kus ta magas.

Maril ei olnud midagi ütelda. Teda olid erutanud ainult isa sõnad tema mehelepanekust. Kellele ta pidi minema, kui peigmeest ei olnud!

Ema aga, kui ta õhtul süngi heitis, küsis oma mehelt:

«Kas sa ikka päris targa peaga kõnelesid Karli ülikooli saatmisest või?»

Karl Kaasik koostas sooviavaldust ülikooli astumiseks. Ta oli rebinud lõhki juba kolm suurt «kantseleipoognat» valget paksu kirjutuspaberit.

Esimese eksemplari ta viskas minema, ilma et ta seda üldse lõpuni oleks valmis kirjutanud. Teda ei rahuldanud esimesed read. Käekirja poolest. Kaasikul oli nimelt väga ilus käekiri, mis temale ka endale väga meeldis. Aga ta ei olnud saanud niikaugemale, et ta käekirja ilu oleks hakanud peale kohe esimestest ridadest. Hommikul pärast ülestõusmist, aga ka üldse pärast iga vaheaega nõudis käsi aega kohanemiseks, enne kui tähed pääsesid tulema väikeste ühtlaste, ümmarguste pärlitena.

Teise eksemplari ta kirjutas lõpuni valmis ja see sai ilus ning puhas. Aga siis talle paistis, et ta oli valinud liiga tiheda joonepaberi. Kogu sooviavaldus mahtus ära lehekülje ülemisele poolele ja all jäi palju ruumi tühjaks.

Kolmanda lehe juures juhtus õnnetus siis, kui ta jõudis sõna «filosoofiateaduskonna» juurde. Äkki seisis paberil «F» asemel «Õ»! Ümbertegemisest ei tulnud midagi välja. Kuidas oleks kõlvanudki niisugust paberit ära anda teisiti kui laitmatus puhtuses, mõtles ta.

Neljanda katse juures õnnestus vältida kõiki karisid.

Nüüd oli ainult tarvis sooviavaldus ühes dokumentidega veel ära viia. See ei paistnud Kaasikule sugugi lihtsa toiminguna.

Olgugi et ta kaks aastat selles linnas oli elanud, oli ta ülikoolihoonet seni ainult väljastpoolt näinud. Missugused võisid olla ruumid selle ukse taga, mis kõrgete valgete sammaste vahelt viis hoone sisemusse, sellest polnud tal hämaramatki kujutlust. Kui tal mõnikord oligi vaja mingit lähemat kujutlust neist ruumidest, näiteks neil puhkudel, mil ta unistas sellest, mis ta ülikoolis teeb, kuidas ta eksamil esineb ja kuidas edasi jõuab, siis aitas ta end sellega, et kujutles neid ruume umbes sellistena nagu kooli ruumid, milles ta käis.

Kaasiku tagasihoidlikkus võis väljenduda mõnikord õige kummaliselt. Ta oli ju palju kordi käinud sellest majast mööda, aga mitte kunagi polnud juhtunud, et ta oleks tõusnud sellele kõrgendikule, mis viis hoone sissekäigu juurde. Ta nagu oleks kartnud, et seal oleks vahest keegi võinud teda peatada ja temalt küsida:

«Mis teie, koolipoiss, siit otsite?»

Kaasik teadis, et see tema häbelikkus polnud paljas ettekujutus. Ta mäletas, et kord oli tal kiri postipanekuks näpus, kui ta ülikoolihoonest möödus, aga ta ei läinud seda mitte viskama sellesse postkasti, mis seisis ülikooli sissekäigu ukse juures, vaid läks linna, et visata oma saadeti kasti, mille kohta ei võinud olla kahtlust, et see äkki üldiseks tarvituseks määratud ei olnud.

Nüüd aga ei aidanud miski. Ja nüüd ei olnudki midagi tarvis karta. Nüüd ta astus ülikooli sissekäigule viivat teed asja pärast, nüüd ta teadis end olevat ju peaaegu niihästi kui üliõpilase.

Nii naiivne ta ei olnud küll, et oleks hallivurrulist kardpaeltega kuues portjeed pidanud professoriks, nagu ajaleheföljjetones vahest räägiti noorist tudengeist. Aga ta ei pääsenud siiski mööda sellest, et pidi portjeed kõnetama ja temalt küsima, kuhu ta peab oma dokumentidega minema. Ta tegi seda küll alles siis, kui ta oli hoolega vaadelnud seintel rippuvaid kuulutusi ja juhatusi ning leidnud, et niisugust, mis oleks talle tarviliku selguse kätte andnud, nende seas ei olnud.

«Otse edasi ja paremat kätt trepist üles,» vastas kõnetatu õpetliku väarikusega ja kergitas oma peakatet.

Kui Kaasik juhatatud teed mööda üsna hõlpsasti sekretariaati jõudis, märkas ta peagi, et nüüd polnud hull mingisugust hirmu, et oleks võinud mõne asja valesti teha või oma käitumisega reeta asjatundmatust või saamatust. Barjääri taga töötavil ametnikel oli tööd kibedasti. Nagu Kaasik peagi märkas, olid inimesed, kes sekretariaadis

tunglesid, enamikus samasugused noored ülikooliastujad nagu tema. Küsimata leidis ta saba, kuhu järjekorda seista. Ta konstateeris selge heameelega, et tema eelseisjal noorukil, kes oma dokumendid juba lahti oli harutanud, polnud pooltki nii ilusasti kirjutatud sooviavaldust kui temal.

Asjata! Polnud ei tema puhtate headega küpsustunnistusest ega tema kalligraafilisest sisseastumis-sooviavaldusest niigi palju kasu, et asjaomane ametnik oleks kas või üheks silmapilguks sattunud välja langema oma ruttavast töötempost. Jämeda punase pliiatsiga kirjutas ta sooviavaldusele järjekorranumbri, nii suurelt ja hooletult, nagu praaker metsas märgib kriidiga palke. Tugev punane kriips tõmmati alla teaduskonna nimetusele ja suure rutuga laotati dokumendid laiali ning tehti konksud juurde nende loendile palvekirjas. Ametnik ei vaadanud enne Kaasiku poolegi, kui oli täitnud kviitungi. Alles siis tõstis ta pea, et vaadata, kellele see pihku pista ja sama võttega võtta dokumendid vastu juba järgmise käest.

Siin kantseleis nägi Kaasik, et ülikooli astumine oli õieti midagi hirmus igapäevast, midagi tähtsusetut, midagi, mida nähti õiendatavat nagu möödaminnes ja muuseas. Ta ei näinud ise küll ühtki tuttavat, ühtki koolivendadest. Aga ta nägi, et teiste seas oli üksteisele tuttavaid, kes peatasid üksteist, ajasid mõne sõna juttu ja olid lõbusad. Natuke mõjus teiste vaba ja endastmõistetav käitumine ka Kaasikusse. Kui ta sekretariaadist alla läks ja paetahvli-test põrandaga koridori kaudu otsis teed tagasi tänavale, siis ei tundnud ta enam niisugust hirmusisendavat tõsidust nagu tules.

Algus oli tehtud, sai siis edasi, mis sai.

Teel kodu poole ta kohtas matemaatikaõpetaja Kaarnat. Kaasik kergitas kübarat tervituseks ja tahtis õpetajast mööduda, nagu ta oli kümneid kordi õpetajaist õpilasena möödunud. Aga Kaarna seisatas, õiendas käe Kaasikule vastu ja pidas ta kinni:

«Kuhu te ruttate? Rääkige, mis te nüüd head teete?»

«Käisin praegu ülikoolis sooviavaldust sisse andmas.»

«Nii-nii. Mis teaduskonna siis härra studiosus valis?»

«Filosoofia.» Kaasik vastas lühidalt ja selgelt nagu eksamil.

Õpetaja Kaarna masseeris kolme sõrmega oma äsjara-seeritud lõuga, keeras teise käe peopesa ülespoole — žest, mida Kaasik mäletas Kaarnat palju kordi klassis teinud olevat, siis, kui ta tahtis midagi silmanähtavat oma õpilastele eriti meelde teritada. Sellele žestile järgnes ikka midagi õpetlikku.

«Õieti ei ole see minu asi. Minu asi oli teid hooldada, niikaua kui teie käisite koolis. Aga huvitav... Kas teie kelleltki nõu kah küsisite selle valiku puhul?»

«Ei.»

«Noh, vaadake. Nii on need noored inimesed! Ega nad või vanemalt nõu küsida. Kui teie minult oleksite küsinud, kas maksab, ma oleksin teile kohe ütelnud, et ei maksa. Teie võib-olla mõtlete praegu, et mina ei ole teist kuigi palju vanem, olgugi et teie seda mulle ütelda ei julge. Kümme aastat või ka natuke rohkem siiski. Aga mis peaasi: kaksteistkümmend aastat tagasi olin ma täpselt samas seisukorras nagu teie praegu. Ma tahtsin hakata studeerima teadust. Ma ei tea, kui tähelepanelik te praegu tahate olla — teie ei ole ju klassis, kus ma teilt tähelepanekut võiksin nõuda — aga... teadus? Küsitav tee kaugelejõudmiseks. Kes minult nõu tuleks küsima, sellele ma soovitaksin ainult ühte: kui te just tingimata tahate studeerida, siis studeerige midagi praktilist. Agroomiat näiteks, metsaasjandust, ka teoloogiat minupärast.»

Kaarna otsis taskust paberrossikarbi, pani suitsu põlema. Siis vaatas kella. Kaasik seisis süüdlase ilmega ta ees, nagu koolipoiss, kes on tabatud pahalt teolt. Sellepärast lisas Kaarna oma endisi sõnu naljaks pöörava naeratu-sega:

«Ma ei tahtnud teid sugugi ära hirmutada. Vastupidi, ma austan seda nooruse idealismi, mida tänapäevalgi ikka veel kohtab. Kui teie tunnete üht kutsumust, siis on muidugi õige sellele anduda. Aga ma ei taha olla halb prohvet — küllap te tuletate seda jutuajamist meelde, kui te kord pedagoog olete nagu mina praegu. Teie tahate siis kooliõpetajaks saada?»

Kaasik ei vastanud sellele küsimusele enam.

«Ma soovin teile igatahes kõige paremat menu ja rahulolu oma valikuga, aga nüüd ma pean minema tundi.»

Kaasik jätkas oma teed, aga see kohtamine matemaatikaõpetaja Kaarnaga andis talle tükiks ajaks mõtlemist. Muidugi, Kaarna oli veidi omapärase ja järsu käitumisega, Kaasik teadis seda kooliajast. Aga tänane jutt tekitas õige ebamugava tundmuse.

Hommikul, kui Kaasik linna oli jõudnud, oli tema möödunudtalvisel perenaisel kiire ja Kaasik ei saanudki temaga läbi rääkida, et ta kavatseb ka sel talvel sinnasamasse elama asuda, kui tuba pole veel ära antud. Perenaine aga oli tema vastu võtnud täiesti endastmõistetavalt nagu oma vana üürniku kunagi, oli temale meelde tuletanud, et kui ta välja läheb, peitku ta siis toavõti jalamati alla, ja ütelnud, et ta lõuna paiku kodus on.

Veel ei olnud ta aga tulnud. Kaasik leidis võtme sealt-samast, kuhu ta selle välja minnes oli peitnud.

Natuke liiga lihtne see elamine siin ju oli. Uksest sisse astudes satuti kohe kööki, milles elas perenaine ise ja mis oli ainult õhukese laudvaheseinaga lahutatud pisikesest tagatoast, mille ta välja üüris. Köögi ja toa vahel polnud ustki, ainult sitsist kardin.

Õhtuti tulevalgel polnud ruumil viga. Väike tuba pidi aitama koondada mõtteid, meenutas Kaasik kuskilt loetud või ka kuulnud mõtet. Praegu, päevavalgel, oli aga ümbruse armetus silmatorkav. Aken oli väikeste ruutudega, näis natuke viltuvajunud, lagi oli määrdunud. Sinikol-

last kirja lilltapeteil oli palju defekte. Neid kõiki ei suutnud varjata ka mitte mööbel, kõik puha pensiooniõiguslikud esemed, vana lihtsast nurkraudast voodi toa pikemas seinas, jalutsiga vastu pliidimüüri, mahakulunud värviga kuusepuust lihtne laud akna all ja paar kägisevat viini tooli ning üks läikima istutud värvimata taburet. Laest rippus elektrilamp pika juhtme otsas, mida võis soovikorral vedada kas süngi juurde või akna alla laua kohale.

Mis aga suure kindlusega järeldada lubas, et see tuba oli määratud väljaüürimiseks haridusjanulistele, oli väike raamaturiul laua kõrval — leppapuust peitsitud laadatöö, nähtavasti ainuke ese, mis siia tuppa oli toodud juba uena. Praegu oli ta tühi. Oma väheseid isiklikke raamatuid polnud Kaasik veel vaksalist ära toonud.

Erilist rõõmu see ruum ei valmistanud, välja arvatud see, et ta maksis ainult kaheksasada marka kuus.

«Ei ole ma veel kellelegi andnud,» seletas perenaine, kui ta oli koju jõudnud, Kaasiku küsimusele, kas tuba vaba on, «ainult ma ei tea, kas teie teda nüüd tahate, kui teie tudengiks hakkate. Ma ei ole siin ühtegi tudengit pidanud, nad ei taha tulla, ei ole siin eraldi sissekäiku ega midagi. Aga kui teie tahate võtta, siis võtke. Oleme kaks aastat läbi saanud ja...»

Omaette sissekäigu küsimusele ei oleks Kaasik üldse ise tulnud. Küll mõtles ta aga sellele, et tuba maksis ainult kaheksasada marka ja et tal oli taskus ainult viis tuhat, millest pool tuli esialgu säilitada õppemaksuks, sest isa oli töötanud sellele lisa anda alles «sügise poole, kui saab».

Küsimus tuli lugeda otsustatuks, seda enam et sellega oli vabanetud vaevast minna ja hakata alles otsima. Kaasik pani kaheksasada marka lauale. Ja siis läks välja, tõi vaksalist oma kasti — kärumehele nelikümmend marka — ning ostis tee peal kirjutusmaterjali-poest poogna rohelist lauapaberit.

Inimene on kõigi asjade mõõt. Õigemini, see «mina», kes parajasti asju mõõdab, määrab, mis ta neis leiab.

Immatrikulatsiooni-päeva hommikul oli ilm tõesti halb, aga see ei rikkunud Kaasiku tuju. Vastupidi, Kaasikule näis, et ilm oli suurepärane. Tegelikult küll sadas peent, külma sügisvihma ja kõnniteed olid nätsked kleepuvast, vastikust porist.

Õieti ei olnud Kaasik nii väga põnevil selle pidulikkuse pärast, oodatava rektori käepigistuse pärast, aktuse pärast, millele ta valmistus minema. Tema ei jõudnud kuidagi ära oodata loengute algust. Ta tahtis juba pääseda töö juurde. Ta oli nagu laps, kes ootab jõulusid ja kes omaette kordab: täna läheme magama, homme läheme magama ja siis on jõulud. Immatrikulatsiooni-päeval ta võis lõpuks ütelda: homme. Homme algab töö.

Hoolimata vihmases ilmast oli kesklinnas näha elavat liikumist kui harilikel päevil. Üliõpilane andis sellele linnale ilme, see oli selge. Liikus üliõpilasi tänaval, oli linn rahvast täis; puudusid üliõpilased, tundus ka linn tühjana, väljasurnuna.

Kaasik oli lugenud üle oma rahatagavara. Kuigi selle vähesus manitses teda kokkuhoidlikkusele, oli ta siiski teinud ühe erakorralise kulutuse — ostnud endale uue kaelasideme. Musta. Ta tundis, et ta vajab midagi tõsist, soliidset. Must näis neid nõudeid täitvat ja ei olnud kallis. Kui ta selle endale ette oli sidunud, tundis ta, et ta võib esineda hoopis suurema kindlusega. Jah, minnes ülikooli poole, tuli talle mitu korda meelde, et tal on uus kaelaside ees.

Aulat polnud raske üles leida. Polnud selleks juhatust vaja küsida portjeelt, kellel oli täna hoopis rohkem tegemist kui sel päeval, mil Kaasik oli käinud ülikoolihoones dokumente esitamas. Kõik kogunejad, niipea kui nad olid oma pealisriided ära pannud, läksid trepist üles. Kaasikul polnud vaja muud kui jälgida teiste eeskujul.

Saal täitus üliõpilastega. Polnud raske teha vahet

noorte, esimest korda tulijate ja nende vahel, kes olid siin liikunud varem ja tulid nüüd noorte esinemist vaatama.

Kaasik võttis istet ühe tagumise rea äärmisel toolil. Ta mõtles ise, et sealt on hõlpsam minna, kui hüütakse. Ei ole teiste vahelt läbipugemist ja hirmu, et hiljaks jääb.

Kaasik pidas silmas uksest tulijaid. Ta lootis nende seas leida mõnda koolivenda. Tõepoolest, ta nägi neid mitu. Aga need vist ei pannud teda tähele, kuna ta juba istus ja tema ümber olid kõik kohad täidetud. Ka Mänd tuli. Aga temagi ei näinud Kaasikut. Kaasik mõtles püsti tõusta ja Männale vastu minna, aga siiski ei teinud seda. Talle paistis, et ükski, kes oli kord istet võtnud, ei liikunud enam oma kohalt, ja tema ei tahtnud moodustada erandit.

Juba kogunes esimestelegi tooliridadele istujaid. Riie- tusest ja vanusest oli Kaasikul kohe selge, et need olid professorid. Ja siis ei tulnud enam kaua oodata tseremoonia algust.

Kaasik võttis rektori sõnu tõsiselt ja kuulas kõnet tähelepanelikult. Oma südames oli ta täiesti nõus mõtetega, mis kõnes avaldati. Akadeemiline vabadus kohustab. Õige. Teadust teenida. Õige. Oma maad ja rahvast teenida. Õige, õige. Kellele palju on antud, sellelt olgu õigus palju nõuda. Õige, õige, õige.

Kui kõne lõppes, võttis ta juba üsna suure julguse ja agarusega osa harjumatu kiiduavaldusviisist, jalgade kahistamisest.

Rektor ja veel kaks härrat asusid nüüd punase kaleviga kaetud laua taha, millele oli laotud virna mitmesuguseid pabereid ja raamatukesti.

Üks «A-ga» algav nimi hüüti saali.

Paljud kaelad küünitused pikemaks, vaatama, kes nüüd kust tuleb. Aga keegi ei tõusnud püsti. Lühikese vaikuse järel kõlas järgmine nimi.

Kaasik tundis heameelt, et tema nimi mitte «A-ga» ei

alanud. Oleks kõhe olnud küll võib-olla esimesena minna.

Ka teine «A» ei paistnud kohal olevat.

Kolmas ometi oli. See oli pikk tumedas kleidis tüdruk, kes niikohe, kui tema nimi oli hüütud, tõusis saali vasakust äärest ja läks kindla ning iseteadva kõnnakuga laua juurde. Ta tegi sügava ja kauni kummarduse rektorile, mitte reveransi, nagu mõni koolitüdruk, vaid daamikummarduse, ja ühe varjundi võrra kergemad kummardused kahele ülejäänud härrale laua taga.

Nüüd tuli Kaasikule miski meelde, mille ta oli peaaegu täiesti unustanud. Kus oli tema kevadine pikkade patsidega preili? Kas see ei olnudki siin? Ta ju pidi olema ka ülikooli tulija. Kui rumal, et ta ikkagi tema nime ei teadnud. Kevadisel abiturientide-peol olid nad ju vestelnud, aga tutvustamisel ei olnud Kaasik nimest aru saanud. Kas ta oleks võinud preililt küsida: kuidas teie nimi on? Kas see oleks kõlvanud?

Ta laskis silmadel ringi käia ja hindas kõikide tüdrukute kuklaid, mis tema vaate ulatuses olid. Aga otsitavat ta ei leidnud. Ta ei ulatunud ju nägema kõiki ja ta ei tarvitsenud ju paljast juustepalmikust otsitavat ära tunda, lohutas ta ennast. Kuid küll ta juba tüdruku ära tunneb, kui ta ainult siin on ja laua juurde läheb oma reveranssi tegema. Heal juhtumil võib ta nõnda kas või tema nimegi teada saada.

Kui järjekord oli jõudmas Kaasiku endani, ei pakkunud esinejate vaatlemine ja hindamine enam erilist huvi. Oli nähtud juba osavaid ja kohmakaid, arglikke ja julgeid, tagasihoidlikke ja edevaid. Õppida ei olnud siit enam midagi. Kaasik pidas ainult silmas, kas ta ei näe oma otsitavat. Ise aga tõi ta oma paberid ära nii päris muuseas. Mända, kes varsti pärast teda läks, ta veel pani poistest tähele. See tundus muide talle kuidagi edevana. Midagi oleks koolivennas suvega nagu muutunud. Mis see just oli, seda ta ei saanud korraga selgeks. Aga kuna ta mingit seletust vajab selle kohta, miks just Mänd talle äkki

vähem meeldivana tundus kui kevadel ja üldse kooliajal, siis ta mõtles selle välja:

«Ta hõljutab ennast puusadest, kui ta astub.»

Kaasik arvas, et ta seda varem ei olnud Männa juures tähele pannud.

Kaua ei olnud tal aega siiski selle Männa-probleemiga tegelda, ta pidi jälgima tüdrukuid. Kuid — rektori ees seisev matriklite kiht lõppes; see, keda Kaasik ootas, ei tulnudki päevavalgele.

Tegevus, mille Kaasik oli endale aktusel leidnud, — silmas pidada kõiki tüdrukuid, kes käisid oma pabereid rektori käest vastu võtmas, et leida nende seast ühte, kes teda huvitas, — tegi, et võrdlemisi kaua kestev protseduur kadus üsna märkamatuks.

Ta oli jälle väljas ja mõtles, mis nüüd ette võtta või kuhu kõigepealt minna, kas kohe koju või enne sööma, kui keegi pani selja tagant käe tema õlale:

«Tervist, vana tegelane!»

See oli Mänd.

Mis Kaasikule kõigepealt silma torkas, oli see, et Mänd kandis juba korporatsioonirebase musta teklit.

«Oled ka ikka tulnud? Mis sest rääkida! Kui sina ei tuleks ülikooli, kes siis veel peaks tulema? Ütle, kuhu sa ka astud?»

«Filosoofiateaduskonda.»

Mänd hakkas naerma.

«Muidugi!»

«Mida sa naerad?» küsis Kaasik arusaamatuses ja natuke solvunudagi.

«Ära karda, mitte sind. Iseennast naeran. Et ma küllalt täpselt ei küsinud.» Ta koputas endale näpuga otsa ette. «Ma mõtlesin nimelt, kuhu organisatsiooni sa astud.»

«Ma ei ole selle küsimuse üle veel mõtelnud. Ja õieti põhimõtteliselt ma ei tea...»

«Kuule, sa ära hakka ajama niisugust põhimõttelist metsiku juttu.» Mänd rõhutas sõna «põhimõttelist» pilkelise varjundiga. «Muidugi, ma tean, mis sa ütled. Et konvent võtab palju aega ära, et korporandid ei tegevat tööd. Jah, aga kas sa tead, minu arvamise ja äranägemise järgi tehakse maailmas üldse tööd rohkem kui tarvis. Kas eestlane ei ole ammust-aega tundud kui väsimatu töömurdja, sitke ja edasipüüdja? Aga kui sa hakkad vaatama, kuidas on lugu näiteks meie seltskondliku kasvatusena? Meil on väga vähe inimesi, kes võivad enda kohta ütelda, et neil on olnud mingi lastetuba. Imeasju võiks rääkida sellest, kuidas isegi väga kõrgetel kohtadel seisvad isikud on ennast surmani ära blameerinud välismaalaste ees, lihtsalt piinlik on ütelda — lauakommete mittetundmisega. Seal on siis see eestlaste edasipüüdlikkus, sitkus ja visadus! Ei, pane tähele, organiseerumata ei maksa jääda.»

«Aga kallis Mänd, seal on veel üks asi. Kulude küsimus. Kui kellelgi raha ei ole . . .»

«See on nüüd nii, kuidas ta on. Paljud astuvad korporatsiooni ka selleks, et alles raha saada, millega studeerida.»

«Aga ütle siis, mis see konvendielu umbes maksma läheb?»

«Üle tuhande marga mitte. Liikmemaksu ja ametlikude esinemiste poolest.»

Ülikooliesine hakkas juba tühjaks jääma. Üksikult, paarikaupa ja ka rõõmsates salkades olid aktuselised laiali läinud. Üks värvikandja möödus Kaasikust ja Männast.

«Peaks õieti sinuga, koolivend, praegu minema ja tege ma mõned õlled,» ütles Mänd, «aga kahju, et ei ole aega. Pean kohe minema konventi.»

Värvikandja, kes neist oli möödunud, seisatas ja ütles kindla ning käskiva häälega:

«Rebanel!»

Mänd nõksatas, maldas vaevalt Kaasikule käe pihku

pista ja ruttas minema. Kaasik püüdis kinni sõnad, mis värvikandja ütles:

«Rebane Mänd, mis pikk jutuaajamine sul seal oli selle posseriga?»

Kas Mänd midagi ütles enda ja Kaasiku kaitseks või vabanduseks, seda Kaasik enam ei kuulnud.

Õhtul oma toas, rohelise plekksirmiga varjatud kahekümneviieküünlase elektrilambi valgel oli Kaasikul palju mõtelda. Päev oli andnud uusi muljeid. Need tekitasid mitmesuguseid tundmusi, mis nõudsid järjestamist, korraldamist, paigaleasetamist.

Kaasik oli tegudes saamatu, tagasihoidlik ja arg. Seda suuremat kindlust ja selgust nõudis ta oma mõtetelt ja tundmustelt. Ta ei sallinud segadust oma peas. Täna kipus niisugune segadus tekkima.

Mõtted rändasid rektori kõnelt koolivend Männa juurde, meenus pikkade patsidega tüdruk, nii nagu ta mäletas teda kevadest, kohe selle järel tuli meelde Mända kõnetanud värvikandja poolt ilmsest tema, Kaasiku kohta lausutud «posser». Muidugi, midagi eriti hullu ei olnud päeva jooksul just juhtunud, ta oli ülesannetega hakkama saanud, mis tal täita olid. Aga rahuldamatustundest ei saanud ta ka lahti. Et ta tüdrukut aulas ei näinud — või et tüdrukut seal ei olnud —, see oli üks puudujääk. Siis Männa korporatsioonijutt, ka see pahandas; aga pani siiski mõtlema, kas ta talitabki õieti, kui ta ei mõtle organiseeruda. Organiseerumisest, kes kuhu läheb, sellest oli ju tervel möödunud talvel, eriti kevade poole juba koolis nii palju juttu. Ta katsus endale selgeks teha, et tema seisukoht korporatsiooni vastu on ikka tõesti rajatud tõsistele, moraalsetele kaalutlustele, töömoraalile ja eestlusele. Kas ei olnud sellest kirjutatud aeg-ajalt ajalehtedeski, et kor-

porantlus on võõraste pärimuste säilitamine; et korporantlusega on seotud paratamatult vanade härrasharitlase traditsioonide jätkamine? Kas pidid maailmakorra põhi- alused igaveseks ajaks just nõnda kindlaks määratud olema: et siin härra, seal mats; siin haritlane, seal alam inimene?

Ei. Tema, Karl Kaasik, tahab minna oma teed. Ta tõestab ise, et tööd ja hoolt, visadust ja järjekindlust ei tule naerda. Ta tahab tõestada, et haridus ei seisa mitte seltskondlikkudes kommetes, libeduses ja osavuses, vaid teadmistes; mitte osavas sõnadetegemises, vaid järjekindlas ja ausas mõtlemises. Et seda kõike avalikult kuulutada, et seda suhtumist üldsuses võidule aidata, selleks tuli kõigepealt teha tööd. Ta nägi end vaimus saavutavat juba doktorikraadi ja professoritiitlit.

Nii veetlevad kui need kujutlused ka ei olnud, nad katkesid õhtu jooksul tosin korda sellega, et Kaasik tõmbas lahti oma lausahtli, võttis sealt hommikul kättesaadud matriklilehe, õpiraamatu ja loengutekaardi ning süvenes nende vaatlemisse.

Ta luges nende dokumentide tekste mitmelkümnel korral, kuni õppis nad pähe. Ta vaatles raamatukese köidet, tema tähelepanust ei pääsenud mööda, et õpiraamatu tindiga kirjutatud teksti kuivatamisel oli tint natuke laiali läinud ja et tema nime viimased tähed olid veidi määritud.

Alles kesköö paiku läks ta süngi. Tükk aega ei tulnud uni. Teda segas teises toas magava perenaise häälekas hingamine. Ta ei mäletanud, et see teda rahulikel koolipoisipäevil oleks seganud.

Just enne magamajäämist mõtles ta veel Männast. Tuhat marka, oli Mänd ütelnud. See tähendas siis kaks tuhat marka aastas. Pidi raha olema sellel, kes võis nii palju välja anda lisaks otsestele kuludele, mis polnud ju ka väikesed. Ta ei teadnud seda: Männal ei tulnud ettegi, et oleks tarvis olnud juurde lisada — tuhande margaga oli ta mõtelnud kulusid k u u s.

Selle viimase eksliku kujutlusega maailmaelu asjadest Kaasik uinus.

Järgmisel hommikul ärgates oli Kaasiku tähtsaim mure see, et ta ei teadnud, mis kella ajal loengud algavad, millistele loengutele ta peab minema ja kus kohal ükski loeng peetakse. Et loengud sel päeval pidid algama, seda ta teadis sellest samast ajalehesõnumist, kust ta oli ammutanud oma teadmised sooviavalduse esitamise tähtpäeva ja immatrikulatsiooni-päeva ning kellaaja kohta. Loengute lähema kava kohta ei seisnud ses sõnumis aga midagi, nagu ta veel kord selles veendus, kui ajaleheväljalõike rahakotist välja võttis ja uuesti läbi luges:

«Kõik loengud ja muud õppetööd peavad algama...»

Kas pidi ta ülikooli samuti kella kaheksaks minema nagu kooli?

Õigus oli neil, kes rääkisid, et keskkool ei anna tarvilikku küpsust ülikooli jaoks. Koolivennad olid palju rääkinud üliõpilaselust ja kooliõpetajad olid moraliseerinud, rõhutades töö tähtsust ja vabaduse vastutusrikkust ja hoiatades noorusaja liialt lõbusa möödasaatmise eest. Aga kõik see teoreetiline tarkus ei aidanud praegu vähimatki selleks kaasa, et Kaasik oleks saanud kindlaks määrata, mis ajaks ta peab minema! Muidugi, ta oleks ju võinud lihtsalt minna ja vaadata ja järele kuulata. Aga selles see häda seisnes: Kaasik ei tahtnud minna huupi vaatama, nagu oleks ta niisugune, kes ise midagi ei tea.

Kuna aga teiselt poolt siiski oli selge, et siin kodus, oma toas, ei oleks ta iialgi võinud selgusele jõuda selle kohta, milline on kindlasti paras aeg, siis rahuldus ta ühe hüpoteesiga. Ta otsustas minna kella kümneks. Küllap loengud juba hakkavad täistundide ajal. Ja liiga vara ei tohiks kell kümme olla enam ka professoritele.

Parajasti kui ta ülikooli hoonesse astus, lõi suur kell koridoris neli heledat lööki. Koridor, mis seni oli olnud üliõpilastest peaaegu tühi, täitus tulijate ja minejatega,

aga ka edasi-tagasi jalutajatega. Tähendab, loengud olid siiski juba varem alanud kui kell kümme. Kaasikul oli kahju, et ta ei tulnud varem. Ta tegi endale etteheiteid, et midagi on ta nüüd ikkagi maha maganud. Ja juba esimesel päeval!

Koridoris jalutlejate tiheda summa järgi otsustades pidi siis nüüd olema vahetund. Ja ilmselt oli selge, et kell kümme ei võinud lõppeda viimane loeng.

Kuna Kaasik nüüd oli ruumiga ja üliõpilaseksõlemisega siiski juba kenakesti kodunenud ja ta selgesti nägi, et tema siinviibimine kellelegi korda ei läinud, võis ta hakata veidi lähemalt silmitsema kõike seda, mis siin näha oli. Nõnda pääses ta lõpuks ka tahvli juurde, mille ülemisel äärel seisis kiri «Filosoofiateaduskond» ja millele oli kinnitatud hulk väikesi valgeid käsitsikirjutatud kuulutuslehekesi. Kaasikul läksid silmad suureks. See ju oli, mida ta otsis. Selge, või vähemalt ikkagi loetava käekirjaga seisis neil lehekestel professorite täpsed teadaanded loengute aja, koha ja alguse kohta. Auditooriumide numbrite, nädalapäevade ja kellaaegade kirju hulk aga ei olnud siiski nii hõlpsasti korraga ülevaadatav. Tuli tingimata need andmed siit üles kirjutada, sest neid tuli ilmselt kodu põhjalikult uurida, kui ta tahtis töökava koostada.

Kui ta oli juba taskust otsimas plokki ja pliiatsit, lõi koridori kell uuesti, seekord üheainsa korra. Enamik tahvlite ees seisjaist katkestasid märkuste tegemise ja ruttasid kes vasakule, kes paremale, auditooriumidesse.

Kaasik ei saanud isegi aru, kuidas ta hakkas jälgima ühe noormehe eeskuju, kes seisis tema kõrval ja kella kõlina peale kohe sihiteadlikult liikuma hakkas. Ta hoidis end eesastuja kannul ja astus tema järel ühte auditooriumi sisse. Selles ruumis oli üliõpilasi vähe. Kaasikule paistis asi küll natuke kahtlane, kas siin pidi just hakatama midagi lugema tema jaoks. Aga kuna ta oli juba kord üsna suurt endastmõistetavust simuleerides siia sisse astunud, siis ei tihanud ta ka välja tagasi minna, vaid

istus pinki ja jäi ootama. Et ta vist päris õiges kohas ei võinud olla, seda aimas ta lõpuks, kindlamini kui muust, sellest, et eranditult kõik ruumis viibivad kümme-kaksteist üliõpilast näisid omavahel olevat vanad tuttavad.

Ta ei saanud enam oma eksitust heaks teha, kui ta oleks tahtnudki. Koridori viivast uksest, mis seni oli seisnud avatult, tuli sisse tõeline professor, palja pealaega, halli habemega ja prillidega. Ta kandis äärmiselt avarat kuube, mille kummastki küljetaskust paistis välja taskuräti äär. Kohe kui professor oli sisse astunud, tõmbas see üliõpilane, kelle eeskuju oli hukutanud Kaasiku siia tulema ja kes seni polnud istunud, ukse kinni ja istus ise pinki ning otse Kaasiku kõrvale.

Professor tõmbas välja ühe oma taskurätikutest, võttis prillid eest, võttis taskust teise paari prille ja hakkas neid väga aegaviitvalt ja põhjalikult puhastama. Kui ta sellega valmis oli ja prillid ninale oli asetanud, läks ta uuesti taskusse ja tõmbas sealt välja pisikese märkmiku. Ja siis ta ütles — Minu daamid ja härrad! —, et tema ülesandeks on pidada seminari vanast ajaloost teemal — jah, teema ei jäänud Kaasikule mitte meelde.

Ning kohe pärast seda ta hakkas käima pinkide vahel ning märkima oma taskuraamatusse osavõtjate nimesid. Tema näis mõnda üliõpilastest koguni isiklikult tundvat, tegi Kaasik kindlaks, sest ta jalutas üliõpilase juurde, ei küsinudki nime, vaid hakkas kohe kirjutama. Kaasiku juurde jõudis ta järjega kõige viimati.

«Mitmes semester?» kuulis Kaasik endalt küsitavat, kui ta oli nimetanud oma nime. Ta sai aru küll, et asi ei ole korras, aga ta ei mõistnud järsku siiski muud teha kui oma nime ära ütelda.

«Mitmes semester?» kordas professor.

«Esimene,» vastas Kaasik, häda käes.

Mõni üliõpilastest ei suutnud tagasi hoida muiet.

Professor jäi aga kõige tõsisemaks ja rääkis:

«Hm? Esimene semester. Siis on õieti asi veidi keeru-

line. Minu poolt sel semestril juhatatava seminari eelduseks on, esiteks, kõik eeleksamid, ja teiseks, proseminar samas aines.» Professor rääkis uskumatu rahuga, iga sõna venitades ja rõhutades ning oma isegi aeglasesse kõnesse veel pausegi lülitades.

Professor jätkas:

«Neid eeldusi teil praegu ei ole. Sellepärast...»

Kuid nüüd oli Kaasik ennast kogunud:

«Vabandage, härra professor, ma lihtsalt eksisin auditoriumi numbriga. Ja kui ma sellest asjast siin osa võtta ei või, siis ma muidugi lahkun.»

Kuid professor ei lasknud ennast eksitada:

«Sellepärast ma ei saa teid lugeda minu seminari täieõiguslikuks osavõtjaks, aga — teil on hea õigus külastada meie koosolekuid pealtkuulajana, nagu teil on õigus külastada kõiki ülikoolis peetavaid loenguid.»

Muidugi, selline juhtum sügiseste loengute alguse esimesel päeval polnud vanal professoril esmakordne; kuulajatel ei oleks siis olnud põhjust imestada niivõrd professori elutarkust, mis oli ainult loomulik, kuivõrd tema heatahtlikkust, mis on maailmas hoopis haruldasem voo-
~~rus.~~

Kaasik oli professori pikast jutust temaga ja selle jutu suurest asjalikkusest nii hämmastatud, et ta otsekohe endale ütles: on see aga tore mees! Ta oli nii kiiresti leidnud oma õpetajate hulgas ühe, kellesse ta tahtis suhtuda suurima aukartuse ja sümpaatiaga.

Aga veel teisegi sümpaatiat leidis Kaasik samal päeval, õigemini sama loengu lõpul. See oli üliõpilane, kelle järgedes ta siia auditoriumi oli astunud, kus teda ootas algul nii ebameeldiv, pärast, kui kõik oli talutud, päris meeldivaks hinnata kõlbav üllatus. Kui professor oli oma sissejuhatava ettekande lõpetanud ja neli kellalööki oli kuulutanud loengu lõppu, ütles Kaasiku pinginaaber lihtsalt:

«Kas tahate saada tuttavaks? Minu nimi on Kägi.»

Richard Kägi. Ega ma ei eksi: teie ju olete astunud filosoofiateaduskonda?»

Kaasik jaatas.

«Siis oleme kolleegid päris kitsamas mõttes. Ka mina studeerin ajalugu ja muid sääraseid aineid, nagu arvata võite. Ma ei viibi siin ruumis mitte kogemata või eksi-kombel, vaid hädapärast. Tahab õiendada see seminar, mis veel ripakil.»

Kaasik tundis, et seda meest võis usaldada. Hääl oli tal niisugune, lihtne ja loomulik. Kui hea oleks nüüd sellelt küsida, kuidas õieti hakata peale oma õpingute korraldamisega, kuidas valida loengud, mida kuulata ja millest siin üldse tuleks peale hakata.

Nagu oleks teine lugenud ta mõtteid, rääkis see, kes oli end nimetanud Richard Kägiks:

«Ma tean. Ega see siin nii lihtne ole esimestel päevadel, kui sa mitte kui midagi ei tea sellest, kuhu minna ja mida teha. Olen ise olnud omal ajal nii ilma peata. Vana korporantide nali on see, et kaks esimest semestrit kulutagu noor inimene rahulikult sellele, et välja otsida, kus asub ülikooli hoones... noh? — tarbeasutis!»

Kägi naeris ja Kaasik naeris kaasa. Ja siis nad läksid auditooriumist välja.

Kägi läks musta tahvli juurde, et sealt endale midagi üles märkida. Kui ta nägi, et ka Kaasik oma märkmiku välja võttis, ütles ta:

«Ärge nähke ilmaasjata vaeva. See on meiesugusele vanale mehele, siit nende sedelite pealt paar tarvilikku loengukellaaega maha kirjutada. Teie aga lubage endale seda luksust, mida üks noor tudeng endale lubada tohib, ja ostke kohe terve loengute kava. Meie hoiame muidugi seda kahtkümmend viit marka kokku. Nii on stiilne, kui ollakse siin juba aastat viis teadusega tegemist teinud.»

Veel enne kui Kaasik Kägilt küsida sai, kust peaks olema võimalik loengute kava osta, sattusid ta silmad

sildile, mis oli kinnitatud kellakapi külge ja millelt võis lugeda, et mitte üksnes loengute kavu, vaid ka üldisi õppekavu saab osta sealtsamast portjeelt.

Nõnda algas filosoofiateaduskonna üliõpilane Karl Kaasik oma õpingute teekonda ülikoolis.

Eksitus oleks arvata, nagu oleksid loengute- ja õppekavad osutunud selleks nõiavitsaks, mis oleksid teda kohe juhatanud õigete, temale kohaste nirekeste juurde sel suurel tarkusallikal, mille järele ta arvas end janunevat. Tuli teha veel mõni eksisamm, aga päev-päevalt hakkas talle siiski selguma, mida ta umbes pidi tegema, et teha õieti.

Kui tema kodus juba esimestel õhtutel lambivalgus ei kustunud enne keskööd, siis ei tähendanud see mitte, et teadustele andunud nooruk oleks juba küürutanud pakside köidete kohal. Ei, ta uuris alles õhukest valgekaanelist vihikut, otsides kokku loengute pealkirju, mis teda pidid huvitama või ka ainult tohtisid huvitada. Ja peab ütleva, et oli tülikas mahutada kõike seda, mida oleks tahtnud kuulata, päeva piiratud arvuga tundide kavasse.

Kahe nädala pärast, siis kui korporatsioonirebased olid vaevalt kätte saanud punnivinna reeglipärase käsitamise elemendid, oli Karl Kaasikul selge, mida ta pidi õppima ja mida ta tahtis õppida.

Tema korrapärasus loengute külastamisel oli ainulaadne. Ta ei jätnud vahele ühtki loengut kahe semestri jooksul.

Kas on midagi kaunimat kui täielikult kohustustele pühendatud elu? Niisugune elu on niisama kaunis kui haruldane.

On õieti pisut kummaline, et täielikult kohustustele pühendatud elu elavaid inimesi kohtame nii harva. Kuna

niisugune elu tähendab südamerahu, siis järjekindlalt mõeldes peaks ta ka kerge olema; kuna niisugune elu rahulikult ja ebakõladeta voolab ning painavaid küsimusi elu mõttest ei ärata, siis peaks ta õieti rohkem taganõutav olema, kui tegelikult näha võime.

See vastuolu laheneb siiski, kui paneme tähele teiselt poolt, et absoluutne kohustustele andumine peaaegu alati tähendab ka teatavat piiratust, teatavat kinnisilmi elust läbikõndimist, või kui seda oleks liiga palju öeldud, siis vähemalt seda, et niisugust elu elav inimene silmalappe kannab, mis ei lase teda vaadata ei vasemale ega paremale. Inimene hindab kõrgelt südamerahu, seda muidugi. Aga harva leidub neid, kes nõustuksid silmalappe kandma, ja veel enam, nõustuksid kõike seda lihtsalt eitama, mida nad sel puhul näha ei või.

Filosoofiateaduskonna üliõpilase Karl Kaasiku kohta oleks küll igaüks kõhklemata ütelnud, et tema elas ainult oma kohustustele. Ta käis loenguil; õppis ja käis loenguil.

Tema ajalooõpetaja koolis oli kord, kirjeldades loengute kuulamise ja akadeemilise töö tehnikat üldse, ütelnud:

«Vaadake, poisid, kui teie lähete ülikooli, siis teie hakkate loengutel käima. Vaadake, seesama loengutelkäimine on hoopis midagi muud kui kooliskäimine. Siia teie peate tulema, siin teie järele valvatakse koolis ja kodus, et käiksite ka tõesti; mitte üksnes seda ei peeta silmas, et käiksite ja istuksite siin, vaid ka seda, et paneksite tähele ja võtaksite osa tööst. Ülikoolis on asi teine. Seal ei registreeri keegi seda, kas teie loengule tulete, veel vähem seda, millega teie loengul viibides tegelete. Kui teie seda ei tee just lektorit haavava demonstratiivsusega, siis võite loengul ka ajalehte lugeda, kui soovite. Või tütarlastele armastuskirju kirjutada. Nii on asjad. Mis me selle tagajärjel ülikoolis näeme? Semestri algul on auditoorium kuulajaid täis. Mida enam aga aeg läheneb semestri lõpule, seda hõredamaks kuulajaskond jääb. Lõpuks on neid, kes asjast

järjekindlalt on osa võtnud, ainult mõned üksikud. Need siis istuvad ja kirjutavad üles, mida kuulevad. Aga needki ei tarvitseks veel kiidelda, et nad on tööst osa võtnud nõnda nagu tarvis. Enamik nendestki usaldab liialt oma kladet ja arvab, et loengute üleskirjutamine tähendab juba ka kuuldu omandamist. Kas teate, kuidas mina tegin, kui mina ülikoolis käisin? Ma üldse ei kirjutanud loenguid üles, välja arvatud ainult nimed ja daatumid. Aga mis ma tegin? Kohe pärast loenguid ma läksin koju ja kirjutasin kodus, niikaua kui kuuldu veel värskelt meeles oli, kõik selle, mis ma loengul kuulsin, puhtasse! Mis oli selle tagajärg? Kui semester oli lõppenud, oli mul ka ettevalmistused eksamiks tehtud. Vaadake, mis!»

Kas ajalooõpetaja vahest ennast pisut ei idealiseerinud, seda ei tarvitse meie teada. Tähtis on, et Karl Kaasik võttis seda juhatust tõsiselt.

Kaasik ei lugenud enne oma päevatööd lõppenuks, kui ta ei olnud kuulnud loenguid õhtul kodus kalligraafiliselt kirja pannud oma kauni käekirjaga. See võttis aega, aga tasus ennast.

Pole siis imestada, et tal selle tööviisi juures mitte ainult semestrite lõpul, nagu üliõpilaste enamikul, vaid ka semestri jooksul ei jätkunud aega muuks kui tööks. Pole siis imestada, et ta «kuskil ei käinud» ega «millestki osa ei võtnud».

Oma koolivendadest, kellega tal suurt läbikäimist ei olnud kooliajalgi, oli ta üsna võõrdunud. Ta oli üht või teist mõnikord tänaval näinud, aga üsna sõrmede peal üles loetavad olid need juhtumid, mil ta mõnega nendest sõna või paar oli vahetanud. Enamik ta koolivendadest olid korporandid, need polnud just usinad seltsima metsikutega, vähemalt rebaseaastal mitte. Mänd ju moodustas teatava erandi, osalt vahest oma huvide suurema avaruse tõttu — ta harrastas ikka veel luuletamist —, osalt selle tõttu, et ta elu ja inimesi võttis kriitilisemalt kui enamik äsja ülikooli astunud noorukeid, ja näiteks ka korporat-

sioonist erilist ebajumalat ei teinud, kuigi ta ise oli korporant. Aga temagi vastu ei tundnud Kaasik kaugeltki enam seda sümpaatiat, mis kooliajal. Muide ei läinud Kaasikul meelest tema esimesel ülikoolipäeval värvikandja poolt tema kohta öeldud «posser», millele Mänd tema mälestuse järgi küllalt resoluutselt ei reageerinud.

Sellest kõigest hoolimata oli Kaasik siiski paar korda käinud Männa pool kodus. Aga alati oli ta juhtunud niisugusel ajal, mil Mänd oli väljas.

Auditooriumikaaslaste enamasti üksteisele võõraksjäävast kogust polnud ta koolivendadele asendajaid leidnud. Ta tundis mõnda nimepidi, aga see oli ka kõik. Juhtumit nagu Richard Kägiga, kus see ennast kohe tuttavaks pakkus, ei kordunud.

Richard Kägi, vanem üliõpilane juba, kutsus teda muide ka oma organisatsiooni külla. Aga ta ei teinud seda Kaasiku tagasihoidlikkuse jaoks küllalt tungivalt ja Kaasik jättis minemata. Mõned korrad nad kohtusid ülikooli koridoris ja sellega nende kontakt piirdus. Kaasiku teisel semestril läks Kägi kuskile teise linna koha peale. Kaasik kuulis seda Kägilt endalt:

«Peab vaatama jälle, kuidas saab. Rahad on otsas — katsume teenida ja jälle tagasi tulla, kui seekleid õnnestub koguda.» Ta läks nimelt ülikooli lõpetamata.

Kas maksab juurde lisada, et naistutvusi polnud Kaasikul hoopiski? Ei, mitte ühtainustki.

Kaasik — käis ülikoolis. Muu tema jaoks ei eksisteerinud. Tema elas linnas, tõsi küll, väikeses linnas, aga ikkagi linnas, milles ka ometi igal õhtul ja ööl üht kui teist toimus, kuid kõigest sellest ei teadnud Kaasik kõige vähe-
matki.

See juhtus ühel udusel novembriõhtul, Kaasiku kolmandal semestril. Ta tuli ülikoolist seminari koosolekult, oli ette kandnud head vastuvõttu ja professori ülistust pälvinud referaadi ja oli minemas koju. Tänavanurgal, la-

terna all, mille kiired vaevaliselt udust läbi tungisid, põrkas ta kokku ühe vastutulijaga.

«Kuhu sa tormad?» öeldi enne, kui ta sai midagi vabanduseks pomiseda. See, kellega ta kokku oli põrganud, oli Mänd.

«Kas tead, sind ma õieti tahtsin näha juba paar päeva,» ütles Mänd.

«Tõesti? Mis sul minust siis vaja oleks olnud?»

«Natuke ikka oleks. Aga siin on paha rääkida. Külmal hakkab. Läki kohvikusse, mis?»

«Kuhu?»

«Kuhu mujale ikka minna oleks kui...» Mänd nimetas nime.

«Hea küll,» ütles Kaasik.

«No lähme siis.»

Kaasik seisis paigal. Ta jälgis pingutatud tähelepanuga Mända. Ta ootas, kuni Mänd tegi esimese poolsammu, ja alles siis liikus ta paigalt. Aga siis võttis ta kohe pika energilise sammu, jõudes Männast omakorda pool sammu ette.

Kaasik ei saanud esimesena minema hakata. Ta ei teadnud nimelt, kus asub too kohvik, mis oli temale paljas nimi, mida ta oli kuulnud kooliajal oma koolivendadelt, kui nad jutustasid üksteisele oma vaba aja möödasaatmisest. Ta oli mitmeid kordi kuulnud lauset: «Sai eile käidud...», ta teadis, et see oli vana põline tudengite kohvik, aga ta ei teadnud, kus see asetseb. Kohviku tagasihoidlikku silti ta polnud märganud, kuigi ta oli sealt kümneid kordi mööda kõndinud. Kaasiku vabanduseks võiksime siiski ütelda, et kohvikut kutsuti eranditult tema peremehe nime järgi, sildil ta kandis aga teist nimetust.

Mitte selleks, et sinna minna, ainult selleks, et teada, oli Kaasik mõnikord mõtelnudki selle üle, kus see asutis võiks õieti asetseda. Aga kellelt oleks seda tihanud küsida kolmanda semestri tudeng? Sellepärast ei olnud Kaasikul tänase juhuse üle sugugi paha meel.

Ega olnudki kaugele minna. Siinsamas, päris ülikooli lähedal see koht oligi. Paar astet tuli trepist üles astuda. Kitsas uks juhtis nad külma hilissügise õhtu käest üsna heledasti valgustatud ruumikesesse, mis oli täidetud tubakasuitsu ja jutukõminaga.

Kaasik jäi uksest sisse astunult kohe seisma, et vaadata, mis saab edasi. Mänd oli lasknud tal ees sisse astuda, aga nüüd, kus ta märkas Kaasikut ringi vaatavat, nagu otsiks ta juba kohta, kuhu istuda, ütles ta:

«Ega sa ometi siia istuma taha jääda. Lähme ikka taha-poole.»

Nad läbisid kaks pisikest toakest, kus kõik istekohad olid võetud, niihästi need, mis olid ehitatud seinä äärde rohelise plüüšiga kaetud latritesse, kui ka teised, mis olid korraldatud teise seinä äärde ja ka ruumi keskele lahtiselt. Kõige viimases toas, mis oli pisut avaram eelmistest, aga veel rohkem suitsu täis, leidsid nad vaba laua. Mänd istus ja Kaasik tegi tema eeskujul.

«Kunagi ei ole teil õhtul ka midagi söödavat,» pahandas Mänd kodusel toonil ettekandjaga, kui see seletas, et saiad olevat otsas. «Ütelge peremehele, et ta laseks siis rohkem küpsetada. Hea küll, mis siis ikka teha. Tooge kaks kohvi.»

Kohvid ilmusid lauale koos pisikeste koorekannukestega ja suhkrutassikestega.

«Millest sa minuga rääkida tahtsid?» küsis Kaasik, ilma et ta oleks esialgu puudutanud lauale toodud esemeid.

«Väike asi õieti. Ega sa majanduslikult ole vist hiilgaval järjel? Kas sa kodust palju saad?»

«Olen seni kuidagimoodi läbi tulnud. Eile olid õppemaksust vabastamise teadaanded tahvlile välja pandud. Õppemaksust olen sel semestril vabastatud.»

«Sina peaksid õieti stipendiumi saama. Sa teed vist niisama kõvasti tööd nagu koolis?»

«Teen ikka.»

«Mis me sellel kohvil ära laseme jahtuda, pistame kinni. Vaata, asi on niisugune, et minu vanamees ütles mulle siin ükspäev, et otsigu ma Rudolfile üks ladina keele tunniandja. Meil konvendis õieti ei olegi ühtki filoloogi, ja neid paari-kolme, kes seal on, see asi hästi ei huvita. Siis tulid mulle sina meelde. Ma tean, et sa oled suurepärane pedagoog, mul on meelès, kuidas me koos matemaatikat läbi võtsime. Kui sa väikest kõrvalteenistust peaksid vajama, siis astu meie poole sisse. Tule ükskõik mis ajal. Kui vanameest kodus ei ole, ema ikka on.»

«Miks mitte. Heameelega. Kindlasti tulen. Juba homme-päev.»

«No vaata, siis on tubli.»

Aegamööda hakkas Kaasik selgemat pilti saama sellest, millega siin viibivad inimesed tegemist tegid. Eestois, nii-palju kui läbi ukseava paistis, istuti niisama ja aeti juttu. Selles toas aga, kus istusid nemad Männaga, peamiselt mängiti malet. Umbes kümme lauda oli mängijate all kinni. Huvitav oli mängijaid vaadata, nad istusid kõik väga süvenenuina oma mängusse, neil ei näinud olevat mahti ringi vaadata, nende pilgud olid suunatud pulkadele laual. Enamasti iga laua juures, kus kaks mängisid, istus kobar pealtvaatajaid.

Ühest niisugusest pealtvaatajate salgast tõusis üks härra püsti ja tuli laua juurde, kus Mänd ja Kaasik istusid.

«Noh, härra Mänd, kas teeme üks partii?» küsis ta ja jäi ootama.

«Ah, mis te nüüd jälle räägite. Te ju teate, et minust ei ole teile partnerit.» Mänd peatus. Talle tuli midagi meelde:

«Vaadake, siin minu noorem vend, katsuge sellega.»

Härra vaatas Kaasikule otsa, näis hetke mõtlevat ja küsis siis kuivema ja viisakama tooniga kui see, millega ta varem Männa poole oli pöördunud:

«Kas soovite?»

«Ei tea. Proovida ju võiks.» Kaasikule tundus nagu na-

tuke ebamugav hakata mängima võõra vanema härraga. Äkki ma mängin liiga halvasti ja siis on piinlik? Teisel võib-olla hakkab igav minuga mängida? Igaks juhtumiks ta lisas juurde:

«Ma ei mängi mitte kuigi hästi.»

«See ei tee midagi. Küll õpite siis juurde,» vastas vanahärra elavalt ja läks ning küünitas aknalaualt kasti malenditega. Mänd andis vanahärrale oma koha ja istus ise laua otsa juurde.

Kaasik sai valged. Kui malendid olid üles seatud ja Kaasik oli teinud kuningaetturiga kaks sammu, ei vastanud tema partner kohe, vaid tõstis silmad laualt ja vaatas Kaasikule küsivalt otsa:

«Kuidas me siis mängime? Väike huvi peaks ka ikka olema? Sada marka, mis?»

Nähes, et Kaasik asjast vist päris täpselt aru ei saanud, seletas partner täpsemini:

«Kes kaotab, maksab teisele sada marka.»

Nüüd sai Kaasik aru küll. Ta ei olnud iialgi raha peale mänginud. Ta ei teadnud, et malet ka raha peale mängitakse. Ta vaatas isegi kord Männnale poolküsivalt otsa, aga nähes, et Mänd asja kõigiti loomulikuks näis pidavat, tundis ta, et kui on siia juba kord tulnud, siis tuleb teha, mis teised teevad. Ta ainult ütles siiski poolteed katseks:

«Kas sada ei ole liiga palju?»

«Kui teie ei soovi, paneme siis viiskümmend.»

Sellega oli Kaasik vaikides nõus.

Aganüüd pöördus Mänd Kaasiku partneri poole:

«Läheb maažu, niipalju kui soovite. Et te pärast ei ütleks: teie ei viitsinud korralikult mängida.»

«Läheb kakssada marka,» ütles vanahärra väljakutsuvalt Männa poole.

«Läheb,» vastas Mänd hooletult venitades.

Mäng algas. Vanahärra mängis algul kiiresti, aga siis, kui Kaasik oli mitte just kõige lihtsama kombinatsiooniga teise taguri kinni püüdnud, hakkas ta mõtlema. Mõtles

iga käigu kallal pikalt. Kaasik tegi oma tööd suure ettevaatusega, ja partii tulemus ei võinud varsti olla enam kahtlust. Vanahärra lükkaski pea malendid kokku:

«Ega ei saa, kui kohe alguses vigur ära anda! Teine veel?»

Nad mängisid teise. Kaasik võitis.

«Jõuame kolmanda veel,» ütles vanahärra vaadates kella, ja hakkas kiiresti malendeid üles seadma.

Ka kolmanda partii võitis Kaasik.

«Noh, ma ei tea, mis see on,» närvitses vanahärra. Ta tahtis veel mängida neljandatki partiid, aga juba hakati vähendama tulesid ja külastajad hakkasid lahkuma. Maletuppa oli tulnud kohvikuperemees valges pagarikitlis, käis ühe laua juurest teise juurde ja muudkui kiirustas:

«Viik, viik.»

Temal oli kahju elektrist, mida hilinema kippuvad malemängijad raiskasid, ilma et nad kohvikule enam kuidagiviisi sel õhtul oleksid kasulikud olnud.

«Hea küll,» ütles Kaasiku partner ja lõi käega. «Kui ei saa enam mängida, siis ärgu saagu.»

Ta otsis rahakoti taskust, otsis kotist kuussada marka Männale ja sada viiskümmend marka pani Kaasiku ette lauale.

Kaasikule, kes täna juba nii palju imesid oli läbi elanud, paistis see viimanegi sündmus jälle niisugusena, mille kohta ta kohe ei mõistnud seisukohta võtta. Aga nähes, et Mänd oma raha lahke näoga tasku pistis, otsis ka tema oma rahakoti välja ja paigutas laualepandud sada viiskümmend marka sinna. Vanahärrale ei jäänud märkamatuks, et tema partneri rahakotist paistsid välja paar tuhandelise serva.

Need rahatähed olid Kaasiku rahakotis tänu sellele, et ta täna oli teada saanud enda õppemaksust vabastamisest.

Kui nad tänaval olid, naeris Mänd:

«Pagan võtaks, kuussada marka sinu pealt teenitud, nii et ei saanud arugi. See tasus end ära. Võiks teine kordki

sinu peale panna. Nüüd kuluks küll selle peale kuhugi minna, patt oleks niisugust raha endale hoida, aga mul on tütarlapsena randevuu. Ei saa.»

Kaasik läks koju. Kell oli juba pool üheksa. Ta avas raamatu, mis tal parajasti pooleli oli. Luges ühe lehekülje. Siis märkas ta, et ta loetust tavalise selgusega aru ei saa. Ta luges sama lehekülje veel kord läbi. Siis ta tundis end väsinuna.

Mändade Rudolf öeldi olevat haiglane poisike. Väliselt seda suurt silma ei paistnud, aga proua Mänd, hoolitsev ema, kes määratult oli kiindunud oma noorimasse võsusse, muretses väga tema tervise pärast ja konsulteeris paljusid arste. Sügiseste niiskete ja külmade ilmadega, arvas proua Mänd, aitab poisile täiesti sellestki väljasviibimisest, mis on paratamatu teel kooli ja koolist koju. Kuna repetiitor Kaasik elas pealegi Mändade elukohast küllalt kaugel, siis selle asemel et koormata poissi tundides käimisega, hakkas Kaasik käima Mändade pool kodus. Neli korda nädalas.

See tegevus ei tundunud Kaasikule sugugi koormavana. Ühelt poolt oli see lihtsalt vaheldusekski tema üksluses elus, teiselt poolt oli omajagu huvitav tundmus seista õpetaja osas. Seni oli alati ainult ise õpitud, nüüd sai ta õpetamis- ja õppimis-menetluse teist osalist kehastada. Kuigi ta oli ainult väike repetiitor, tundis ta juba oma tulevase professori-positiooni eelmaiku selles, et ta õpetas kedagi. Ta pani tähele, kuidas ta tundides seletuste andmisel mõnigi kord päris tahtmatult matkis oma professoreid või ka pedagooge keskkoolist. Matemaatikaõpetajat Kaarnat; ajalooõpetajat; seda professorit, kelle seminari ta sattus kogemata oma esimesel ülikoolipäeval.

Kuu aega oli möödunud sellest, kui Kaasik võttis enda peale tunnid Mändade juures.

Kui ta ses asjas esimest korda Mändade poole tuli, ei olnud vanahärra Mända kodus. Kaasik rääkis proua Män-naga, kellele teda oli esiteldud juba koolipõlves, kui ta Albertiga rohkem läbi käis. Ta seletas prouale, et Albert rääkinud nendest tundidest, ja tema oleks heameelega nõus. Jutuajamise jooksul ei tulnud proua Männal võib-olla meelde tasuküsimusest rääkida, ja Kaasik jälle mõt-les, et kuidas ta raha-asjadest peaks ikka rääkima kellegi teisega kui peremehega. Varsti tutvustati temale Rudolfit ja ema soovitas tunniga kohe peale hakata. Nii see asi jäi. Kaasik käis tundides sellesama täpsusega, millega oma loengutelgi, ta püüdis teha, mis oskas ja mis suutis. Noor-härra Rudolf osutus nimelt küllalt suureks opositsio-nääriks kooli, õppimise ja hariduse suhtes. Ei olnud ette näha, et ta oma nõrga oleks jõuludeks suutnud ära paran-dada, kuid selles polnud süüdi kindlasti mitte Kaasik. Aeg oli olnud liiga lühike. Aga teatavat edu oli siiski märgata. Kevadeks jõuab järele, trööstisid end repetiitor, õpilane ja ema.

Loengud ülikoolis olid juba lõppenud ja eksamidki suu-remalt osalt läbi. Kaasik plaanitses jõuludeks maalesõitu. Ei oleks nüüd paha teinud oma tasu tundide eest kätte saada.

Nii ta siis ütles proua Männale, et nüüd peaks tegema jõuludeks vaheaja. Vana Mänd oli parajasti kodus ja proua palus Kaasiku salongi.

Mõlemad vanad kohtlesid Kaasikut suure viisakusega, võiks ütelda peaaegu aupakkumisega. Nad lasksid õppetöö tulemustest jutustada Kaasikul ja ei seganud end vahele oma pedagoogiliste näpunäidete pakkumisega, asi, mida repetiitorid muide tihti tunda saavad, tõsi küll, enamasti ainult vähese haridusega vanemaitl. Männad olid haritud inimesed, vana Mänd oli omal ajal Venemaal polütehni-kumi lõpetanud ja proual võis olla tookordse tütarlaste-gümnaasiumi haridus. Vana Mänd ei jätnud Kaasikule su-gugi seda muljet, mis see oli endale loonud Alberti iseloo-

mustuse järgi. Ta kõneles isegi õige halvustavalt Alberti liiga suurejoonelistest kommetest ega näinud neid sugugi pooldavat. Kaasiku tõsidust ja töömoraali näis ta hindavat hoopis kõrgemalt.

Ilma et Kaasikul oleks tarvis olnud nüüd ise sellest juttu teha, küsis vana Mänd:

«Kui palju me võlgneme teile teie vaeva eest?»

Kaasik oli kitsikuses. Ta oli otsustanud määrata nelikümmend marka tunnis. Ta arvas selle olevat paraja hinna, sest keskkooli viimases klassis olles oli ta andnud mõned juhuslikud tunnid kahekümne viie marga eest tund. Kuna ta nüüd oli ikkagi üliõpilane, siis ta arvas, et ta võiks pisut rohkem nõuda. Aga Mändade lahkus ja viisakus olid teda sidunud, tema sümpaatia oli võidetud, ta tundis, et tal oleks olnud äärmiselt piinlik esineda nõudmisega, mida teised oleksid vahest võinud pidada liiga kõrgeks.

Kuna Kaasik niipea ei vastanud, küsis Mänd:

«Kui palju tunde teie õieti siin olete käinud, te ju teate?»

Sellele küsimusele vastas Kaasik küll kohe:

«Täpselt viisteistkümmend tundi.»

«Ja missugune oleks siis tasu ühe tunni eest?»

Kaasik kõhkles veel.

«Ma arvan, et nelikümmend marka tunni eest, aga...»

Kaasik jättis oma lause pooleli.

Mänd vaatas seda arglikku, aga muidu nii meeldivat noormeest ja ta ei teadnud, kuidas ta oleks pidanud temale selgeks tegema, et nelikümmend marka tunni eest on õigupoolest häbematu vähe ja et tal on lihtsalt piinlik nii vähe maksta. Aga sealsamas ta tundis, et repetiitor, kes tema ees istus, oleks võinud võtta seda solvamisenä, kui ta oleks honoreerinud tema töö mingi huupi võetud summaga vestitaskust. Sellepärast ta ütles, säilitades täit tõsidust ja asjalikkust:

«Nii, nii. Nelikümmend marka? Ilus. Muidugi te ei ole

arvestanud seejuures koduskäimist?» Mänd tegi nii ruttu, et Kaasik ei oleks saanud siinkohal midagi vastata, kui ta oleks arvanudki, et temalt vastust oodatakse. «Ütleme, et arvestame käimise eest omnibussi tariifi järgi. See teeb iga korra pealt kolmkümmend marka, niisiis kokku seitsekümmend. Viisteistkümmend tundi, tähendab, seitsekümmend korda viisteist, on üks tuhat ja viiskümmend marka, kas mul on õigus?»

Mänd ei oodanud vastust, vaid võttis oma rahakoti ja otsis sealt välja ühe tuhandelise ja kaks sinist kahekümneviiemargast.

Viisakusjutuajamisest ei tahtnud suuremat välja tulla. Mänd päris üht-teist Kaasiku õpingute kohta, Kaasik vastas küsimustele napi asjalikkusega. Ta kasutas esimest tekkinud pausi, et tõusta ja minema hakata.

«Oh, ma oleksin peaaegu unustanud, härra Kaasik,» ütles proua Mänd. «Kas teil on homme õhtupoolikul nii kella viie paiku aega? Ma tahtsin teid kutsuda meile kohvi jooma. Ei, meil pole suurt seltskonda, mõned Alberti ja Rudolphi tuttavad, niisama noored inimesed ja rohkem kodune rahvas. Te ju saate tulla, eks?»

Kaasik ei leidnud ettekäänēt, et seda lahkēt kutset tagasi lükata. Kuidas ta oleks võinud valetada, et tal pole aega, kui ta tegelikult homme sel kellaajal ometi vaba oli?

Ta lubas tulla.

Kooliajal oli Kaasik tihti tundnud, et tema oma kaasõpilaste seas teistest piinlikult maha jäi riietuse, seltskondlikkude kommete tundmise ja taskuraha poolest. Huvitav, et ta ülikoolis tundis seda harvemini. Muidugi oli põhjuseks see, et tal puudusid konkreetsed võrdlusvõimalused. Teadagi, üks osa üliõpilastest käis väga uhkesti riides, mille kõrval koolipoiste edvistus oli kõik kahvatu vari. Teadagi, lõbusat tudengielu elavate üliõpilaste poolt kulutati suuri rahasid kohvikutes, kõrtsides, konventides.

Aga see oli kõik ikka paljas teadmine. Temal ei tulnud ennast kunagi tunda kõrvutatuna nendega, kelle kõrval ta ei võinud seista. Kui keegi tuli auditooriumi uhkesti riides, siis oli niisugune keegi temale võõras, niisugune ei võinud tema juurde tulla ja kelkima hakata sellega, mis temal oli ja teisel ei olnud.

Kaasik ei ostnud ülikooli astumise päeval uut lipsu mitte selleks, et hakata võistleva noore Männa organisatsiooni kaasvõitlejatega. Ta ostis selle lihtsalt aukartusest ülikooli ees.

See uus lips oli nüüd jälle kulunud ja kortsunud. Kvaliteedile ei saanud Kaasik rõhku panna, ta pidi rõhku panema odavusele. Aga eespool seletatud põhjustel oli see ese auditooriumi jaoks hea küllalt. Ülikoolile polnud aupaklikkuse avaldamiseks vaja moodsaid lipse, seda tunnistas isegi professorite riietus, seda tunnistasid nende vanamoelised kaheksasentimeetrilised kõrged kraed, nende vanad vihmavarjud ja kummalise löikega pikad kuued. Need üliõpilased, kes kuni semestri lõpuni loengutele truuks jäid, ei olnud riietatud palju teisiti kui Kaasik, peale mõne erandi. Nendega polnud piinlikud võrdlused võimalikud, teistega polnud seesugused võrdlused tarvilikud.

Hoopis teisiti paistis aga kõik, kui Kaasikule järgmisel päeval meenus, et ta oli lubanud minna Mändade poole seltskonda. Mõned Alberti tuttavad? Hm? Korporandid muidugi. Kui ta tüki aega oli saatnud mööda kujutlustega sellest, millised esinemisraskused võiksid teda oodata küsimusesolevas seltskonnas, jäi ta lõpuks pikemaks hätta mõttega: kas kutsutud Alberti tuttavate seas peaks olema ka tüdrukuid?

Ta võttis käsile ettevalmistused.

Ülikonnal ei olnud ju õieti veel viga. Abituuriumiks osetetud, oli teda kantud ikkagi ainult poolteist aastat. Suviti oli ta niikuinii rippunud kapis.

Nõnda siis otsis Kaasik perenaise köögist triikraua, otsis

pliidi ees seisvast plekkanumast süsi, mässas tüki aega triikraua ülespuhumisega, aga saavutas lõpuks ikkagi seda, et püksid olid triigitud. Kaelasideme oli triikraud kort-sude kohalt küll läikima võtnud ja Kaasik kahetses, et ta sidet oli üldse triikima hakanud, aga kui ta oli riidesse saanud, tundis ta end siiski kõlvulisemana seltskonda mi-nekuks, kui ta oli lootnud.

Aga kui ta tillukese taskupeegliga oli asjatult katsunud saada üldmuljet oma välimusest, ütles ta endale:

«Narr!»

Kuid sealsamas ta ajas endale palitu selga, kustutas valguse ja hakkas käsikaudu kobades otsima teed välja läbi perenaise pimedada köögi.

Kohvijoomine, millele ta oli palutud, osutus päris pere-kaks seltskonnaks ja oli korraldatud Alberti sünnipäeva puhul. Sellele kodusele koosviibimisele polnud palutud siiski tervet Alberti konventi, vaid olengu laadi näisid määravat vanad Männad. Neli-viis Männa organisatsiooni-kaasvõitlejat oli küll kutsutud ja umbes seesama arv noori preilisid. Aga rohkem veel oli ses seltskonnas teisi inimesi, vanarahva perekonnatuttavaid ja sugulasi. Oli ka põhjust perekondlikkuseks: Mändade vanem poeg sai kahekümne-aastaseks.

Kaasiku kohale jõudes olid külalised suuremalt jaolt alles tulemata. Kaasik pani palitu varna, kõige äärmisema konksu otsa ukse kõrvale. Ta küsis endalt seejuures, kas ta seda kohta mitte meelega ei valinud. Et oleks hea kerge kätte saada, kui ta äkki peab ära minema.

Kahepoolsed ukсед mitme toa vahel olid lahti lükatud, nii et ruumid tundusid veel suurematena, kui nad Kaasi-kule muidu olid paistnud. Linoleumpõrand läikis, kõiki-des tubades põlesid kõik lambid, nii et korter aina säras valgusest. Albert talutas Kaasikut ringi mööda ruume ja tegi ta tuttavaks nendega külalistest, kes juba kohal olid. See tuttavaks tegemine või tutvustamine oli küll täiesti

mahavisatud vaev. Pooltest nimedest ei saanud Kaasik aru ja ülejäänud poolega ei mõistnud ta midagi peale hakata. Juba viie minuti pärast ta ei teadnud, missugune nimi kuulus kellelegi. Ta koges, et seltskondlikkus peab olema sootuks midagi muud kui tema harrastused. Kuidas oli tal kerge õppida pähe kümnete viisi ajaloolisi nimesid ja aasta-arve? Aga siin läksid kümne kohalviibiva persooni nimed segi! Kummaline. Kas peaks see viimati olema hoopis üks inimese vaimsete võimete eri kategooria: suuta olla seltskonnainimene?

Külalisi tuli juurde. Uksekell tilises sagedasti ja igakord käis Albert ise avamas. Uute juurdetulijate tervitusringid ja tutvustamised tekitasid sekeldust ja liikumist, püstitõusmisi ja mahaistumisi. Kuigi see oli iseendast kurnis tüütu, jäi kogu asjast siiski illusioon, et tehakse midagi tarvilikku ja tähtsat ja et kellelgi pole aega igavust tunda. Hoopis halvem oli, kui külaliste juurdetulekusse tekkis mõni pikem paus. Kobav jutuvaine otsimine, sisutud dialoogikatked, mis ei tahtnud kuidagi ulatuda kaugemale kahest lausest, hädaga väljamõeldud küsimusest härra poolt ja vastusest daami poolt, tegid olemise piinlikuks. Kaasik oli sattunud istuma vanahärra Männa kabinetti, mis täna oli ka külaliste päralt. Selle ruumi diivanile, kahte tugitooli ja kirjutusalaua taga seisvale toolile mahutus kokku kaheksa inimest. Need istusid ja vaikisid.

Kaasik oleks võinud endale ju selgeks teha, et kaheksa inimese jutuvaine eest hoolitsemine ei ole õieti tema isiklik ülesanne. Ta ei teadnud, et igas seltskonnas elevuse tekkimine nõuab pikemat aega, nõuab kõigepealt ka lauasistumist; et alles siis murdub tuimus ja kangus. Kuna ta enda seltskondlikest võimetest oli väga väikesel arvamisel, siis kaldus ta tuimust veeretama enda süüks, muidugi täiesti põhjusetu. Ta ei teadnud, et vilunud seltskonnainimesel ei tohi olla halb ka siis, kui seltskond on alguses tuim. Küll ta juba õigeks ajaks satub hoogu.

Ēbamugavus, mis kestis kogu seltskonna kogunemise aja ja milles ta põhjuse ta süüdistas ennast, tegi, et ta ei saanud rahulikult vaadelda ei ümbrust ega inimesi. Muidu oleks ta pidanud tähele panema, et üks noortest daamidest, kes istus sealsamas toas, kus tema, teda lühikese aja jooksul mitu korda teravalt vaatles. Nende pilgud ainult ei juhtunud kohtama.

Ukse kell polnud enam pikemat aega häält teinud. Võis arvata, et tulijad on tulnud kõik, ja need, kes tulnud pole, ei tulegi.

«Palun külalisi tulla istuda lauda ja juua tass kohvi,» kuulutas pereproua.

Viisipärase aegluse ja kõhklusega järgiti seda sooviavaldust. Kulus aega, enne kui kogu seltskond suutis jagada kohad pika valge linaga kaetud kohvilaua taga.

Hulk inimesi, söögitoa pliidimüür ja kaksikümmend suurt küünalt sünnipäevakringli ümber olid kütnud toa ülemäära kuumaks. Kõigil oli palav. Ainult kohv, mille serveerimine ei läinud hoopiski mitte liiga kiiresti, ei jõudnud väga tuliselt ette, liiati kui viisakas suhkruga ja koore üksteisele ulatamine võttis ka omajagu aega.

«Sünnipäevalapse terviseks!» ütles üks Alberti konvendi-kaasvõitlejaid.

«Sünnipäevalapse terviseks!» ütles palju häält läbisegi ja igaüks võttis näppu oma pisikese likööriklaasi. Joodi sünnipäevalapse terviseks.

Nüüd alles näis viisakus lubavat kohvi rüüpama hakata.

Kaasik nentis heameelega, et kirju rea moodustamisel oli tema pääsenud hädaohust istuda mõne esindusliku noore preili kõrvale või koguni kahe niisuguse vahele. Ta oli oma kohaga rahul, siin ta ei tarvitsenud karta, et temalt oleks nõutud üle tema võimete käivate ülesannete täitmist.

Tema vasakul käel istus lihtsalt tema õpilane Rudolf, paremal käel üks lihtsamalt rietatud vanem daam, mingi

Mändade suguläne. Sedamoodi oli hea küll; polnud pingust jutuaine otsimisega. Rudolfit polnud tarvis arvestada ja hädakorral oleks teiste pärast võinud temaga rääkida kas või tema ladina keele õpingute jätkamisest pärast pühi. Vanem daam teisel käel aga ei näinud ootavatki, et temaga juttu ajama hakatakse.

Aga ka tegevusetus oli halb taluda. Mingisugustki tegevust otsides jõi ta enesele märkamatu oma kohvitassi tunduvalt varem tühjaks kui teised lauasistujad. Paar korda ta tõstis koguni tühja tassi suu juurde.

Teisest likööriklaasist Kaasik jõi ainult poole, samuti kolmandast. Alkoholiga harjumatu mõjus siiski ka see tilgake. Ta tundis, et ta oli natuke vabam, teda ei rõhunud enam ta saamatus. Ta laskis oma silmadel üsna vabalt käia üle lauasistujate. Ja siis nende pilgud kohtusid. Kaasiku ja selle noore daami omad, kes juba enne Kaasikut oli vaadelnud.

Kaasik vaatas kohe mujale. Polnud mingit kahtlust. See tütarlaps vaatas just teda, kaugelt, ligikaudu teisest laua otsast. Eksida selles polnud võimalik. Aga niikohe kui Kaasik oli oma pilgu ära pööranud, küsis ta endalt: Kus olen ma seda tüdrukut varem näinud? Ja kohe oli ka vastus käes!

Lauas ei istunud mitte ülemäära kaua. Mändade majas ei oldud karsklased, aga ei harrastatud ka joomist. Pealegi tahtsid noored inimesed tantsida. Saal oli juba enne külalisi mööblist enam-vähem lagedaks tehtud.

«Kes mängib?»

Üks katsus ja teine. Klaverit mängisid paljud, aga tantsijad ei olnud rahul mängijate rütmitundega.

«Ärge andke kontserti! Mängige tantsuks, armsad inimesed.»

Albert läks, otsis grammofonikohvri ja tõstis selle klaverikaanele. Tantsijad aplodeerisid:

«Kohe teine asi.»

Kui tants algas, läks Kaasik üsna vaikselt kõrvaltuppa,

vanahärra Männa kabinetti. Seal istus vanemaid inimesi, teiste seas ka vanahärra Mänd ise.

«Kas teie, härra Kaasik, noorte inimeste lustist ei tahagi osa võtta?» küsis Mänd.

«Ei ole tantsumees,» vastas Kaasik lihtsalt. Vana Männa ta sai kõnelda, see inimene meeldis talle. Siis nägi Kaasik nurgas seisvat vana ümmargust malelauda, millel ta Albertiga mõnedki partiid oli mänginud, kooliajal. Ta läks selle juurde ja tõmbas malendite sahtli nagu poolkogemata lahti.

«Kas tahate mängida?» küsis Mänd. «Ma olen Albertilt kuulnud, et teie mängite hästi. Albert ei ole jõudnud seda mängu ära õppida.»

Miks ei pidanud Kaasik tahtma mängida? Kui ta vanahärra Männa malelaua taha istus, tundis ta end olevat päästetud, tundis ta end olevat kaitstud iga pahanduse eest.

Aga ega ei olnud kaitstud. Vaevalt said nad partiid alustada, kui nende juurde tuli preili, kellega Kaasik oli lauas pilkused vahetanud.

«Soo-oh! Härra Kaasik suvatseb malet mängida? Kas pealt vaadata võib?»

«Miks ei või,» vastas vanahärra Mänd Kaasiku eest. «Aga palume mitte nõu anda. Teate, pealtvaatajad ärgu õpetagu!» Härra Mänd tõstis näpu hoiatavalt püsti ja naeris.

«Armas taevas,» naeris preili vastu. «Kuidas ma saaksin õpetada, kui ma ei tea nende pulkade nimesidki?»

«Kuulge, preili, see asi on kahtlane.»

«Mis asi?»

«See teie pealtvaatamine.»

«Mis mõttes? Kas kardate, et ma teie õnne ära nõiun? Ärge kartke, mul ei ole kuri silm.»

Vanahärra Mänd naeris ja tõstis uuesti sõrme koolmeisterlikult ähvardades püsti:

«Ärge libisege eest ära. Mis te ütlesite? Et teie malendite nimesidki ei tunne? Aga mis teid siis selle malemängu juures huvitab, kui tohiks teada saada?»

Preili kehtas õlgu, naeris, kallutas pea ühele küljele ja jäi vanahärrale otsa vaatama.

«Ma pean vist küsima, kes teid selle mängu juures huvitab? Muidugi nii! See on härra Kaasik, kes kogu aeg vaikib. Vaikiv mõtteteadlane, see on, kes teid huvitab.»

«Kui tagasihoidlikult! Kas teie ei arva, et see võiksite olla teie, kelle pärast ma siin istun? Jumal hoidku, mis ma räägin, proua Mänd on siinsamas.»

«Näed sa, mammi, sinu vanamees on ka veel hinnas noorte preilide silmis,» tegi vana Mänd nalja.

Kaasik pani imeks tüdruku vaba ja lõbusat juttu. Kuidas võis küll inimene nii rääkida? Vanahärra Mänd ei paistnud talle ka nii sümpaatlik kui varem. Kõige rohkem aga oli Kaasik hämmastatud sest muutusest, mis tüdrukuga oli toimunud vaevalt kahe aasta jooksul.

Et tüdruk pikki patse ei kandnud, vaid endale poisipea oli lasknud lõigata, see tähendas veel kõige vähem. Poisipea oli kord mood, kes sai siis selle vastu? Isegi proua Männal, kes ometi oli lähenemas viiekümnele, oli poisipea. Aga kõnnak, liigutused, ja enne kõike muud — viis, kuidas tüdruk rääkis, kergelt, endastmõistetavalt, see oli, mida Kaasik ei saanud kuidagi ühendada oma mälestustega pikkade patsidega tüdrukust, keda ta oli ühel kevadel paari nädala jooksul jälginud oma hommikustel jalutuskäikudel pargis ja kellega ta oli viimati juttu ajanud abiturientide peol.

«Kas teie väga olete huvitatud malest?» pöördus preili küsimusega otse Kaasiku poole.

Kaasik tõstis silmad mängult:

«Ma ei mängi sagedasti. Kooliajal mängisin kaunis palju. See on huvitav mäng.»

«Ma ei saa sellest aru. Mis huvi võib pakkuda tundide viisi vahtida puupulkadele ja seejuures veel kogu aeg mõtelda?»

«Ega see olegi naiste mäng,» ütles vanahärra Mänd, kui Kaasik kohe ei vastanud.

Kaasik püsis mängu juures. Tema partner ei mänginud nõrgalt, aga ometi oli Kaasik tugevam. Partii hakkas lähemema lõpule. Kaasiku võit ei olnud enam kaugel. Õieti ei tahtnud Kaasik sugugi, et partii oleks niipea lõppenud. Siis ta oleks kaotanud tegevuse, mille taha sai ennast peita. Ta märkas nimelt pealtvaatajaist ja ka vanahärra Männast, et ega nad uut partiid enam ei alusta.

Praegu ei olnud see mängulaua taga istumine Kaasikule ainult passiivse kaitse vahendiks, kilbiks, mille taha sai varjata enda osavusetust muus seltskondlikkuses. Ei, siin võis isegi aktiivsust üles näidata. Tal oli nimelt mängida palju lihtsam, kui ta välja paista laskis. Ta mõtles meele mõne käigu juures kauem, kui oli tarvis, simuleeris mõtlemist veel siis, kui endal ammu juba oli selge käik, mida teha. Ta võttis endale poosi, mis pidi väljendama: näete, preili, ma teen siin praegu midagi, mis ei ole sugugi lihtne, millega ei saaks hakkama noorhärрад teises toas, kes teiega võib-olla küll lõbusamat juttu oskaksid ajada kui mina. Kui ma teid tarvilikul määral tähele ei pane, siis ei tule see mitte sellest, et ma kardan teid; mitte sellest, et ma kardan, et ma ei suuda teie tähelepanuavaldustele õieti vastata. Ei, see tuleb sellest, et ma lihtsalt parajasti millegi muuga tegemist teen, millesse olen nii süvenenud, et mul muu jaoks aega ei ole.

Nii poseeris Karl Kaasik malelaua taga. Kui ta oleks tahtnud aus olla, siis oleks ta pidanud tunnistama, et ta selle poosi võttis tüdruku pärast.

Aga partii lõppu polnud võimalik edasi lükata. Ei maksnud ometi teha mõnd ilmset eksikäiku, mõnd malendit ära anda, et vanahärrat rõõmustada ja partiid venitada. Sellega ei oleks ta ju ikkagi midagi võitnud. Niisiis tegi Kaasik paar käiku veel ja vanahärra pani alistumise märkiks oma kuninga külili.

«Ükskord ometi,» ütles preili. «Ärge enam mängige.»

«Ei mängi, ei mängi,» ütles vanahärra Mänd. «Ma ei saa niikuinii härra Kaasikust jagu. Olen juba liiga vana.

Need noored, need mängivad liiga hästi. Ma ise ei mängi enam kaugelt seda, mis ma mängisin noorena. Kui mina üliõpilane olin, mängisin ma isegi turniiris. Ja ei jäänud mitte viimasele kohale.»

Vanahärra Kaasik tõusis püsti, et minna ringi vaatama teistesse ruumidesse. Ära kadusid ka teised kaks härrat, kes olid istunud laua juures ja mängu vaikides pealt vaadanud.

«Kas teie kohvikus kah käite?» küsis järsku preili.

«Harva,» vastas Kaasik. Tegelikult oli too esmakordne käik Männaga tänaseni jäänud ka viimaseks.

«Sellepärast ma ei ole teid seal kunagi näinud.»

Kaasik otsis jätku. Ei leidnud. See oli keerulisem leida kui mängus. Ta ei teadnud, et kõige lihtsam oleks olnud ütelda:

«Kas teate, preili, kui olime kahe aasta eest abiturientid, siis nägin teid tihti, kui läksite kooli, koolitüdrukumüts peas ja raamatumapp käes.» Kaasik pingutas oma ajusid, et mõtelda välja midagi vähem banaalset. Talle ei jäänud meelde tulemata isegi õpetused raamatust «Kuidas käitun seltskonnas», mida ta oli kord lehitsenud siinsamas Mändade pool, oodates tundi Rudolfit, kes hilines koolist tulekuga. Aga tolles raamatus oli soovitatud rääkida teatrit. Kahjuks oli Kaasik viimati külastanud teatrit abiturientina.

Miks oli see küll nii seatud, et seltskonnas pidi tingimata rääkima tühjast-tähjast, mida Kaasik ei osanud?

Kõige hullem paistis talle miskipärast olevat see, et ta ei teadnud preili nime. Nüüd ei olnud ju võimalik teda siia istuma jätta ja näiteks Männalt küsima minna. Kuid siis — Kaasik ei teadnud isegi, kust ta selle julguse võttis — küsis ta korraga päris lihtsalt:

«Vabandage, preili, kuidas on teie nimi?»

«Aasa.»

Kaasik tegi vist imestunud näo. Preili lisas kohe juurde:

«See on mu perekonnanimi... Aga eesnimi on mul Hella.»

Jälle tekkis paus.

«Kas teile meeldib tants?» kuulis Kaasik end küsivat.

«Väga. Aga näete, keegi ei palu tantsima.»

«Teie olete ise siia kaugele kõrvale peitu pugunud.»

«Kuidas nii? Kas teie ennast ei arvesta?»

Nagu kiuste ilmus selle jutu peale uksele Albert Mänd. Ta oli lõbusas ja lahtises sünnipäevalapse-tujus, oli natuke palju tantsinud ja pühkis parajasti taskurätikuga nägu. Ta teeskles üllatatut ja ütles ülespuhutult:

«Oo, ma vist segan!»

Aga ühes sellega ta astus lähemale ja ütles koduselt:

«Kas teate, preili Hella, teiega ma pole veel tantsinud.»

Albert Mänd vaatas Kaasiku poole: «Sa lubad?» Ja tegi siis ilusa kummarduse preili Aasale.

Kaasik jäi üksi.

Karl Kaasik oli üle kuu aja maal olnud. Eksamid, mida ta sai teha, oli ta teinud enne pühi, ja nii ei olnud tal linnatulekuga kiiret. Loengute alguseks ta tuli siiski. Ta ei teinud mitte nii nagu paljud, kes tulevad alles pooleks semestriks, kui nad ei tule eksamiteks.

Maal oli elu olnud puhkuseks, kui maha arvata see, et nad vend Jaaniga kandsid teineteise vastu ikka veel vimma. See ei arenenud nüüd küll enam tülitsemiseks, sest Jaan oli väliselt olukorraga leppinud. Aga Jaani läheduses Karl just viibida ei armastanud. Ta vältis Jaani lähedust, kui see võimalik oli.

Töid maal erilisi ei olnud. Paari koormat heinu käis ta ühes Jaani ja isaga luhast koju toomas ja see oli ka kõik. Ülejäänud valge aja saatis ta mööda suuskadel. Need oli ta isa nõu ja abiga meisterdanud ise, kui ta alles koolis

käis. Suured asjad nad ei olnud, aga Uibulaane ümbruse järskudest nõlvakutest kõlbas nendega alla lasta küll.

Jõuluvaheajal oli ta saanud kahekümneaastaseks. Ainult ema oli seda meeles pidanud ja meenutas seda temalegi. Karlil endal meenus sel puhul Albert Männa sünnipäevakohv.

Samal jõuluvaheajal oli ta hakanud mõtlema küsimuste üle, mille üle ta varem ei olnud mõtelnud. Need küsimused ei lähtunud sedapuhku tema õpingutest, vaid kahest sündmusest, mida iseendast oleks tulnud ju pidada päris tühisteks. Need olid: kohvikuskäik Männaga ja õhtune seltskond Männa sünnipäeval.

Meil oleks õigus neid sündmusi nimetada tühisteks. Kuid me ei tohi unustada üht asja: Kaasik oli kolm semestrit teinud ainult tööd. Need kaks õhtupoolikut aga olid ainukesed erinevad värvilaigud tema elu täiuslikult ühetoonilisel kangal.

Võiksime arvata Karl Kaasikut mõtlevat sellest, et ta elu on ühetooniline. Võiksime arvata, et need kaks tühist kõrvalepõiget elu reeglipärasest jooksust, kui nad üldse mingit muljet jätsid, siis seda, et Kaasik oleks hakanud enda elu ja teiste elu võrdlema, oleks hakanud enda elu võrdlema nende eluga, kes sagedamini kui auditoriume külastasid kohvikuid ja kes ei olnud korteris pesunaiste juures, vaid kasutasid seitsmetoalise ilusa elamu valgus- ja õhurikkaid ruume. Meie võiksime lõpuks arvata, et Kaasik siis üht või teist nendest elamisviisidest oleks eelistanud, kui me ka ei võiks ennakult arvata, kumba. Kuid ei, Kaasik ei mõtelnud nii.

Kaasik tundis end rikkana. Rikkana elamustest. Ta tundis ennast rikkamana kui teised.

Ta mõtles kõigepealt oma isast ja emast, vennast ja õest. Need elasid maal, need polnud võimelised kujutlema, mis tähendab ülikool, milliseid rikkusi võis sisaldada üks loeng, üks raamat. Mänd tundis seltskonnaelu, aga kas ta oli kunagi olnud maal ja sõitnud viisteistkü-

mend kilomeetrit heinakoorma otsas reel? Preili Aasa kandis ilusaid tualette ja paistis olevat rikas — kuidas oleks tema saanud kogeda elu niisuguses toas, milles elas Kaasik?

Mida rohkem Kaasik näiteid kokku kuhjas, seda selgemiini veendus ta ühes asjas: tema, tema üksi tundis elu rohkem kui iga teine eraldi. Tema pääses asjade juurde, mille juurde teised ei pääsenud. Kui ta milleski oligi taga Männast või preili Aasast, siis võis ta soovikorral puudujäägi varsti katta. Kes keelas teda külastamast kohvikuid? Jah, pagan võtaks, kes võis keelata temale õppida tant-sima? Ka selle kunsti jaoks oli ometi õpetajaid.

Kuulajate jalgadekahin tuletas Kaasikule meelde, et loeng on lõppenud. Süvenedes oma jõuluvaheajal mõeldud mõtete kordamisse, oli ta sattunud jumal teab kui kaugele sellest, mida rääkis lektor. See oli kummaline. Seda polnud temaga varem veel juhtunud.

Ta jäi isegi pinki istuma kauemaks kui teised ja lahkus, kui auditoorium oli juba tühjunud. Ta läks uksest välja, küsides endalt:

«Kas see, et ma tunnen end oma elamuste rikkusest võlutud olevat, ei tähenda viimati siiski ainult seda, et see, mida ma ülikoolist otsima olen tulnud, ei saa tervet elu täita?»

Ta ei vastanud seda küsimust. Ta tundis, et ta ei oleks võinud vastata nii ega teisiti.

Okkana jäi torkama see, et märkmikus polnud ainustki pidet loengu järelekirjutamiseks. Ja peas ka mitte.

Õieti ei olnud tal täna rohkem loenguid kavas. Aga kuna ta oma tarviliku loengu niihästi kui maha oli maganud, siis otsustas ta distsipliini mõttes minna veel ühele loengule. See ei seisnud tema programmis. See oli ainult üks soovitav kursus, mis pealegi ei puudutanud üldse Kaasiku valitud aineid. Luges seda noor privaatsentsent ülesandel. Näeb vähemalt, mis mees see niisugune on, mõtles Kaasik. Ta oli tujust päris ära.

Auditooriumis kohtas ta — Richard Kägit. Kuna ta enast Kägiga õigusega suuremaks tuttavaks pidas kui paljude teistega, keda ta õieti ainult näo järgi tundis, ja kuna ta Kägit polnud näinud seitsaadik, kui viimane ütles, et sõidab linnast ära, siis pidas ta oma kohuseks teda mitte ainult tervitada, vaid teha ka juttu.

«Jälle siin?»

«Nagu näete. Ja narri peaga kohe asja kuulamas, mida sugugi tarvis ei oleks. Aga — tulin mööda, vaatasin, mõtlesin, et astun sisse. Pole seda meest kateedris kuulnud.»

«Kas tulite nüüd ülikooli lõpetama?»

«Lõpetama? Kaugel alles. Minu põhimõte on: aegamööda ja põhjalikult.» Kägi naeris. «Tulin üht eksmanni kah ikka tegema, aga läks viltu. Polnud aega õieti ette valmistuda. Töö kõrval ja teises linnas, ega see ole nii hõlpus. Aga üks kevadel näe, kui rahad niikaua vastu peavad.»

«Mitmes semester teil juba saab?»

«Ärge seda küsige. Kuldrebase seisus ammu käes. Vaa-dake, meie filosoofid, peame asja võtma filosoofiliselt. Mida inimene vajab, pole mitte võidujooks pimesi päi, et kes saab ennem kohale, vaid sisemine tasakaal ja harmoonia. Seda saavutatakse aegamööda. Ma kardan, teie olete just samasugusel eksiteel, nagu oli minu sõber, kes varsti siia loengut pidama tuleb.»

«Teie sõber?»

«Võib-olla on lubamatu familiaarsus ütelda sõber. Aga lektor, keda meie praegu siia ootame, oli vist algamas oma viiendat semestrit, kui mina ülikooli astusin. Igatahes mõndagi loengut oleme kuulanud koos ja ühe seminari tegin temaga ühel ajal. Aga tema oli pealiskaudne inimene, kes õppis ainult seda, mis hädapärast tarvis oli — kuigi ta seda tegi korralikult —, ja nüüd on ta nii kaugel, et tuleb meid dotseerima. Kergemeelsus, kergemeelsus!» Kägi ei jätkanud, sest lektor astus sisse ja loeng algas.

Aga Kaasik ei saanud sedagi loengut korralikult tähele panna. Ta jälgis küll meest kateedris, ta nägi, et privaatdotsent oli riidetatud elegantselt, peaaegu nagu mõni noor korporant, et ta kaelaside ja taskurätt rinnataskus olid ühes ning sellessamas mustris, et ta roosad põsed olid laitmatult raseeritud ja võisid olla puuderdatudki — sest nad tundusid kuidagi daamilikkudena. Aga Kaasik ei kuulnud suuremat, mida lektor rääkis. Ta mõtles Käge kommentaaridele, mis see oli teinud enne loengu algust. Kummaline. et just täna, mil ma ise olen natuke viril ja ei suuda süveneda töösse, kohtan ma seda Käge, kes näib suhtuvat kõigisse asjadesse, mille tõsidus ja väärtus on väljaspool iga-sugust kahtlust, mingi üleoleva õlakehitusega. Aga veel üks teine põhjus oli, miks Kaasik ei läinud kaasa lektori ettekandega. Rohkem kui privaatdotsendi ettekanne pae-lus teda see, mis ta oli Kägilt äsja kuulnud: et mees ka-teedril oli olnud Kägiga ühel ajal üliõpilane.

Nad olid Kägiga koos tänaval.

Ilm oli läinud pehmeks, võis oodata sula. Õhtu oli käes. Soe ilm oli meelitanud tänavale rohkesti jalutajaid. Voorimeeste hobused raputasid rõõmsalt kuljuseid.

Kaasik tervitas üht värvimütsis koolivenda.

Käge naeris tasakesi. Ta oleks ainult naeratanud, aga seda ei oleks hämaruses näha olnud.

Kaasik vaatas küsivalt Kägile otsa.

«Ei midagi. Ma niisamuti. Kas panite tähele, kuidas see härra korporant teie tervitust vaevalt vastu viitsis võtta? Teada puha. Peavad endast halvemaks. Teate, mina olen pärit sellest maakonnast, mis on andnud meile suurima hulga haritlasi. Meil on iga taluperemehe poeg praegugi tudeng. Popsipoegi nagu mina, neid muidugi pääseb harva siia tulema. Ma lähen suvel ükskord, siis kui ma veel su-viti kodu pool kandis käisin, surnuaiapühale. Kabeliaed puha korporante' täis. Küsib minult onunaine, kas mina ikka üliõpilane olevatki, et kuidas siis minul ei olevat

seda vormimütsi! Ma tegin algusest peale maha, et mina korporanti esimesena ei tervita. Mitte muu kui selle pärast, et nemad ootavad seda esimesena tervitamist. Jah, muuseas, kas olete kuskile organiseerunud?»

«Ei.»

«Siis peate. Kui mitte muu, siis selle pärast, et toetada neid, kes tahavad näidata, et ilma korporantlike traditsioonideta üliõpilaselu on sama hästi mõeldav. Päris tõesti.»

«Jah, ma olen selle peale mõtelnud küll, aga pole olnud õigeid tuttavaid kuskil ees.»

«Teate mis? Tulge, lähme praegu meie seltsikorterisse. Vaatame, kas seal kedagi on. Ajame veel sõna juttu. Laupäeval võiksite meile külla tulla. On arvatavasti külaliste õhtu. Ma küll kindlasti ei tea seda, pole seltsi veel saanud. Aga nüüd, semestri algul, peaks olema. Tulete?»

Kaasik mõtles, et tal õhtul õieti mingit edasilükkamatut tööd ei olnud. Isegi mitte loengu järelekirjutamist, kuna ta arvas, et ta seda ei suuda niikuinii teha oma kes teab millest johtunud mõtete laokiloleku tõttu. Ta läks kaasa.

Kaaasikust sai Kägi organisatsioonikaaslane.

Kaasik hakkas varsti nägema, et üliõpilase organisatsioonielu põhimõtteline eitamine ei olnud tema juures siiski tingitud mingisugustest kindlatest veendumustest, vaid oli lihtsalt õigustuse otsimine juhuslikkudele asjaoludele.

Muidugi, praegu kohe ei oleks temast küll veel võinud saada korporanti. Selleks oleks tema enesetunne olnud liiga hell ja saamatus liiga suur, et taluda käitumist, mida ta oli kuulnud saavat osaks korporatsiooni-rebastele. Selles väikeses, hoopis teiste traditsioonidega üliõpilasühingus aga Kaasikule meeldis.

Selle organisatsiooni traditsioonid tuletusid teisalt kui korporatsioonide omad. See organisatsioon oli «mässu-aegade» sünnitus. Tema asutajate hulka, kes praegu küll olid juba eakad kodanikud, oli kuulunud ehtsalt punaseid võitlusmehi, poliitilisi maapägulasi, noori tulipäid, kes olid käinud punaste lippudega tänavail, kes olid aktiivselt osa võtnud ühe vana režiimi kukutamisest, kes olid olnud loomas uut maailmakorda.

Muidugi, üks kuulunud mõne korporatsiooni liikmeskonda juhuslikult niisamasuguseid isikuid. Aga seal ei paistnud neil olnud mingit mõju traditsiooni kujundamisel. Ühingus, kuhu astus Kaasik, olid just nende asutajate liikmete teod poliitilisel võitlusväljal selleks, mis määrasid organisatsiooni ilmet veel rahulikelgi päevil.

Muidugi oli see ainult teorias nii. Sunduslikult ühtlast poliitilist maailmavaadet ei olnud nüüdsel organisatsiooni koosseisul enam, nii nagu oli olnud organisatsiooni asutajail. Seda ühist maailmavaadet oli rohkem organisatsiooni kroonikas kui elus. Aga üldine kriitiline vaim ja isikuvabaduse rõhutamine valitsesid siin ikkagi.

Pahempoolsest ürgkallakust tingituna kujutas ühing endast sega-organisatsiooni, see tähendab tema liikmeteks võeti vastu ka naisüliõpilasi.

Kaasik oli õige üllatatud, kui ta ühingu liikmete hulgas kohtas Hella Aasat. Kust võis tema teada, et korporandid, kellel oli kombeks suhtuda üleolevalt mittekorporantlikesse organisatsioonidesse, ei põlanud läbikäimist samadesse organisatsioonidesse kuuluvate tüdrukutega, eeldusega, kui viimased olid ilusad.

Hella Aasa oli astunud ühingusse perekondlikkude traditsioonide arendamise mõttes. Tema isa kuulus ühingu omaaegsete asutajate hulka.

Siin organisatsioonis siis, kus lähenemist soodustasid sundimatud kokkupuuted ja ametlik sinasõprus, tutvus Kaasik Hella Aasaga lähemalt.

Paarist varasemast kokkupuutest — abiturientide peol

ja Männa sünnipäeval — saadud mulje Hella Aasast täienes, aga ka muutus.

Kõigepealt: Kaasik, olgugi täielikult kogemusteta — võib-olla aga just selle pärast — oli järeldanud eelpoolmainitud kokkupuudetest, et ta preili Aasale on imponeerinud. Miks muidu siis preili oli nii lahke ning lõbus ja osutas tema isikule huvi? Ühingus tal oli võimalik vaa-delda, kuidas Hella Aasa käitus teiste meestega. Kaasik nägi, et preili Aasa oli väga ühtlaselt lõbus ja sõbralik kõigiga. Lahkus ning elavus, see oli lihtsalt Hella Aasale endale omane. Ta ei hoidnud sõbralikkust vähestele, vaid kinkis seda paljudele, põhimõtteliselt kõigile, kes temale ainult otseselt vastumeelsed ei olnud.

Teine asi oli see, et Hella Aasa osutus väga mitmekülgs-eks inimeseks. Ta ei kiirustanud stuudiumiga, vaid kasut-
tas oma aega muudegi asjade harrastamiseks. Ta õppis muusikakoolis klaverit, luges kirjandust ja riietas ennast maitsekalt.

Neid harrastusi soodustas tema jõukus, ta ei tarvitsenud rutata ega tarvitsenud keelduda ka lõbustusist. Tal oli mõ-
lemaid, aega ja raha.

Neid omadusi, mille kohta võivad arvamised lahku minna ses mõttes, et pole õieti teada, kas neid lugeda voo-
rusteks või puudusteks, ei oleks maksnud eriti nimetada, kui Hella Aasa ei oleks nende tõttu olnud teatavaks eran-
diks ühingu teiste naisliikmete keskel. Need viimased kuulusid rohkem niisuguste inimeste kilda nagu Kaasik, kes enne kõike muud pidid silmas pidama ja ka tahtsid silmas pidada tööd. Ja nimelt tööd kõige kitsamas mõttes, otseste kursuse-ainete «läbivõtmise» mõttes.

Ühingus seltsis Hella Aasa meelsamini meestega kui naistega. Teised tundsid ennast võib-olla salajas halvema-
tena ja pidasid sellepärast teatava hädakaitsena tarvili-
kuks rõhutada väljapoole oma paremust. Meil ei ole nii ilusaid riideid — aga me teeme tõsisemalt tööd. Meie pole nii kenad — aga me pole kergemeelsed. See lõi Hella

Aasa vastu teatava opositsiooni-rinde, mis oleks võinud ennast maksma panna juba Hella Aasa liikmeksvõtmise küsimuse otsustamisel. Tagasilükkamist siiski ei juhtunud, tänu sellele, et Hella Aasa isa, nagu öeldud, oli asutajaid vilistlasi.

Mis nüüd puutub Hella Aasa kergemeelsusse, siis polnud sellel tõesti mitte tõsist alust, kuigi tema kohta ringles mõnesuguseid kuulujutte. Need olid inspireeritud aga lihtsast kadedusest.

Kuigi Hella Aasa seltsis meelsamini meestega kui naistega, oli tal siiski ühingus ka üks sõbratar. See tüdruk studeeris filosoofiateaduskonnas ja Karl Kaasik tundis teda juba varemini näo järgi. Tema nimi oli Leili Pikat.

Preili Pikat oli mitmest küljest Hella Aasale vastandiks. Hella Aasa oli jõukas, Leili Pikat oli vaene. Hella Aasa oli ilus, Leili Pikat mitte, kuigi tal just ei puudunud natuke sarmi, kui mitte olla eriti nõudlik.

Leili Pikat oleks siis võinud kuuluda hea eduga nende naiste hulka, kes Hella Aasat ei sallinud. Kui ta tegelikult Hella Aasa sõbratariks oli saanud, siis põhines see kas teadlikul või ka alateadlikul äratundmisel, et nad teineteisele kasuks said olla.

Leili Pikati kõrval paistis Hella Aasa veel ilusamana, kui ta tegelikult oli. See oli tulu, mida ammutas sellest sõprusest Hella Aasa.

Leili Pikat saavutas aga seda, et mehed, kes tahtsid seltskonnas tegemist teha Hella Aasaga, pidid paratamatult osa oma tähelepanust ka temale kinkima.

Leili Pikat oli vanem üliõpilane kui Hella Aasa ja ka eluaastaid oli tal rohkem. Mitte palju, kaks või kolm. Kui ta tunduvalt vanemana näis kui Hella Aasa, siis ei tulnud see küll tühisest aastate vahest, vaid lihtsalt iseloomude erinevusest. On naisi, kes juba kahekümne-aastaselt hakkavad paistma vanatüdrukutena, ja teisi, kelles plikalikkust jätkub kolmekümne aastani ja kaugemalegi. Leili Pikat kuulus esimeste hulka.

Ühel esimestest ühingu üldkoosolekuist pärast jõuluvaheaga tuli läbirääkimistel kõne alla tantsukursuse korraldamise küsimus. Muidugi, mõnes korporatsioonis ei oleks niisugune küsimus üldse küsimus olnud. Otsekohe sügisel korraldati rebastele sunduslik tantsukursus ja asi sellega. Selles natuke anarhilises ja individuaalsusele rikkalikku arenemisvõimalusi pakkuvast organisatsioonis aga tuli küsimusest rääkida.

«Ei maksa nüüd kevadel enam korraldada, kui sügisel asja ei saanud,» arvati ühelt poolt.

«Miks ei? Kevadel on ka sündmusi ees. Esimese mail ball, mis pärast see peaks halvem olema kui detsembri-ball?» vaieldi teiselt poolt vastu.

Lõpuks otsustati küsimus jätta lahtiseks. Soovijad las korraldavad, ilma et osavõtt oleks kellelegi sunduslik.

Karl Kaasikule ei meeldinud vastuvõetud otsus. Ta oleks meeleldi näinud, et kursus oleks organiseeritud sunduslikuna. Siis oleks ta sellest osa võtma pidanud. Ta oleks heameelega tahtnud osata tantsida. Kuid see tundus talle kuidagi ebamugavana, tema isiksusega ebakõlas olevana, teha midagi niisugust nagu tantsu õppimine vabatahtlikult. «Kui ma veel teaksin, kuidas see läheb?» mõtles ta. «Võib-olla pole mul üldse eeldusi selleks kunstiks? Ma teen end ainult narriks, kui ma ise omal vabal tahtmisel hakkam õppima midagi, millega ma hakkama ei saa.»

Selgus, et vabatahtlikest soovijaist ei saanudki nii suurt rühma kokku, et eraldi korraldatav kursus oleks kujunenud igale osavõtjale hinna poolest vastuvõetavaks.

Paar päeva hiljem ütles Kägi Kaasikule:

«Kas tahad tulla tantsukursusele?»

«Kuhu?»

«Tantsukursusele?»

«Ma saan aru küll, aga kes selle järele korraldab?»

«Ei ole mingit korraldamist. Me läheme lihtsalt ühele päris harilikule kursusele tantsuõpetaja juurde linnas. Kui me just rahvakursusele ei taha minna, siis läheme niisu-

gusele, mida reklameeritakse kui üliõpilaste ja ametnikkude kursust, ja vaatame, mis seal näha on.»

«Ei tea...»

«Mis ei tea! Ma olen juba partneridki valmis vaadanud. Võtame Hella Aasa ja Leili Pikati kaasa, vaat mis.»

«Kas nad tulevad?»

«Jäta see minu mureks, küll tulevad.»

«Olgu pealegi, aga ma ikka ei tea...»

«Tule ikka, saame nalja.»

«Kelle arvel? Kas minu arvel või?»

«Jumal hoidku, ei. Miks sa seda asja nii võtad? Kui sa tahad teada, siis mina ise ei oska kah peaaegu sugugi tant-sida, muudkui natuke polkat ja ühtepidi valssi. Tule!»

«Vaata, ülikond pole mul suur asi ja...»

Kägi taganes kolm sammu ja tegi, nagu hindaks ta Kaasiku ülikonda:

«Tõepoolest, uus ülikond kuluks sulle küll ära.»

«Jah, aga raha ei ole praegu kuskilt võtta.»

«Kuule, kas sa oled andnud sisse sooviavalduse stipendiumi saamiseks?»

«Ei ole. Õppemaksust vabastamist mõtlesin paluda. Möödunud semestril olin vabastatud. Kas nad stipendiume annavad?»

«Sa oled küll päris naiivne. Kellele nad siis veel peaksid andma, kui mitte sinule?»

Kaasikule meenus, et Mänd oli asjast rääkinud täpselt samade sõnadega.

«Jah, aga... sinna läheb kaua aega, kuni sealt raha saab.»

«See ei tee midagi. Mul on siin üks tuttav rätsep, mees, kes ütleb endal kutsumuse olevat inimkonda ilusasti rii-desse panna. Küll see teeb sulle ülikonna ja raha ei küsi.»

«Ma ei saa sinust õieti aru.»

«Kas tõesti? Rätsep teeb sulle ülikonna võlgu, nii on asi! Kui sa arvad, et sa ei oska üksi talle oma soove ette kanda, siis ma tulen sinuga kaasa. Läheme kohe homme.

Uus ülikond on sul seljas mõne päeva pärast. Ja tuleval nädalal läheme tantsukursusele.»

Rätsep oli kallim kui see, kelle teoseks oli Kaasiku esimene tudengipõlve ülikond. Aga uus ülikond oli selle eest ka nooblim kui endine. Igatahes oli selle «kutsumusega inimkonda ilusasti riidesse panna» küll nii, et päeval, mil Kaasik läks uut ülikonda ära tooma, otsis rätsepmeister kassalaekast välja valge pika paberi ja pani selle Kaasiku ette lauale:

«Mul ei oleks sellest ju häda. Niikuinii lubasite te varsti ära maksta. Ma ei tea, kas ma ta diskontearingi, aga nii igaks juhtumiks vahest kirjutate alla.»

Kaasikule ei paistnud selles midagi imelikku, et ta kohustub kirjalikult oma võla rätsepmeistrile ära maksma. Võlg oli võlg. Ja ära maksta ta tahtis.

Ja nõnda kirjutas Karl Kaasik alla esimesele vekslile oma elus.

Sooviavalduse stipendiumi saamiseks andis ta sisse samal päeval.

Üliõpilaste ja ametnikkude tantsukursusel olid meie sõbrad neljakesi vist küll ainukesed üliõpilased. Enamik kursuslastest paistis koosnevat õmblejannadest ja poeselidest. Aga see ei teinud muret. Kaasik ja Kägi ning nende partnerid hoidsid omaette kokku ja neil oli õige hea olla. Kaasik värises küll esimese tunni algul ärevusest, aga kui õpetus algas, nägi ta, et juhatustest arusaamiseks polnud tarviski erilisi andeid, mida tema kartis endal puuduvat. Kõige keerulisem oli algul vahest see, et ta ei teadnud, kuidas ta tüdrukut pidi kinni hoidma. Ta hoidis tüdrukut endast kaugel nagu mõnda pakki, mida ei taheta enda külge puutuda lasta. Kuid ka sellest küsimusest aitas teda tantsuõpetaja suur pedagoogiline kogemus ja ta enda tähelepanu üle. Kui juba paar tantsu selged olid, nagu tantsuõpetaja kinnitas, ja asuti kolmanda sammusid õp-pima, demonstreeris õpetaja puudusi, mis ta ütles olevat silmanud selles, kuidas kavalier oma partnerit kinni hoiab.

Üks viga pidi olema, et hoiti partnerit liiga lähedal endale. Teine viga, et hoiti liiga kaugel. Kui tantsupedagoog viimast viga näitlikult demonstreeris, siis piilus Kaasik ringi. Kas nüüd teised kursuselased ei vahi teda? Seda ei paistnud olevat märgata. Tõeliselt see nõnda oligi. Igal kursuselasel oli küllalt tegemist endaga.

Kuigi Kaasik jälgis kursust tähelepanelikult ja kirjutas kodus isegi õpitud sammud üles, hakkasid nad pikapeale segi minema. Ja esimeste tundide edu ei jätkunud täiel määral. Elemendid näisid olevat kergemad omandada kui praktiliseks kasutamiseks kõlvuline oskus. Teoorias oli Kaasik võib-olla tugevaim kogu kursuselaste peres, aga praktika kohta ei saanud ütelda sedasama. Kaasik sai küll teoreetiliselt selgeks sellegi, et tantsus on praktika tähtsam kui teooria. Aga sellest ei piisanud talle rahuloluks endaga. Mõni lihtne poesell, kes kõik sammud tegi varsti hoopis teisiti, kui neid õpetati — tantsis. Aga Kaasik, kes truult maadles sellega, et iga sammu, pööret ja nurka nii täpselt kui võimalik reprodutseerida, Kaasik ei tantsinud. Kaasiku tants oli nagu teadus, kandiline ja nurgeline.

«Kas tead, Kaasik, nii see asi ei lähe. Meie ei saagi tantsu selgeks, kui puudub praktika. Mis sa arvad sellest, kui kutsume oma daamid täna kuhugi, kus saaks veidi avaramates tingimustes parketti lihvida?» rääkis Kägi tantsutunni vaheajal, kui daamid olid eemal.

«Kuidas sa seda mõtled?»

«Lähme istume kuskil, kus tantsitakse.»

«Ei tea...»

«Kuule, ära ütle: ei tea. Ma ei ole ammu enam kuskil käinud, tahaks kord minna ja veidi istuda. Kohe täna õhtul tahaks. On niisugune tundmus. Tahaks tüdrukud kaasa võtta. Aga üksinda ei tahaks kahega minna ja kuhu ma teise jätaksin? Sa ju oled juba ise näinud, et Aasa ja Pikat on nagu kokku laulatatud».

Kaasik oli juba korduvalt enda juures tähele pannud, et igale poole, kus ta varem polnud käinud, ja igasse ette-

võttesse, millest ta varem polnud osa võtnud, laskis ta ennast kaua kutsuda. Ta teadis ja tundis, et ta ka ise tahtis minna ja tahtis näha, aga ta oleks selle vastuaajamisega tahtnud nagu vastutust endalt ära veeretada. Muidugi oli ta ka täna lõpuks nõus.

Tüdrukud lasksid ennast moepärast paluda natuke kauem kui Kaasik. Kägi teadis aga ette, et nende kaasatulekus ei ole mingit kahtlust. Ja nii nad siirdusid pärast tantsutunni lõppu teatrikõrtsi.

Teeksime ülekohut, kui ütleksime, et järgmisel päeval Kaasiku pea valutab. Ta ei olnud küll keeldunud maitsemast alkoholisorte, mis õhtuveetmise jooksul osutus tarvilikuks lasta lauale tuua, nagu valget viina esiteks, õlut vahepeal teiseks, ja likööri kolmandaks, aga seda kõike tegi ta väga tagasihoidlikult. Selle mõju jätkus ainult kolmeks-neljaks tunniks, mis nad olid mööda saatnud kõrtsis, mitte kauemaks.

Ei, Kaasiku pea ei valutanud. Ja küllap see oli põhjuseks, miks ta meenutas eelmise õhtu olemist heameelega. Kena oli olnud. Tants oli sujunud paremini kui tavaliselt, kuigi ta oli närvisenenud selle avaliku tuleproovi pärast. Juttu oli laiemalt olnud kui harilikult, sest Kägi jõi kaunis palju ja daamidki võib-olla natuke rohkem kui Kaasik.

Nad olid arve Kägiga pooleks maksnud. Kaasik oli paari päeva eest Mändade poolt toonud oma järjekordsed tuhat viiskümmend marka. Sellest oli pool läinud. Kummaline: Kaasik ei kahetsenud rahakulu, olgugi et ta endalt küsis: «Peavad need olema aga rikkad inimesed, kes võivad üheainsa õhtusöögi eest maksta sada marka?» Õieti ei pannud ta imeks seda, et viin kallist raha maksis. Ta oli sellest kuulnud küllalt, et joomine on majanduslikult ruineeriv. Nii et see polnud tema arvates ime, et viin palju raha maksis. Mis talle kummaline paistis, oli see, et söök kõrtsis nii kallis oli.

Olgugi et Kaasikul pea ei valutanud, puudus ta päeval

pärast õhtust kõrtsiskäimist ühelt loengult. Hommikul ta töötas raamatukogus, käis lõunal ja pidi koju minema, sest loenguni oli palju aega. Aga kui ta oli teel söögi-
majast kodu poole, möödus ta kohvikust, kus ta kord Män-
naga oli käinud, ja äkki tundis ta tahtmist sinna sisse
astuda. Hetkel, mil ta võttis ukselingist kinni, ta mõtles:

«Ma käin igal pool ikka teiste sabas, nagu ma üksinda
ei oskaks või julgeks kuhugi minna!»

Kohvikupilt oli veidi teistsugusem, kui ta mäletas oma
esimesest käimisest. Rahvast oli vähem ja valgustus oli
hämaram. Oli hooaegade vahe. Ta läks tagumisse tuppa,
istus muuseas sellesama laua juurde, kus oli istunud esi-
mesel korral, ja ütles päris kordaläinud endastmõisteta-
vusega ettekandjale oma tellimise — klaasi kohvi. Ta
vaatas ringi. Malemängijaid oli ainult kaks lauda. Kohv sai
joodud. Ta hakkas juba mõtlema, mis nüüd teha, kui sisse
astus üks mees, kes juba kaugelt võttis suuna Kaasiku
laua poole, ja veel enne kui ta oli sinna jõudnud, ütles:

«Aa! Ükskord ometi ma näen teid. Kas ma saan re-
vanši?»

Pikema jututa ta istus lauda. Kaasik oli nõus mängima
mõne partii, niikaua kui tal on aega loenguni.

Nad alustasid mängu. Seekord kaotas Kaasik esimese
partii. Ta oli eelmise mängu mälestuste põhjal hinnanud
oma vastast alla. Aga teise ta võitis. Edasi arenes mäng
vahelduvalt, kuid lõplikult Kaasiku ülekaaluga.

Nad lõpetasid, kui kohvikuperemees tuli tulesid kus-
tutama ja mängijaid manitsema, et kiiremini lõpp teh-
taks.

Kaasik oli oma loengu unustanud.

Mängu lõppedes maksis ta partner talle kakssada marka.

Oli päevselge, et Karl Kaasik tundis end olevat armunud Hella Aasasse.

Tundmus kui niisugune polnud talle muidugi päris uudne. Ta meenutas oma abituuriumikevadet. Juba siis oli ta ju tundnud midagi niisamasugust tolle fenomeni vastu, mida ta jälgis hommikuti pargis. Jah, ja kas ta ei sattunud ärevusse ja tasakaalust välja, kui tal abiturientide peol oli juhus vahetada paar lauset tollesama tüdrukuga?

Tundmusega selle abstraktsel kujul oli tal ikkagi tege-
nist olnud ka vahepeal, olgugi et tal kuni käesoleva se-
mestrini ei olnud mingisugust seltskonda üldse, nais-
seltskonda siis samuti mitte. Aga ta oli loengul ühest
silmanurgast riivanud mõnd tütarlapseprofiili, raamatu-
kogus imetlenud mõne tüdruku kõnnaku nõtkust. Kui ta
siis järgmisel päeval oli sama ilmuvust jälle näha tahtnud
ja ka näinud, siis kujutles ta end armununa. Lühidalt,
armunud oleku tunne polnud Kaasikule täiesti enneole-
matu.

Asja tegi uudseks konkreetne situatsioon.

Ta oli asetatud seisukorda, kus ta oma armastuse ole-
tatavat objekti ei tarvitsenud ainult kaugelt silmitseda.
Ta võis temaga kohtuda, teda kõnetada, temaga pikematki
juttu ajada. Lisaks muule tuli veel see tantsukursus, kus
Kägi oli osanud asja nii ajada, et Hella Aasa tuli neile
üheks partneriks. Nii veetlev kui säärane seisukord Kaa-
sikule paistis sel ajal, mil ta tüdrukuid ainult kaugelt
vaatles, niisama keeruline paistis see olevat nüüd.

Muidugi, lihtsalt istuda ja juttu ajada ei olnud keeru-
line. Seda soodustas kuuluvus samasse ühingusse. Loen-
gute vaheajal ja ka õhtuti läks Kaasik seltsikorterisse
heameelega. Kui ta enda ees aga päris aus tahtis olla, siis
pidi ta tunnistama, et kordagi ta ei avanud seltsikorteri
ust, ilma et ta oleks mõtelnud:

«Kas ta peaks olema siin?»

Kui Hella Aasa juhtus olema seltsis, siis ei kahetsenud
Kaasik tulekut ühelgi tingimusel. Isegi sel juhtumil mitte,

kui ta aja seltsis istumiseks võttis mõne töö või toimetuse arvelt.

Kaasik võis siis küllalt sagedasti viibida oma armastatu läheduses, võis loalt rõõmustada end tema kaunite näojoonte vaatlemisega, võis kuulata tema hääle mahedat, pisut madalat kõla. See oli palju rohkem, kui talle seni oli iial osaks saanud. Aga ühtlasi tundis Kaasik varsti, et sellest oli siiski ääretult vähe.

Selle piiri juures raskused algasidki.

Kui nad olid seltsikorteris teiste kaasvõitlejate seas, siis suutis Kaasik juba olla päris korralik seltskonnategija. Esiteks omandas ta varsti minimaalsed vilumused ka tühistes konventsionaalsustes, mis võimaldavad inimestel jätta muljet, et ollakse koos asja pärast, et ennast hästi löbustatakse. Teiseks, Kaasik nägi varsti, et omasuguste haritud inimeste seas sai käibele lasta ka neid aardeid, mida oli kogutud õpingutega. Oli loetud raamatuid, nendes leidus, mida tsiteerida või teinekord ka oma mõtete pähe välja anda. Kui ta nüüd meenutas neid päevi, mil ta oli elanud absoluutselt omaette, teinud ainult tööd, siis võrdles ta end ihnuriga, kes oli kogunud varasid. Neist vahetas ta nüüd aegamisi mõnda peeneks ja kasutas seda vahetusrahana.

Talle selgus, et puudusi seltskondlikus vilumuses sai asendada õpitud tarkustega, mis olid pärit raamatute maailmast. Need võisid olla nurgelised nagu tema tantsusammud, nende kohta ei kehtinud harilikku seltskondliku keskustelu sileduse- ja libedusenõue.

Kuid seda kõike Kaasik võis, kuni ta ei olnud Hella Aasaga kahekesi. Seda ta võis, kuni tal oli auditooriumi, kuni ta ei tarvitsenud rääkida oma armastatule isiklikult. Muidugi, temale ja ainult temale ta ju rääkis igal juhul. Aga kerge oli seda teha, kui sai end peita selle taha, et oleksid nagu rääkinud ikka kõigile. Mitu korda meenus Kaasikule too malepartii, mille ta oli mänginud vana Män-naga Alberti sünnipäeval. Selge, selle partiigi oli ta män-

ginud Hella Aasa jaoks, Hella Aasa jaoks oli ta mängu juures poseerinud ja mängu venitanud.

Kaasik mõtles oma seisukorra üle pikalt ja laialt järele. Ta asus küsimuse juurde teatava teoreetilise kirega. Mitte sellepärast, et ta teooriale oleks seesugustes küsimustes omistanud suuremat tähendust kui praktilisele asjakäsitusele, vaid lihtsalt sellepärast, et ta oli harjunud abstraktse mõtlemisega ja tal puudusid kogemused asja praktiliseks haaramiseks.

Kuidas pidi ta oma tundmusi Hella Aasa vastu tegudesse üle kandma?

Talle meenusid koolipoisipõlves kaasõpilastelt kuulnud ülbed jutud vahekordadest naistega. Kuivõrd need olid tühjad hooplemised? Kui palju võis neid usaldada? Kas oli tõsi see, mis Männa kohta tookord räägiti? Kas Mänd eitas jutte, mis tema kohta käisid? Kui see kõik õige oli, siis, pagana pihta! olid teised juba ammu palju kaugemal temast.

Kuidas oli lugu raamatutega, mida ta oli lugenud? Kui jutus kellesegi armuti, siis oli kaks võimalust. Embakumba, kas leiti vastuarmastust või ei leitud seda mitte. Kui leiti, siis arenes asi hõlpsasti ja nagu iseenesest; ei leitud seda aga, siis määratseti ja mässati, õhati ahastuses või paugutati meeleheitel püstolit. Aga raamatud ei näinud vastust andvat kõige väiksemale küsimusele, millega Kaasikul tarvis oli kõigepealt tegemist teha. Kuidas kindlaks teha, kas see, keda tema armastas, ka teda armastas või vähemalt armastama hakata oleks võinud? Noh, küsimiseks Kaasikul igatahes puudus julgus, võrgutamiskatseks, mille kohta leidis vihjeid raamatuis, puudusid osavus ja julgus mõlemad. Kui Kaasik üksi oma kodus asja üle järele mõtles, siis jõudis ta oma mõtetega isegi sinna, et ta endalt küsis:

«Mis oleks, kui ma temaga abielluksin?»

Muidugi, niipea kui ta selle mõtte oli endale välja ütelnud, ta ka ise kohe naeratas. Kuidas oleks see võinud

võimalik olla? Ta oli alles kahekümne-aastane, ta ei olnud mitte mõni tööline, kes kahekümne-aastaselt teeb juba tööd, mille eest ta ei saa mitte palju väiksemat tasu kui ta üldse ka edaspidi saama hakkab. Temal ju seisis ees veel paar aastat studiumi, jah, ja kui seegi oleks lõppenud, mis siis? Siis oleks ju tulnud veelgi õppida, võib-olla stipendiaadina välismaal. Kuhu ta oleks pidanud panema naise siis? Karl Kaasik ei taibanud üldse oma arutlustes tulla selleni, et elatumiseks võiks kasutada ka naise varandust. Aga me ei saa seda temale ka pahaks panna, sest abiellumismõte oli tema mõttekäikudes harilikult viimane ja tuli pähe alles siis, kui midagi muud enam mõtelda ei olnud. Seda mõtet ta ei võtnud nii tõsiselt, et temalt oleks võinud nõuda põhjalikkust ja igakülgselt läbikaalumist.

«Naeruväärt!» ütles ta endale, kui ta oma mõtetega niikaugele oli jõudnud. Aga see oli siiski tühi braveerimine, sest asi ei olnud sugugi naeruväärt.

Tähelepanekutest, mida Kaasik võis teha, ilma et ta ise midagi oleks ette võtnud, ilma et tal oleks tarvitsenud riskida oma tundmusi avalikuks teha, ta targaks ei saanud.

Algul oli ta arvanud Hella Aasa lahkuse ja huvi tema vastu olevat ilmseks tõenduseks, et ta võib hellitada lootusi. Sellepärast ta vaatas vastu suure huviga lähemaile kokkupuutevõimalustele, mis tekkisid sellest, et juhus tõi ta samasse organisatsiooni, mille liikmeks oli Hella Aasa. Sellele järgnes pettumus: ta nägi, et Hella Aasa oli lahke ja lõbus ka teistega. Siis tuli aga jälle soojemat tuult: Hella Aasa tuli temale tantsupartneriks. See ei olnud ju küll nii kindel, kes oli kelle partner, nad olid ikkagi neljakesi, aga natuke võis endale jälle illusioone lubada. Kuid, vaevalt sai ta end natuke soojendada uute lootuste paistel, kui ta arvas, et märkab Hella Aasa käitumises ühe varjundi võrra suuremat poolehoidu Kägile. Jälle oli põhjust norgu laskuda.

Nõnda see kõikumine kestis, ja Kaasik elas läbi mitte üksnes oma esimest armastust, vaid ta tutvus üsna põhja-

likult ka armukadeduspiinadega. Võib-olla tarvitasime korruga liiga raskekaalulist sõna; aga kas rõõmu ja valu jaoks on absoluutset mõõtu? Et Kaasikul armukadedusepiina tuli taluda, see oli talle selge. Et see piin suur oli, seda tundis ta samuti. Et temale selge oli ja et tema tundis, see oli oluline. Sündmustega, mis elamusi põhjustavad, ei saa me ju mõõta elamusi endid. On inimesi, kes lasevad endal narkoosita amputeerida jäseme, ja on teisi, kes minestavad nõelatorkest. Mis rääkida sellest!

Juhtus, et Kaasik tuli seltsikorterisse ja ei leidnud sealt Hella Aasat, kui ta just oli lootnud teda leida või ka ainult oli tahtnud teda väga näha.

Juhtus, et ta küsis mõnelt sealolijalt:

«Kes siin vahepeal ka käinud on?»

Juhtus, et talle vastati:

«Hella Aasa oli siin. Ja Leili Pikat. Läksid koos Riiks Käbiga natukese aja eest välja.»

Lihtne ja tähtsusetu ütelda ütlejale! Aga Karl Kaasiku käed tõmbusid iseendast rusikasse ja ta kahvatas. Ja kui ta selle seltsituleku aja oli ettekavatsetult võtnud ajast, mille ta oleks pidanud mööda saatma loengul või mille ta oli hommikul kavatsenud mööda saata raamatukogus, siis nüüd ta ei läinud ei loengule ega raamatukogusse, vaid — läks kohvikusse.

Teised kolm ei tarvitsenud ju sugugi kohvikusse tulnud olla. Võib-olla nad olid läinud hoopis kinno, võib-olla nad olid läinud jõe paadiga sõitma, kuigi oli alles aprilli lõpp ja jõgi vaevalt jääkattest vabanenud. Noh, kui neid kohvikus ei olnud, siis siirdus Kaasik kindlal sammul otsejoones tagatuppa ja otsis endale partneri malepartiiks. Ta oli väga ruttu jõudnud niikaugele, et ei tarvitsenud oodata, kuni mõni paraja partnerita malehaige oleks teda mängima kutsunud, vaid ta läks ja kutsus ise. Polnud palju aega tarvis, kui selle toa küllastajate raudvara oligi talle viimseni tuttav.

Tagumise toa alaliste külaliste kaader oli ka ikka kum-

maline ja kirju küll. Esiteks olid nad eranditult mehed, teiseks peamiselt vanemates aastates härrad. Ja kolmandaks — omapärased härrad.

See mees, kellega Kaasik oli mänginud esimesel korral, mil ta kohvikusse tuli, oli kaupmees. Ta oli juba tsaariaegne kaupmees, aga nüüd tal oli tulnud puudu kohanemisvõimest uute oludega. Ta kauples nüüd, nagu ta ise ütles, neli aastat juba puhta kahjuga. Kui tal ei oleks olnud kaht talu maal, mis ta oli pärandanud oma isalt, siis ei oleks ta saanud enam kaua kaubelda. Aga kuna taludele võis teha võlga, siis kattis ta puudujäägid ja kauples edasi. Milleks ta seda tegi, ei oleks küll keegi võinud õieti ütelda. Kas oli kauplemine temale niisamasuguseks ajaviiteks, elu täiteks, hommikupooliti, nagu oli seda malemäng õhtupooliti?

Samasse põhikaadrisse kuulusid veel: üks kuuekümneviie-aastane insener, kes oli omal ajal Siberis ja Hiinas kaevanud kulda, kel aga nüüd oli linnas majake, mis talle andis äraelamiseks vaevalt küündiva rendi ja vabastas ta muust tööst ainult tänu tema vähenõudlikkusele; flöödimängija kinos, endine kõrgem riigiametnik — vana režiimi päevilt, mõistagi; üks advokaat, kelle staaž oli suur, aga klientuur väike; üks pensioneeritud kooliõpetaja; üks endine kaugesõidukapten, kes nüüd pidas lihaturul karni.

Nimestik pole täielik, aga ega Kaasik niikohe korraga saanudki igamehe biograafiast andmeid. Jätkus sellest, et ta ülejäänuid esialgu nime, mõnda ka ainult näo järgi tundis.

Midagi ühist oli kirjeldatud seltskonna liikmetel siiski, hoolimata sellest, et igaüks oma eraelus kehastas erinevat või oli kehastanud erinevat oma endises (eriti endises!) eraelus. Nendes oli midagi olnud-härrandlikkusest. Nad olid olnud härrad. Nad oli olnud inimesed minevikuga, inimesed, kes ei elanud tulevikule ega isegi mitte olevikule. Nad lihtsalt olid. Olid olemas. Ja mängisid malet.

Kui Karl Kaasikult oleks küsitud, kas ta kunagi on en-

nast seltskonnas mugavalt tundnud, seltskonnaga täiesti rahul olnud, siis ta oleks võinud ütelda, et esmakordselt tundis ta end hästi siin. Ta tundis end siin vähemalt niisama hästi, nagu ta oli end tundnud ülikoolis oma esimesel kolmel semestril. Nüüd nimelt ta viibis loengutel natuke segasemate tundmustega.

Kõigepealt tegi talle viimasel ajal loenguletuleku mõnikord piinlikuks asjaolu, et ta näiteks eelmisel korral põhjusega oli puudunud. Muidugi ei võinud sellest midagi teada ükski professor. Loengute külastajad olid ju üldiselt oma korratuse poolest tuntud. Aga tema enda sisetunne vaevas teda.

Samuti piinas teda see, et ta oma ettevalmistused eksamiteks oli lükanud semestri lõpule, nagu seda küll tegi enamik üliõpilasi, nagu aga tema seni ei olnud teinud.

Ta püüdis end lohutada mõttega, et kõik teevad nii. Ja jõuavad edasi. Aga unustada ta hästi ei saanud, et nüüd tegi ta midagi teisiti, kui oli teinud varem.

Kord jättis ta poolelioleva malepartii pärast isegi Mändade poole tundi minemata. Ta oli parajasti mitu partiid võitnud ja mõtles:

«Tühja sellest seitsmekümnest margast. Pealegi võib tunni teinekord järele anda.»

Aga ta vihastus lõpuks küll, kui ta äraminekul kaotuses oli ja oma partnerile sada marka pidi maksma. Midagi niisugust nagu mõte ausa töö ülevusest tundus küsivat sissepääsu teadvusse, kui Kaasik arvutas, et ta oli sada seitsekümmend marka netokahju saanud tunnist ärajäämisega.

«Kus sa oled, meie otsime sind,» ütles Richard Kägi astudes laua juurde, millel Kaasik mängis. Oli aprillikuu viimase päeva õhtu.

Kaasik küsis lähemat seletust ainult Kägile otsavaatamisega, ei ütelnud ise sõnagi. Ta oli pahur, sest just täna

oli ta sõpru otsinud, esiteks seltsikorterist, siis Kägi poolt kodust.

«Ära mornitse, kallis sõber. Tead isegi, mis õhtu täna on.»

«Ja mis siis?»

«Kas sa rongkäiku ei taha tulla?»

«Kas aeg on juba niikaugel?»

«Aega veel on, lõpeta oma partii ära. Aga ma pärast juustan sulle, mul on tänase õhtu jaoks väike kava tehtud. Tule kohe, kui su partii lõpeb, me ootame sind ees.»

Mäng oli küll asi, mille taha end aeg-ajalt sai peita, mille taga sai unustada kõik muu, niikaua kui võis etendada solvunud tagasitõmbunut. Aga kui sulle jälle lepituseks kätt pakuti, siis ei saanud mängida kangekaelset.

Kellega siis tülis oldi, et võis rääkida lepitusest? Muidugi ei olnud juhtunud Kaasiku ja ta sõprade vahel midagi niisugust, mida oleks objektiivselt võidud nimetada tüliks. Aga Kaasik, kes tihti oli lihtsalt endale vihane oma saamatuse pärast, nägi teinekord mõnda tühist üksikasja sajakordses suurenduses. Kui Hella Aasa oli naeratanud Kägile või ka mõnele kolmandale juuresolijale rohkem kordi kui temale, siis võttis ta seda kui truudusemurdmist. Kui oleksime Kaasikult küsinud, et millal siis Hella Aasa õieti Kaasikule oli truudust vandunud, siis ta ei oleks saanud vastata. Aga oma südames nõudis ta endale õigust Hella Aasa peale vähemalt sellepärast, et viimane pidi ometi süüdlane olema tema hingelise tasakaalu rikku-mises.

Üliõpilased võtsid vastu Maid.

Juba hakkas kogunema üliõpilasi Uue Ülikooli ette. Nad tulid rühmadena oma organisatsioonidest, alles läitmata tõrvikud peos. Samal ajal kogunes uudishimulisi tänavaile, kust rongkäik pidi mööduma. Uudishimulistel oli sama hea olla kui protsessioonist osavõtjail. Sel aastal olid ilmad varakult soojaks läinud.

Kaasik võttis üliõpilaste rongkäigust osa esmakordselt.

Organiseerimatudki moodustasid rongkäigus küll oma rühma, aga Kaasik ei olnud endistel aastatel olnud nii aktiivne, et omal algatusel minna säärasest tülikast õiendusest osa võtma nagu see rongkäik. Iseasi oli minna koos oma organisatsiooniga. Kuigi osavõtt nende juures ei olnud sunduslik, väga soovitatav oli see ikkagi. Nii ei olnud Kaasikul vaeva ise otsustada küsimust, kas minna või mitte.

Ta kandis suitsvat ning tilkuvat tõrvikut. Tema ees ja taga olid tõrvikukandjad ning rongkäigu pikkust andis silmata. Niipea kui tõrvikud olid süüdatud ja protsessioon hakkas liikuma, tundis Kaasik, nagu teeks ta sel hetkel midagi väga tähtsat, nagu täidaks ta üht kohustust, mille juures isegi ei kõlbaks olla lõbus.

«Studendid,» jõudis temani kõnniteel kellegi pealtvaataja poolt öeldud sõna. Ei tea, kas järgmised sõnad tulid esimese ütleja jutukaaslaselt või kellelki kolmandalt:

«Vaata, et panevad veel linna põlema.»

Uulitsapoisse jooksis rongkäiguga kaasa. Üks oli kuskilt kätte saanud tõrviku ja oli nüüd teiste seas kadestatav paremlane.

Kaasik aga mõtles, kui need paar muljet pealtvaatajaskonnast olid talle kätte jõudnud:

«Meie oleme valguse kandjad oma rahvale.»

Ta oleks võinud vanduda iga vande, et see oli tema siiras tundmus. Ta ei julgenud seda tundmust kellelegi avaldada, rivis enda kõrval sammujale organisatsioonikaasvõttelejale ka mitte. Talle paistis, et teised üldse tervet seda rongkäiku võtsid ainult erakordse lõbustusena, kuna ometi tema arvates oleks pidanud selle taga nägema ja ka tundma sügavat sümboolikat.

Veel oli ta liiga noor, oleksime võinud ütelda. Aga see ei oleks olnud seletus. Sest teised, kes tema kõrval, ees ja taga sammusid, ka nende seas oli Kaasiku-vanuseid noorukeid, kahekümne-aastasi.

Kaasik hoidis oma sammu pidulikuna ja teda häiris, et

tema naabrid ei tahtnud käia jalga ja kippusid isegi üksteisega lobisema.

Kõned, mis peeti, need ei olnud enam nii sugestiivsed kui rongkäigust osavõtmise fakt ise. Nad koosnesid, nagu kõned ikka, pateetilistest üldsõnadest ja olid pealegi halvasti kuulda. Ka laul, mida küll juhatati mäenõlvakult tõrvikuga, ei kõlanud selle suure kogu jaoks küllalt väarikalt. Õigus oli neil, kes ütlesid, et seegi kuulub ärkamisaja headtegevate valede hulka: eestlane on laulurahvas.

Laul lõppes. Tõrvikud visati platsi keskele hunnikusse. Sealt õngitsesid ülejäänud juppe poisijõnglased; küllap mõnigi neist võis üsna pea ise olla tõrvikukandja haritlaste rivis.

Tudengid aga hargnesid laiali oma seltsikorteritesse õhtut jätkama.

Kaasiku organisatsioon tunnustas alkoholi oma koosviibimistel ainult üks kord aastas: ühingu aastapäeval ühiselt vilistlastega peetaval pidulikul söömingul. Tavalisel ajal organisatsiooni ruumes oli alkoholi tarvitamine keeldud. Kuna organisatsiooni korter ei olnud suur, asus kolmes-neljas üüritud toas, siis ei aidanud keelust üleastumist ka niisugune sofistika, nagu näiteks ühes tuntud korporatsioonis, kus algaastail kehtis joomiskeeld konvendi ruumides: kelder tunnistati üldkoosoleku otsusega mitte kuuluvaks konvendi ruumide hulka. Muide, sel ajal kui Kaasik ülikoolis käis, joodi selles näiteks toodud korporatsioonis juba ärklikorralgi ja kui tuju eriti kõrgele tõusis, siis kas või katusel.

«Muidugi on karskuse, täieliku karskuse ideaal ilus asi,» rääkis Kägi, «aga tegelik elu ei luba ühelegi ideaalile läheneda sajabrotsendilisel. Kas patsifism ei ole samuti ideaal, mille poole peab püüdma? Aga ometi elu tegelikus ei luba ühtki maad loobuda relvastusest. Vaata, kallis Kaasik, ütle mulle, kas sul on praegu siin lõbus? Mitte täiesti, mis? Vaata siis! Kaome siit neljakesi ära, lähme ja vaatame, mis saab sellest maailma elust,»

«Kuhu?»

«Mitte kuhugi kõrtsi peale lihtsalt, see oleks labane ja ei sobiks tänase rõõmsa ööga. On vaja suuremat hoogu, kui seda võiks leida teatrilokaali tantsuparketilt. Lähme jõeale sõitma ja siis vaatame.»

«Kas tüdrukud tulevad? Kas neil ei ole siin lõbusam? Kas öösi pole jões külm?»

«Küll tulevad. Olid juba õhtul nõus midagi ette võtma.» Kägi lähenes Kaasikule ja ütles tasemini, nagu mõnda eriti tähtsat saladust:

«Hella Aasa ütles, et ta tuleb, kui sina kah kaasa tuled.»

Kaasikul hakkas kuum. Ta ei asetanud küsimustki, kas Kägi oli viimase lause ise välja mõelnud või pidi Hella Aasa tõesti nõnda ütelnud olema. Silmapilk paigutas ta selle lause tunnustuste kollektsiooni, millesse ta kogus kõike, mis andsid temale põhjust Hella Aasale loota. Kägile ta ütles lihtsalt:

«Hea küll, eks ma siis tule kaasa.»

Paadisadamas tekkis küsimus, kuidas sõita. Kas mootorpaadiga või aerude jõul?

«Kallis võtta nii väikesel seltskonnal. Pealegi saab aerutades sooja.» Istuti aerupaati.

Jões oli sõitjaid peale nendegi. Suur osa neist olid muidugi üliõpilased. Paar suurt mootorpaati kihutas neist mööda, tujuka lauluga.

«Nojah, eestlane võib ikka laulurahvas kah olla, kui ta on end soojaks kütnud,» parandas Kaasik oma rongkäigus mõeldud mõtet teistele kuuldavalt.

Mõnes paadis põletati mõnd tõrvikut.

Kägi oli ütelnud, et ta on parem aerutaja, ja oli endale valinud koha paadi keskele. Kaasik aerutas paadi ninas. Kaasik kandis kahjuna enda arvele, et nõnda istus Kägi lähemal tüdrukutele, kes kahekesi jagasid tüüripinki.

«Külm on,» ütles Leili Pikat.

«On küll külm,» toetas teda Hella Aasa.

«Aga meil ei ole sugugi,» ütles Riks Kägi ja viskas ära ka kuue. Mantli oli ta pannud kõrvale juba paati istumisel.

«Ärge ajage ümber,» kartsid tüdrukud, kui Kägi asus nendele ulatama oma ja Kaasiku mantleid omadele lisaks ümber võtta.

«Tagasi me nii ruttu ei sõida,» ütles Kägi, kui nad olid jõudnud esimese kõrtsikese kohale, mis asetseb jõekaldal ja mis põlistest aegadest oli tuntud tudengite väljasõidukohana. Selle hoone pika sindelkatuse all olid end lõbus-tanud juba needki vanahärrad, kes linnas mõnikord nähtaval olid endise härrasrahva korporatsioonide aastapäevil ja kelle peas värvitekkel mõjus liigutavalt.

«Meie peame otsustama,» jätkas Kägi, «kas me maandume ehk randume selle esimese külalishalke hoone juures või sõidame edasi. Ma ei tea, milline on teie seisukoht, aga isiklikult ma pooldan randumist siinsamas. Kellel külm on, saab ka selle katuse all sooja, ja peaasi, saab rutem. Pidagem meeles, et järgmise mõeldava jaamani on jälle neli kilomeetrit maad! Tõsi küll, siin ei oota meid eriline rahvarikkus, sest nüüdsel tehnikaimede ajastul sõidab igaüks mehhaaniliselt ka vett mööda, ja sellepärast on suurem hulk tänaõhtuseid loodusenautijaid seal, kaugel... Kuid ütelge, kas peame meie tingimata käima suure karja sabas? Mis minusse puutub, siis ma eelistan õilsamat eksklusiivsust.»

Sellele asjalikule kõnele ei vaieldud vastu. Daamid olid külm ja Kaasikut oli tüüdanud istumine paadininas, kus tema väljavaateks oli Riks Kägi turi.

Päris tühi ei olnud lokaal siiski. Täidetud olid ligi pooled lauad. Publik ainult ei olnud kõige parem ja sellepärast olid daamid parema meelega nõus võtma istet «saali» kõrval asetsevas pisikeses «kabinetis» kui saalis endas. Kelner küürutas avama ust.

«Kas saaks midagi sooja?» arvasid tüdrukud peaaegu ühest suust.

«Mis see võiks olla?» nõutles Kägi.

Kelner hüppas oma jutuga vahele, ilma et temalt keegi oleks küsinud. Ta rääkis võõra aktsendiga:

«Palju asjad on sooja. Viina on sooja, konjaki on sooja, likööri on sooja, veini on sooja...»

Kägi nägi, et tuleb teotseda resoluutselt, kui ta ei taha lasta sündida, et tüdrukud selle röövlikoopa familiaarsest käitumisest ära hirmutatud saaksid. Ta ütles:

«Pange tähele, härra oober! Neli klaasi korralikku punši. Mis muusse puutub, siis sellest kuulete pärast.»

Harjumatule jook ei maitsenud. Aga et ta andis sooja, siis jõid ka tüdrukud ja Kaasik. Ja hakkaski soe.

«Ei, tont võtku, tore on,» ütles Hella Aasa ja nõjatus diivani seljatoele.

Leili Pikat, kes ise oli häid lokaale ja üldse lokaale külastanud märksa harvemini kui Aasa, arvas aga:

«Muudkui seltskond on siin kaunis hirmus. Mis meist võidakse arvata?»

Nüüd ajas Kägi rinna ette:

«Kuidas sa ütlesid, seltskond on hirmus? Ega sa ometi selle seltskonnaga ole tulnud, kes seal saalis laaberdab? Sa oled tulnud meiega. Ma arvan, et kui sa kuskil meiega oled, siis sa oled heas seltskonnas. Või tahad sa väita vastupidist?»

Midagi pidi sööma, sest viimati oli söödud lõuna ajal. Rongkäigu eel ei olnud meelde tulnud süüa ja nüüd oli kesköö ammu läbi. Söök oli talupoeglikult lihtne, serveerimine samuti. Leivaviilud olid paksud.

«Näha on, et oleme maal,» ütles Kägi. «Mis vahe on maarahva söömisel ja linnarahva söömisel? Maal süüakse liha leiva kõrvale, linnas leiba liha kõrvale.»

Söödi.

Ja joodi natuke veel.

Ja siis oli õige hea olla. Liikmetesse levis meeldiv soojus. Kaasik tundis, et iga žest, mille ta tegi, tuli välja õieti. Sõnad tundusid täpsemini kui harilikult vastavat mõistetele, mida nad olid määratud väljendama.

Akende taga löi valgeks.

«Lapsed, lähme ometi päikese tõusu vaatama!» hüüatas Hella Aasa.

Nad jooksid välja rõdule, mis ulatus üle terve maja esikülje. Jõel oli hõredat udu. Päike tõusis ja heitis raagus puudest esimesed pikad varjud mustale maale.

«Kas sõidame edasi, välja loodusesse?»

«Ärgem pingutagem üle,» lausus Kaasik. Ta ei teadnud isegi, miks ta pidi ütleva just nii elutargalt.

Tühja mootorpaadi šlepis sõitsid nad tagasi linna.

Kaasik tahtis Hella Aasat koju saata. Võib-olla mõtles Kägi omaette loovutada Kaasikule Leili Pikati. Aga Leili Pikat, kes niikuinii õhtu jooksul oli pidanud mitu korda ennast vihastama ja solvatud olema sellepärast, et mõlemad poisid tegid rohkem tegemist Hella Aasa kui temaga, vaatas Kägile nõudlikult otsa ja nii jäi seltskondlik takt säilitatuks. Avalikku jagelemist küsimuse pärast ei tulnud.

Kaasik kõndis Hella Aasaga kahekesi läbi varahommikuse linna. Nad mõlemad olid natuke väsinud. Alkoholi kerge udu oli jahedal jõel peast kadunud. Kui Kaasik öösi oli kavatsenud, et ta esimesel võimalusel, mil nad kahekesi on, Hella Aasale oma südame lahti lööb nagu raamatu, siis nüüd ta jälle ei saanud. Ta oli liiga kaine.

Ainult majauksel jumalaga jättes hoidis ta tüdruku kätt õige kaua peos ja vaatas temale tungivalt silmi.

Aga Hella Aasa oli ammuugi aru saanud, kuidas olid lood Kaasikuga, ja ta tundis end süüdlasena. Ta ütles:

«Sa oled hea poiss, Kaasik. Võib-olla liiga hea.»

Kaheksa tuhandest margast stipendiumist, mis Kaasik sai, oleks piisanud täpselt ülikonna tellimisel tehtud võla kinnimaksmiseks. Aga asja taga oli üks aga. Stipendiumi sai ta kätte märtsis, vekslit tähtpäev oli alles mais. Ja see

neljas semester Kaasiku stuudiumi oli ikkagi pisut erinev kolmest eelkäinust.

Kui tähtpäevani oli nädal aega, hakkas Kaasik muretsema. Ta rääkis asjast ka Kägile. Et näe, missugune häda. Raha ei ole ja maksta on vaja.

«Kuule, mis ma sulle ütlen,» rääkis Kägi. «Me võiksime selle vanamehe juurde minna ja ütelda, et sa maksad tuhat marka ära ja ülejäänud pikendatagu. See asi läheks läbi. Aga see oleks vähem noobel kui teine tee: puhast raha hankida ja kinni lüüa. Järsku on sul tuleval sügisel uut palitut vaja. Kui sa selle õilsa vanamehega käitud praegu, kevadel, nii, et võla ilma jututa kinni maksad, siis sa võid temalt sügisel tellida mitte ühe palitu, vaid veerand tosinat palituid, kui sul vaja peaks olema. Nii on asjad.»

«Selles see häda aga seisab, et praegu ei ole seda puhast raha.»

«Muuseas,» Kägi vangutas elutargalt pead, «kes see küsib siin maailmas, missugune raha on puhas ja missugune must? Raha on raha, peaasi, et teda on. Kuule, ütle kas sul üldse on pangavõlga?»

«Ei ole.»

«Vaata, siis sa muretsed küll üsna ilma asjata. Veksli-tega ei maksa muidugi jännata. Tuleb sul suvel tähtpäev, kes teda siis pikendab, ja üldse on vekslite asi liiga äkiline. Rätsepale andsid, hea küll. Teine kord pole tarvis anda, kui nüüd täpselt välja ostad. Sa lihtsalt teed ühe laenu ja asi tahe. Muidugi, nad pangas nüüd kevadel ei taha heameelega anda, aga noh, seletad ära, et muidu ei saa linnast ära, et perenaisele on võlga ja vürtspoodi, küll annavad. Üks kümme tuhat marka, mis sul vaja on. Ja aega on seda maksta. Viie aasta pärast alles hakatakse nõudma. Selle aja peale on sinusugusel mehel ülikool amugi lõpetatud. Kas pole nii?»

Kaasik mõõnis, et see on muidugi nii. Ja siis ta laskis Kägil seletada eelseisva laenuvõtmise menetluse üksikasju.

Viie kaasvõitleja allkirjad. Kahe vilistlase omad. Kõik. Üks allkiri on tema poolt. Ja ükski kaasvõitleja ei keeldu oma allkirja harjutamast. Vilistlasele tuleb ju teha visiit ja natuke rääkida. Aga ega äraütlemist ole sealgi karta. Aga tema, Kägi, Kaasiku asemel võtaks need allkirjad lihtsalt oma professoreilt. Kui niisugune töömees ollakse nagu Kaasik, siis oleks see lihtsalt lugupidamise puudus professori vastu, kui minna allkirja otsima veel kuskilt mujalt.

Kaasik ei tundnud erilist argust, kui ta lektoriumis kinni püüdis selle professori, kelle seminaris ta Kägit oli kohanud oma esimesel ülikoolipäeval. Ta kandis oma palve pisut pikalt ja keerutades ja vabandades ette, aga professoriga oli ta juba harjunud rääkima. Õpingute asjus oli seda ju nii mõnigi kord teha tulnud.

«Jaa, vaadake härra Kaasik,» rääkis professor oma pikalisel ja selgel viisil, «võlad ei ole õieti ütelda mitte head asjad. Ja ma ei soovita noortele inimestele, et nad võlgu teeksid kergemeelselt. Ma võib-olla teeksin õigemini, kui ma teile allkirja ei annaks. Aga kui teie ütlete, et teie studiumi jätkamise võimalus tõesti sellest oleneb, siis ma pean teile andma. Sest teist oleks mul kahju, kui teie peaksite oma õpingud pooleli jätma.» Professor vahetas prillid, otsis oma täitesulepea välja ja võttis Kaasiku käest asjassepuutuva paberi.

Raha-asjad said Kaasikul korda sel moel, nagu Kägi oli juhatanud. Nüüd oli veel tegemist eksamitega.

Esimest korda valmistus Kaasik eksamitele nagu normaalne tudeng. See tähendab, et tarviliku töö valdav osa kuhjus viimasele kahele nädalale enne eksamitähtpäeva. Varem oli tema süsteem olnud teine. Ta oli oma ettevalmistused teinud semestri jooksul. Nüüd tuli mõni öö ülal olla, mõni asi kursusest, kui mitte just otse hea õnne peale vahele jätta, siis ometi pealiskaudsemalt üle vaadata.

Õieti tundis ta alles nüüd esimest korda mingit eksami-

põnevust. Kas lühikese ajaga pingulekistud mälu ei ütle kriitilisel hetkel üles? Kas ta pole mõnda küsimust üldse läbi vaatamata unustanud? Ja mida ta peaks ometi eksamineerijale ütlema, kui ta mõnda küsimust äkki vastata ei suuda? Suureks lohutuseks enne eksamit oli siiski vähemalt see, et tema eksamineerijad ei olnud seekord need, kelledelt ta nüüdsama kevadel oli võtnud allkirjad võlakohustusele.

Tema kavas seisis kaks eksamit. Esimese õiendas ta harilikus hiilgavas stiilis. Sattus tulema küsimus, mida ta kõige paremini teadis. Teisega oli raskem närviproov. Viimane küsimus, mis talle esitati, oli tõesti niisugune, mille vastu ta polnud valmistanud. Siin päästis tema aga vana aura. Professor ei pannud täheleegi tema kõhklust, paarist kogemata märkiläinud lausest ta hakkas vastust ise edasi arendama, võttis eksamineeritava käest täiesti märkamatuult sõna ära ja rääkis pool tundi. Ja siis kirjutas Kaasiku eksamiraamatusse viie sisse.

Pärast seda eksamit läks Kaasik kohe kohvikusse. Ta tahtis äkki teist õhku. Mis aga peaasi: ta oli endaga väga rahul. Need kaks «väga rahuldavat» (klambrites: viis) tegid tema meeleolu heaks, tema enesetunde kindlaks. Kaasikule paistis selgeks saanud olevat, et edu saavutamiseks õpingutes ei olnud sugugi tarvis end kõigele muule maha matta, ei olnud tarvis elu ainult kõrvvalt vaadata; ei olnud tarvis temast mööda vaadata ega end kramplikult tema eest varjata.

Kompensatsiooniks oma hea meeleolu eest kaotas ta südamerahuga paar partiid oma põlisele partnerile, tollelesamale kaupmehele-asjaarmastajale. Vanamees pani kassada marka muheldes taskusse.

«Ma olen teile kokkuvõttes ikka rohkem kaotanud. Ma üldse kaotan igaühele viimasel ajal. Ma ei saagi hästi mängida, kui pea on äriasju täis. Kui ma alles üliõpilane olin...»

Kaupmees ei lõpetanud. Aga Kaasik teadis, et mees oli

oma mängust suures arvamises, ja kui ta kaotama juhtus, siis otsis aina vabandusi niihästi enda kui teiste juures.

«Teil hakkab küll vist armastuses paremini vedama,» ütles ta veel Kaasikule tuttava lohutuse. «Noor inimene, kevadine aeg! Jah, noorus! Palju võiks ära anda selle eest.»

Hoolimata sellest lohutusest ja hoolimata nendest tähelepanekuist, mis Kaasik arvas end teinud olevat maiööl, mil Hella Aasa paistis temasse suhtuvat suure sümpaatiaga, ühe sõnaga, hoolimata kõigest seisid Kaasiku armastusasjad endiselt surnud punktil.

Kõigepealt ta polnud Hella Aasat üldse tollest maihomikust saadik näinud. Ise ta pidi valmistuma eksamitele, seltsis polnud aega käia. Polnud ju öeldud, et teine neil paaril juhuslikul korral, mil ta sinna sisse astus, kohe kah seal pidi olema.

Aga ta tahtis kangesti Hella Aasat näha. Tema kõrvus kõlas ikka veel viimane lause, mis Hella Aasa oli ütelnud:

«Sa oled hea poiss, Kaasik. Võib-olla liiga hea.»

Kust võis Kaasik tookord teada, et pole põhjust loota palju naiselt, kes sinu kohta ütleb:

«Sa oled hea poiss.»

Kui Kaasik ka pärast tehtud eksameid ei näinud Hella Aasat kuskil, ei kohvikus ega seltsis, siis võttis ta ette ja läks teda kodunt otsima. Ta polnud muide varem iialgi Hella pool külas käinud. Tutvus oli olnud ju ikkagi kurnis lühike ja kokkusaamisvõimalusi oli küllalt ka väljaspool kodu. Aga kui ta sinna läks, öeldi talle, et Hella on hoopis ära sõitnud. Kuskile sugulaste poole, kus pidi olema mingi pulm või perekondlik pidu, mis just, sellest ei saanud Kaasik jagu või ei jäänud see talle meelde.

Teisel päeval mõtles ta Hella Aasale kirjutada, aga siis tuli talle meelde, et ta polnud aadressi küsinud. Teist korda tagasi minna tundus talle piinlikuna. Ja nii see asi jäi.

Ta mängis veel kohvikus paar päeva malet. Külastas korra Mändasid, et lõpetada tunnid selleks kevadeks. Istus korra Kägiga kõrtsis. Kahekesi, niisama väikeselt, paari õlle taga. Kägi ütles, et tema kah ei teadvat midagi Hella Aasast. Küsida Leili Pikatilt? Kas tema ei tea? Kindlasti teaks, aga vahepeal oli ka Leili Pikat ära koju sõitnud. Tema oli ikkagi väga korralik tööinimene ja sõitis kohe järgmisel päeval pärast viimast eksamit ilusasti koju.

Kaasik sõitis samuti ära koju, maale. Aeg oli juba hiline küllalt.

Viimane asi, millega Kaasik enne oma seekordset maalesõitu teotses, õigemini, mille üle ta mõtles, oli tema vahekord Hella Aasaga.

Esimene asi, millele ta sattus mõtlema, kui ta sügisel uuesti linna sõitis, oli tema vahekord Hella Aasaga.

«Mis peab sellest saama?» küsis ta endalt kevadel.

«Vaatame, mis sellest saab,» ütles ta endale sügisel läheda hooletusega.

Sel suvel oli Karl Kaasiku õde mehele läinud. Mari oli leidnud endale poisi, kes talle meeldis ja kelle vastu polnud ka teistel vähematki ütlemist. Rahul oli eriti ka vend Jaan, sest peigmees oli talupärija, viis nooriku oma kodusse ja ei teinud kaasavara küsimusest palju välja. Vend Jaan tundis end sammu lähemale jõudvat peremeheseisusele.

Karlisse ei oleks õe abiellumine tarvitsenud üldse puutada. Aga ometi oli see mõnede sündmuste kaudseks eelduseks.

Arvestades seda, et Mari pidi jaanipäeval talust välja minema, oli juba kevadel palgatud tallu teenija, noor tüdruk, võib ju olla, et aasta või paar Karlist vanem, aga võib-olla et ka seda mitte.

Selma oli tüdruku nimi ja temaga sõlmus Karlil vahekord, mille enam-vähem täpseks iseloomustuseks aitaks vahest sellest, kui ütleksime, et tüdrukul oleks sel puhul õigus olnud Kaasikult küsida:

«Kas sa mu ära kah võtad?»

Kummatigi seda küsimust tüdrukult ei tulnud. Ja rääkimast sellest hoidus ka Karl. Nad ei tahtnud mõelda sellele, et nad elavad ühes maailmas, milles on kirikud paari-panemiseks ja külatädid juttude levitamiseks. Nad ei olnud kumbki oma tahte ja tegude peremehed, nad olid lihtsalt lendlevad lehekeseid soojas, suvises tuules. Mitte nemad ei lükanud, vaid neid lükati.

Suvi on kaduma kiire. Kui Karlil tuli aeg linna minna, ta läks. Karli ärasõidu päeval hoidus tüdruk kõrvale. Ta ei olnud siiski kindel, kas ta end valitseda suudab. Aga ta oli väga ruttu leppinud mõttega, et Karli ja tema vahekord ei olnud käsitatav kui midagi jäädavast. Karli egoismile, mille üle see ise muide sel ajal täiel selgusel ei olnud, oli tüdruku niisugune käitumine mugav.

Kui Karl vagunis istus ja rong teda linna poole viis, mõtles ta oma suve üle järele ja pani natuke ikkagi imeks ka, et kõik nii lihtsalt oli läinud; et Selma temalt midagi ei nõudnud ega teinud mingit stseeni.

«Mine saa sa aru,» kehtis ta ise omaette õlgu. «Mõistlik tüdruk, mis muud. Vaatab kaine pilguga maailmaelule. Oleks ju naeruväärt olnud hakata ehitama midagi sellele, et meist võiks saada paar. Kui tüdrukul oleks olnud eesmärgilised mehepüüdumise kavatsused, oleks ta teinud targemini, kui oleks pööranud oma huvi vend Jaanile. Lõpuks, ma ei tea, mis põhjusel peaksin mina selle küsimuse üle pead murdma? Ega mina temale midagi ju lubanud kah ei ole...»

Selles suvisest loost ammutas Karl aga eneseusaldust ja kindlust. Iga jaamavahega, mis rong linna poole jõudis, vaatas ta oma talvele vastu kasvava põnevusega. Muidugi, põnev oli linna sõita olnud alati. Linnas ootas ülikool,

ootas töö. Aga seekord ei mõtelnud Karl sugugi mitte ainult tööle. Tõsi küll, ka tööd tahtis ta sel aastal võtta jälle pisut suurema tõsidusega kui viimasel semestril, et mitte läbi elada ebamugavusi eksamitele valmistumisega ja piinlikkusi eksamite enestega nagu möödunud kevadel. Aga ta argumenteeris: töö maksimum, mida on tarvis teha, et püsida senisaavutatud positsioonil õppejõudude silmis, ei ole sugugi nii suur, et sellele tuleks ohverdada kõik muu. On olemas teatav töökvantum, või paremini, on olemas teatav töö intensiivsus, mida ületada pole mingit mõtet. Teatav arv aastaid kulub ülikooli lõpetamiseks ikkagi, tööta sa kui kiiresti tahad. Sellepärast jääb mõistlikul üliõpilasel paratamatult üks osa aega vabaks. Ta teeb rumalusi, kui ta seda aega ei kasuta tutvumiseks muuga, mis maailmas on leida peale kursuseraamatute ja — lõpude lõpuks — üldse raamatute.

Rongi linna jõudmisel mõtles Kaasik Hella Aasale. Kelleks, pagana pihta, ta oli tüdrukul lasknud ennast pidada? Armunult õhkavaks poisikeseks, kes ei tea, millest tuleb peale hakata? Naeruväärt!

Samal ajal mõtles ta ka sellele, et rong jõuab linna küllalt vara, nii et jõuaks veel sisse astuda õhtupoolseks hooajaks kohvikusse, kui kompsud jaama jätta või ka üsna ruttu oma korterisse viia.

Kui rong peatus, oli ta otsustanud kompsud jaama jätta.

Mis Karl Kaasikule kohvikus kõige enam silma torkas, oli selle asutise ja eriti ta külaliste staatilisus. Seda märkas ta täna, seda märkas ta ka edaspidi paljude aastate jooksul iga kord, kui ta pärast mõneaegset eemalviibimist oma jala üle selle pisikese lokaali läve tõstis.

Kevadel oli ta siin käinud viimati ja nüüd oli ikkagi sügis, aga vaade, mis ta pilgule avanes, tegi talle raskeks uskuda, et ta siit kauem ära on olnud kui veerand tundi. Kõik näis olevat samal paigal, kus varem. Külalised laudade taga olid needsamad, näod näisid nii tuttavatena, et

oleks nagu tarvis olnud nende omanikke igauht isiklikult tervitada. Ja seejuures ei olnud tal praegu neis tubades, mida ta läbis, ühtki isiklikku tuttavat.

Kohe sisseastumisel saadud mulje ürgliikumatuses leidis veel kindlamat kinnitust lokaali kõige tagumises ruumis. Seal mängis flöödimängija endise kullakaevuriga. Esimene kortsutas vahetpidamata otsaesist ja väristas jalga, teine silitas oma lühikeseks kärbitud valgeid vurrusid ja ümises mustlasromanssi. Kullakaevuril oli parem päev kui flöödimängijal, võis kaugelt näha.

Maalt, värske õhu ja avaruse käest tulnud Kaasikule tundusid siin kõik inimesed nagu kujud mõnest unenäost. Aga see ei tähendanud, nagu oleks see unenäolisus olnud talle vastik. Vastupidi, ta nautis kiire miljöövahetuse erutavat mõju. Alles eile oli ta tõstnud tõuvilja rõuku, täna ta tellis kärmelt ja nägusalt preililt kohvi ja magusaid saiu, endastmõistetavalt nagu tõeline härra, nagu need teised, kes suve jooksul võib-olla siit kohvikust välja polnud saanudki. Jälle tundis ta end teistest rikkamana — ta ei oleks mingi muu sõnaga mõistnud iseloomustada seda tundmust. «Ma olen rohkemais kohtades kodus kui teie, mu härrad,» mõtles Kaasik. «Minu käed on tööst kõvad ja karedad, aga nad kõlbavad lehitsema raamatulehti kui ka ... jah, kõike seda tegema, mida teete teiegi, mu härrad!» Ma võin rohkem kui teised, see mõte istus Kaasikule kõvasti pähe.

Kaasikul ei lastud kaua istuda üksi oma kohvitassi juures ja ümbrust muidu tühjalt vaadelda. Advokaat, kel oli suur staaž, aga väike klientuur, tuli talle partneriks. Tõesti, Kaasikule tegi ainult rõõmu kohe praegu jõudu katsuda. Ta ei mänginud mitte tuima tüdimusega nagu tema partner, vaid puhanud värskusega. Ta oleks nagu surunud rinnaga, võtnud nagu füüsilise jõuga, kuigi nad ju mängisid mängu, millel füüsilise jõuga ei tohtinud olla midagi tegemist. Aga seep see oli! Kunagi hiljem, palju hiljem, tegi Kaasik kogemuse, et füüsiline heaolu, teatav

lahtine energia ülejääk oli iga mängu juures otsustandva tähendusega. Ka kõige perfektsema õnnemängu juures, mis oli kõige kummalisem. Ta nägi hiljem seda nii enda kui teiste juures.

«Tere, Kaasik!»

Kaasik pöördus. Tema selja taga seisis Mänd kirjuksadanud kollases vihmakuues. Ta ei kandnud korporatsiooniteklit, vaid tal oli peas kaabu.

«Kuidas läheb, vanapoiss? Ma näen, sa teed jälle teisele liiga.» Mänd kiskus mantli seljast ja istus juurde. Vaevalt viis sekundit sai ta vaikides pealt vaadata:

«Noh, mis sa veel mõtled? Nüüd lähed ratsuga, tingimata ratsuga! Noh sinna! Ja kuhu ta siis pääseb!»

Nagu iga mängija, kes mängu vaevalt tunneb ja ise harva mängib, oli Mänd kärmas nõu andma. Ta kohe ei saanud muidu pealt vaadata.

«Ärge segage mängu, kui teie ise midagi ei näe,» ütles Kaasiku partner. «Ma võtan ju tema ratsu puhtalt ära.»

«Ah, ma nägin, et ettur läheb teisele poole. Siis muidugi!» Juba ta tahtis suu lahti teha, et hakata Kaasikule kaela määrima uut käiku vankriga, mille ta oli välja mõtelnud jälle viie sekundiga. Aga Kaasiku partner oli halvas tujus:

«Ma ei saa mängida, kui pealtvaatajad vahetpidamata vahele räägivad!»

Mänd pidas siis suu mõne minuti kinni.

Siis tuli kohvikusse üks noormees, kes seisatas tüki aega nende laua juures, kummardus Männa kohale ja ütles sellele midagi tasa, nii et teised ei kuulnud. Mänd tõusis ja läks mehega kõrvallauda.

«Ma ei saa mängida, kui pealt vaadatakse,» ütles Kaasiku partner ja ohkas kergendatult. Aga ta ei hakanud paremini mängima midagi.

Kui nad mängisid juba vist neljandat partiid, hakkas Kaasikul peaaegu igav. Ta oleks tahtnud võtta osa millestki elavamast. Aga see istumine ja partneri pingutuste

vaatlemine tasus end siiski. Iga partii tähendas sada marka. «Tuleks pärast õige seltsikorterist läbi minna,» mõtles Kaasik.

«Kas sa kaua veel mängida mõtled?» küsis Mänd, kes jälle laua juurde oli tulnud.

«Kaua? Kaua meid siin enam lastakse mängida, varsti hakatakse lokaali kinni panema.»

«Ära siis kohe minema pane, kui lõpetate, ma räägin sulle midagi.»

«Annan alla,» ütles Kaasiku partner ja lükkas malendid kolinal kokku, nii et paar etturit kukkus põrandale. «Ei taha enam täna mängida. Küll me mõnikord veel näeme! Mul on täna liiga palju tööd olnud, pea ei tööta. Muidu ma ei mängi nii halvasti. Teist halvemini ma ei mängi sügugi.»

Nii trööstiti end ikka, kui halvasti mängiti.

«Mis sa mulle tahtsid ütelda?» küsis Kaasik Männalt.

«Oh, niisama. Kas sa kaarte oled kunagi mänginud?»

«Ega ei ole küll.»

«Kuule, tule kaasa, sul on mängudes õnne, nagu ma näen. Tahtsime täna õhtul veidi kätt katsuda. Jah, saage tuttavaks — härra Kaasik, härra Aumann, kaasvõitlejad kõik. Täna niisugune vaba õhtu, teeks mõned ringid omade vahel.»

«Aga ma ei mõistagi mängida.»

«Vaata pealt, küll ära õpid. Ega see ole male, mida on vaja mitu aastat õppida. Tead sa, minul täna sõrmed sügelevad ja mul on lihtsalt niisugune tundmus, et mul läheb hästi, kui sina kaasa tuled. Tead sa, mängijad on ebausklikud.»

Kuni Mänd Kaasikuga arutasid küsimust sellest, kui palju võiks näiteks sellesamas linnas leiduda inimesi, kes ei tunne kaardimastide ja -kujude nimesid, käis Aumann veel paari laudkonna juures ja igal pool rääkis mõnele mehele midagi kõrva sisse. Ta ei olnud mantlit seljast

võtnudki ja tema olekust paistis kiirustamist ja närvilisust.

«Hakkame minema,» ütles Mänd.

«Oota, ma ei tea veel,» vastas Kaasik. «Ma lähen kõlisan korra ühte kohta.» Ta läks telefonikappi ja küsis seltsikorteri numbri. Ta leidis, et seekord tahab ta tõesti oma esimese õhtu linnas mööda saata inimeste seas. Ta ei tahtnud üksi olla. Ettepanek, mille tegi Mänd ja mis tuli talle omajagu ootamatult, veetles sellepärast, et see pakkus võimalust näha midagi täiesti uut, midagi, mida ta seni polnud näinud. Ta ei mõtelnudki õieti kaardimängus võimalikule rahakaotamise hädaohule. Oma rahakoti pere-mehe oli ju ikka tema ise. Keegi ei võinud ju teda sundida kaotama rohkem, kui ta tahtis ise mängu panna. Ja mis olekski sellest, kui ta kaotaks praegu malega võidetud nelisada marka? Hoolimata sellest, et ta Männa ettepanekusse ei suhtunud äraütlevalt, talle meenus, et seltsis ta ehk võiks kohata . . . noh, Hella Aasat ja kas või Riks Kägitki. Mõte nendele sõpradele kiskus teda kaasa. Tõepoolest, oleks kena saata õhtu mööda nendega. Aga kui ma neid seltsist ei leia, mis siis? Kuni ma neid sealt otsima lähen, ma kaotan silmist Männa. Nii ta siis otsustas kasutada telefoni. Kuuldekarp kõrva juures kumises ja tase-seid praginaid kostis sekka. Aga vastust ei tulnud. Ei ole üldse kedagi seal? Ei tea, mis see rahvas peaks tegema? Eksameid? Tema oli need, mis tema programmi kuulusid, õiendanud ikkagi kevadel. Ta riputas telefoni haaki.

«Lähme siis pealegi,» ütles ta nüüd kapi ees ootavale Männale.

Vahepeal olid neli-viis meest Aumanniga eesotsas juba kohvikust väljunud. Mänd ja Kaasik olid jäänud viimasteks. Nad kõndisid teistele järele. Eesminejad moodustasid nagu mingi vandeseltskonna. Kraed õhtuse vilu vastu üles tõstetud, kõndisid nad paarikaupa, ja rääkida omavahel neil palju ei olnud.

«Kuhu me õieti läheme?» küsis Kaasik Männalt.

«On üks koht, küll sa näed.»

Kohaks osutus üks kõrvalises tänavas asetsev kõrts, mis oli ühenduses hotelliga. Ühte tuppä, mille sisustuseks oli ainult laud, pool tosinat toole ja luitunud ning lohkutal-
latud diivan, vajusid mehed sisse. Seitsmest mehest sai tuba tihedasti täis.

Aumann rääkis kelneriga:

«Tooge siia veel üks laud, sinna seinä äärde mahub. Jah, mis me võtame?» pöördus ta teiste poole. Kuid ootamata vastust jätkas:

«Kuus õlut esialgu. Midagi külma. Üks suur karaff.»

«Kui suur võib olla?» küsis kelner natuke üleoleva viisakusega.

«Nii suur, kui leidub. Mänguasjadega ei maksa hakata jändama.»

Seltskond rüses palitute varna-asetamisega.

Paar meest istusid juba.

«Ei, ei, nii ei saa. Tõmmake kohad.» Aumann otsis taskust kaardipaki ja tõmbas selle taskukunstniku osavusega lauäle laiali.

«Me võtame kahe peale ühe kaardi, mis?» küsis Mänd Kaasikult.

«Muidugi. Ma ju ütlesin, et mina ei mõista mängida.»

«See on niisama lihtne nagu rulett. Aga esialgu pead ikka natuke vaatama.»

Kelner tuli kandmikuga.

«Kas ma ei ütelnud, et tooge üks laud veel?» nurises Aumann, kui kelner toetas kandmiku lauäle, mille ümber istusid mehed.

«Kohe tuuakse. Üks silmapilk.»

«Teine asi! Siia saab puhvet. Ja siin teeme tööd.»

Töö algas.

Kaasik oli raamatuist küll lugenud, et kaardimängu alustamisel tuuakse ikka uued kaardid. Aga siin seltskond seda ei nõudnud. Kas olid liiga suured aumehed koos või ei olnud mäng ise seda väärt? Aumann tõmbas taskust

välja kaks kaardikimpu, Mänd ühe. Veel paar kimpu visati lauale teiste poolt. «Aitab,» ütles keegi. Männa naaber paremal käel pidas esimesena panka.

«Pakun tervelt sada marka,» pöördus ta Männa poole.

«Kas paneme pooleks?» Mänd vaatas Kaasikule otsa.

«Paneme,» ütles Kaasik, ilma et ta asjast palju oleks aru saanud.

Kaks kaarti kukkus Männa, teised kaks pangapidaja ette. Mänd tõstis kaardid üles ja viskas nad kohe selili:

«Kaheksa!»

«Ja meil on vähem. Pole midagi teha,» ütles pangapidaja ja lükkas laual seisva «masina», see tähendab kaardi-paki, millesse oli viis täit mängu kokku pandud, Männale lähemale. Aga ka Männa juures ei jäänud pank pidama. Kaasik ei võtnud tegevusest veel osa. Männa kaardiga võidetud viiskümmend marka seisis ta ees puudutamata laual. Kolmandat panka hakkas pidama Kaasiku naaber vasakul käel.

Kaasik jälgis esialgu mängu reegleid. Ei olnud kaua tarvis uurida. Varsti oli käes, milles menetluse põhimõte seisnes. Mäng oli sama, mida ta korra filmis oli näinud, nagu talle varsti meenus. Ainult et filmis oli rahasid, samuti kui kaarte, ulatatud mõõgataolise puust labidaga ja härrad, kes laua ümber istusid, olid frakkides või smokin-gites. Ning mängust võttis osa ka daame, suurtes tualettides ja kalliskividest. Ja rahatähed, millele mängiti seal, paistsid olevat teised kui siin.

«Napsi ei võta keegi? Milleks ta telliti siis?» küsis Aumann. Ta tõusis püsti, läks seina äärde paigutatud valge linaga kaetud laua juurde ja kallast endale klaasi viina. Suupistepala alles hammaste vahel, ruttas ta tagasi mängu juurde. Aeg oli siin kallist!

Paari tunni pärast ei liikunud ühedki ajud selles toas mujalt kui ainult nendest kohtadest, mis käsitasid liitmis-tehet esimese kahekümne piirides ja kaardikujude eraldamist. Ka Kaasik lõi väiksel sekka. Ta hakkas lõpuks

omal käel kaasa tegema, kui Männaga kahasse mäng igavaks läks. Kaarte oma näppude vahel hoida oli siiski hoopis põnevam kui lihtsalt pealt vaadata ja ainult maksta või kasseerida.

Männa kõrvalt mängides ta oli kenakeses võidus. Omapead teotsema hakates läks sellest võidust varsti suurem osa minema. Juba Kaasik kahetses, et ta oli Männast lahku löönud, aga siis ta nägi, et ka Männal oli alanud ebaõnne periood. Mänd oli vahepeal isegi üsna tähelepan-davas kaotuses, kuna Kaasiku seis püsis enam-vähem stabiilsena, ilma suuremate üllatusteta. Ta mängis muide ka küllalt ettevaatlikult; ta ei lasknud ennast liialt intuitsioonist kaasa kiskuda. Ta ei olnud ülearu vastuvõtlik provokatsioonidele ega teinud erakordseid panuseid. Peaaegu suurema huviga jälgis ta teisi kui mängis ise.

«Peab jälle keldrisse minema,» ütles Aumann. Ta ohkas nagu naljaks. Aga et tema nali oli tühi silmapete, seda mõistis igaüks, välja arvatud vahest Kaasik.

«Keldrisse minema» tähendas: tuli otsida põuest see rahapung, kuhu oli talletatud suuremad rahatähed.

«Peab jälle keldrisse minema,» ütles Aumann ja võttis taskust rahakoti. Ta viivitas avamise ja otsimisega, pani rahakoti lauale. Siis võttis nagu hajameelselt laualt kaardid ja küsis ostu.

«Kaheksa!»

Aumann keeras kaardid selili.

«Aga siin on üheksa,» hooples vastane, visates lauale omad.

Aumann laotas käsi. Siis laskis langeda rusikal nii, et laud ragises ja kõikus.

«Siis ma enam ei tea, mis see on! See on juba lihtsalt fantastiline klapp! Kogu õhtu otsa! Sul on seitse — temal kaheksa; sul on kaheksa — temal üheksa! Nii ei saa mängida!»

«Ärge seletage! Missugune kaart teil endal käis alguses? Üks tanglee teise järel! Kas mina ütlesin siis midagi?

Õnn on õnn, keerab vahest. Kas mõni ei ole näinud, et lüüakse kümme kätt järjest maha? Aga...» Aumanni vastasmängija hõõrus ivakese aega pöialt esimest ja keskmist sõrme vastu ja koputas siis mõned korrad käeseljaga vastu lauda, lahtine peo ülespoole. «Kuidas jääb maksmisega? Keegi pidi keldrisse minema, mis?»

Aumann haaras laualt rahakoti, hoidis seda tüki aega käes niisuguse kurja ilmega, nagu kavatseks ta sealt tõesti võtta kaotatud tuhandemargase ja võitjale vastu nägu visata — aga siis pistis koti lihtsalt taskusse tagasi. «Niisugustega ma ei mängi edasi ja küllalt!»

«Kuidas arvate,» kehtitas partner õlgu. «Aga see, mis on kaotatud, tuleks ikka ära maksta,» lisas ta lootusetu õpetlikkusega. Kas maksis uskuda, et niisugustel manitsustel võiks olla tagajärgi?

«Kunas teie ise kõik, mis te olete kaotanud, kinni olete maksnud? Kas siin mõnda meest on, kellele teie ei ole võlgu jäänud?» noris Aumann vastu. Näha, et seegi oli öeldud rohkem moe pärast. Lihtsalt, et midagi ütelda.

«Jätke järele,» segati teiste poolt vahele. «Kui inimene on žirriks löödud, siis ta enam ei mängi edasi ja asi tahe. Tegi kirvelöögi, noh, mis siis? Kas seda enne pole juhtunud? Ärge raisake kallist aega!»

Aumann tõusis lauast, üks tool lükati kobarast välja. Teised mängijad tõmbusid selle jao koomamale.

«Kui nii, siis ma lähen maha ja annan talje edasi,» ütles mängija, kellel tuhat marka Aumannilt saamata jäi. «Kes ostab panga?»

Kaasik nägi, et Aumann läks varna juurde, et ta tahtis juba võtta kübara, aga siis mõtles muidugi ümber. Kaarte jagati edasi, öeldi oma otsus panuse kuuluvuse kohta ja visati siis kiiresti «taldrikusse».

Männal hakkas vedama. Ta ostis Aumanni partneri mahajäetud panga ja lõi kuus kätt. Ja läks siis maha.

Aumann lähenes Männale.

«Anna kolm tuhat marka. Homme kella kaheteistkümmeni.»

Aumann ei küsinud niigi tasa, et seda poleks kuulnud teised lauasistujad. Kaasik vähemalt kuulis küsimust päris selgesti. Aga Mänd ei paistnud selja taga seisjat tähelegi panevat. Aumann sakutas Mända kuuekäisest:

«Ausõna, homme kella kaheteistkümmeni.»

«Ei saa. Mul praegu on, sa arvad? Aga kui ma edasi mängin ja mul puudus tuleb, kust ma siis võtan? Ega minulgi ole piiramatud tagavarad. Jäta parem rahule. Sa kaotad niikuinii, kui kord kaotama oled hakanud. Homme on sul heameel, et ma sulle ei laenanud. Ei, ei saa. Kui ma usuksingi, et sa mulle homme ära maksad, ma ei või. Ma põhimõtteliselt ei laena mängu ajal, saad aru? Önn läheb ära.»

Aumann vaatas Kaasikule otsa. «Nüüd küsib ta minult,» mõtles Kaasik ja valmistus äraütlemisele. Aga Aumann Kaasikult siiski ei küsinud. «Kas ta arvas mu näost, et ma ei annaks?» mõtles Kaasik. Ta tundis, et ta ei oleks suutnud Aumanni tungivale palvele vastu panna, kui ta ei oleks näinud, kuidas Mänd ära ütles.

«Ise kutsub rahva mängima ja endal pole tuhat markagi taskus,» pahandas keegi mängijaist, kellel samuti oli minemas halvasti.

Hommik hakkas lähenema. Kardinapilusse paistev sügisene öö, enne süsimust, oli muutunud tumesiniseks.

Mäng oli suuremas. Ei juhtunud enam midagi erakordset. Ei juhtunud, et mõni «talje» oleks andnud seeriaid, mis oleks võimaldanud lüüa maha kümme kätt. Ja «keldrisse minna» ei tulnud ka enam peaaegu kellelgi. Mäng, nagu elugi, ei varu sugugi alati puänti, dramaatilist efekti just lõpuks.

Männa võit jäi peaaegu puudutamatu tema ette lauale seisma. Kaasik hindas seda umbes kümnele tuhandele. Jah, see tuli julgusest ja võimalusest riskida. Aga Kaasi-

kul endal oli heameel, et ta ei olnud kaotuses, vaid pisikeses võidus.

«Kas me täna ei lõpetaks?» tegi Mänd ettepaneku.

Kaotuses olijad hakkasid nurisema:

«Muidugi, kui küllalt võitnud ollakse, siis on kohe rutt lõpetada.»

«Ärge olge naiivsed! Kunas mina olen võiduga ära joosnud? Annan igale mehele revanši. Homme või millal soovite. Aga täna ma olen lihtsalt väsinud. Hommik on käes.»

Lepiti kokku mängida veel pool tundi.

Kui see möödus oli, otsustati mängida kolm viimast taljet.

Selle aja jooksul löödi veel kaks meest tühjaks. Kaotajad kippusid riskima suuremalt, et teha kaotatud tasa. Negatiivsete tulemustega. Lõpetada tuli lõpuks siiski.

Aumann oli vahepeal kadunud. Mänd võttis Kaasiku käekõrvale ja eraldus ülejäänud seltskonnast.

«Kuidas meeldis? Sa jäid vist kah väikesesse võitu?»

«Ega ma kaotanud küll.»

«Tead sa, koju ei taha praegu minna. Tule, sõidame kuhugi. Mul täna ikka ropult vedas. Tarvis seda saaki ametisse panna.»

Kolme tänava ristlemiskohal, väikesel platsikesel, tukkus üksik voorimees. «Oota, ajame vanamehe üles,» ütles Mänd.

Voorimees ei istunud mitte pukis, vaid oli mugavama suigatamise eesmärgil roninud troskasse. Kaasikule tuli isesugune haledus peale, kui ta vaatas hobust, sõidukit ja meest, mis kõik kokku tundusid nii ülearused sel tänavanurgal. Mänd lähenes sõidukile ja puudutas kerratõmbunud voorimeest õlast. Vanamehe kohta uskumatu kärmu-sega hüppas puudutatu maha ja vaatas segaselt ringi. Aegamööda hakkas ta aru saama, kus ta oli ja mis temast taheiti. Ta läks kohe tegelema hobusega, võttis kaerakoti eest ja sidus hobuse pea üles.

«Kas papil juhtub olema üks suits?» küsis Mänd. Voori-

mees otsis taskust pehme ärapigistatud paki ja ulatas Männale ning siis ka Kaasikule. Kaasik küll ei suitsetanud. Ta polnud isegi öö jooksul, mil mängiti, ühtegi paberossi võtnud, kuigi teised olid kohutavalt kiskunud, võib-olla sada suitsu mehe kohta. Aga nüüd, kui voorimees suitsupakki tema poole ulatas, ta nagu ei mõistnud ära ütelda, vaid pani ka suitsu ette.

Voorimees ronis pukki:

«Ei tea, kuhu noorehärрад käsevad sõita?»

Kaasik maadles suitsuga, mis kippus kustuma.

«Kas voorimees ise ei tea? Hea koha peale,» ütles Mänd.

Voorimees rääkis midagi liiga hilisest või liiga varasest ajast, Kaasik ei saanud õieti aru.

«Ära räägi, papi, küll sa tead,» pinnis Mänd edasi.

Ja voorimees teadis.

Karl Kaasik avas silmad. Siis sulges nad kohe jälle. Ta läks järsku päris virgeks küsimusest: kus ma olen? See küsimus oli nii ebamugav, et ta ei julgenud tükil ajal silmi uuesti avada. Ta tahtis orienteeruda, ilma et ta oleks hakanud otsima andmeid väljastpoolt. Pagana pihta! Inimene peab ometi teadma, kus ta on käinud, mis ta on teinud ja kus ta viibib!

Aegamööda hakkasid mälestused järjestuma loogiliselt võimalikku ritta. Tuli meelde kaerapõld, mida ta oli olnud kokku panemas, tuli meelde, et Selmat tema ärasõidul nähtaval ei olnud. Päris üksikasjalikult meenus raudteesõit, pakkide ärapanek hoiukohta, kohvik, Männa kutse, kaardimäng, voorimehesõit ja — nüüd oli ta mälestustega jõudnud siia tuppa, kus ta praegu pidi viibima. Ta avas silmad. Nüüd juba selle eesmärgiga, et vaadata, kus ta on, et hommikule, mis tegelikult võis olla ka õhtupoolik, otse näkku vaadata.

Tuba tundus haruldaselt lage. Tõepoolest, siin ei olnudki muud mööblit kui vana värvitud puusäng, millel ta magas, laud akna all ja kummut teises seinas. Viimase kohal seinas rippus laias keerulise profiiliga raamis päevapildi suurendus, mis kujutas noort meest kõrges püstkraes, maailmatu pikkade teravaks keeratud vurrudega.

Kaasikule meenus, et tüdruk, kellega ta siin oli olnud, oli ütelnud: «See on mu isa noorpõlves.»

Laual seisis tühjaksjoodud suur viinapudel ja kaks sidrunisooda-pudelit. Sealsamas kõrval oli tühi õlleklaas ja korgi otsa torgatud kahvel. Alles neid esemeid nähes tundis Kaasik, et ta pea valutab. Mitte raskelt. Aga oli siiski võõras otsas.

Toas oli üksainuke tool. Sellele olid hooletult visatud Kaasiku riided. Kaasik tahtis, et ta oleks juba riides ja võiks minna. Teda piinas see, et talle ei tulnud meelde, kus tänavas ta praegu võis asuda. See tekitas erilise kindlusetuse, tasakaalust väljasoleku tunde. Ta leidis end jaburalt mõttelt: mis siis, kui ta läheb välja ja näeb, et ta on sootuks võõras linnas, et ta ei leiagi tagasiteed oma korterisse, mis küll veel võtmata, aga mis kevadel oli ära kaubeldud. Mis siis, kui ta ei leia eest enam ühtki tuttavat, mitte midagi ega mitte kedagi, mis teda seoks ta senise eluga, ta senise minaga? Talle paistis juba peaaegu kindel, et kui ta nüüd riietub ja välja läheb, siis pole ta mitte üksnes võõras linnas, vaid ka ühel võõral maal. Ta ei saa sõnagi aru vastutulijaist, kellelt ta küsib teed. Siis hakkab ta vaatlema inimeste kombeid ja riietust ja märkab oma hirmuks, et ta on sattunud mitte üksnes võõraste ruumi, vaid ka võõraste aega. Kas see on sada aastat minevikus või sada aastat tulevikus, see linn, kus ta eksleb? Ta tahab tagasi oma endise mina, oma endise ümbruse juurde, ta teeb tohutuid pingutusi, et vabaneda lummast. Teda haarab äkiline hirmuhoog.

Ta nõksatab kokku ja ärkab uuesti.

Nüüd ei jää ta voodisse, vaid tõuseb kohe ja hakkab

kiiruga riietuma. Enne viskab ta pilgu aknast välja. See ei tee teda targemaks. On mingi aguliõu, kahekordse puukuuriga, õuel kõndivate kanade ja kuivava pesuga.

Kaasik kuulatas. Majas valitses täielik vaikus. Kui tema kõrv midagi vastu võttis, siis oli see kauge tänavamüra kuskilt teiselt poolt ja pumba kriiksumine õuelt. Et kõrvaltubades keegi oleks liikunud, seda ta ei kuulnud. Kus võis olla Mänd? Kas ta oli ära läinud? Kaasik võttis põuetaskust oma rahakoti. Selle sisu oli terve ja puutumatu. Neli sajamargast malemängu võitu ja viiesajane kaardimängust puhkasid maalt kaasatoodud rahatähtede kõrval. Ettevõtet, mis algas voorimehesõiduga, oli nähtavasti finantseerinud Mänd.

Kaasik avas tasakesi toaukse. Ta sattus kööki. Siingi polnud inimeshinge. Ta lipsas välja õuele, leidis värava ja oli tänaval. Väike tänav oli võõras. Aga kui ta kahele poole ümber vaatas, et otsustada, kummale poole katseks minna, kas paremale või vasemale, nägi ta, et järgmine risttänav oli elava liiklemisega. Lühikese ajaga paistis seal mitu sõidukit. Siis tundis Kaasik ka koha, kus ta oli, ja hakkas astuma. Just samal ajal hüppas talle pähe üks nimi:

«Eerika.»

Ja hetk hiljem ta teadis, kellele kuulus see nimi. Tüdurukule, keda ta hommikul enam ei näinud.

Nüüd tundis Kaasik end päris rahulikuna. Viimase kahekümne nelja tunni sündmustest ei olnud mälus enam ühtki ebamugavat lünka.

Südametunnistuspiinasid — kui väikesi torkeid juba piinadeks kõlbab nimetada — tundis Kaasik alles järgmisel hommikul, kui öö oli magatud juba oma harilikus korteris. Muidugi, polnud ju vähimatki põhjust ärritumiseks. Üks mahavisatud päev ja öö? Jah, aga sellega ei olnud tõepoolest midagi katki. Nüüd algab töö. Paremgigi, et niisugune sekeldus, mis oleks ju võinud igal ajal juhtuda,

juhtus nüüd, kus selle tõttu ei jäänud täitmata ükski kohustus.

Nii ta argumenteeris. Aga kui ühelt poolt sai mõistusega küll selgeks teha, et läbielatud sündmused välja eraldada eelseisvast semestrist, võis vaheaja külge kuuluvaks arvata, siis teiselt poolt täpselt sama asjaolu tõttu, et see torkeproov ulaelust juhtus linnatuleku esimesel päeval, kippus vägisi kallale tundmus, mis tahtis sündinut kvalifitseerida kui pahaendelist sümbolit.

«Ei maksa narr olla,» andis ta endale julgustava nõksu. Ja hakkas minema raamatukogusse.

Ta oli kindlasti nõuks võtnud sinna minna, vaatamata vasemale või paremale.

Ja ta jõudis sinna. Ja tundis end kaitstud ja hästi varjatud, kui ta lugemissaali piiravale ringrõdule ronis, paar raamatut välja otsis ja laua taha istus.

Mitte ainult see, et ta raamatut luges, et ta ühe ammusurnud mehe mõtete maailma võis reprodutseerida, ei, paljas raamatu lehitsemise ja selles raamatutega vooderdatud ruumis istumise fakt sisendas talle selle varjatud ja kaitstud oleku tundmuse. Ta ei vajanudki sel hetkel võõraid mõtteid, pigemini vajas ta puhkust, hingetõmbamisvõimalust, et oma mõtteid mingisugusesse talutavasse korda viia. Sest — ta oli küll otsustanud tulla raamatukogusse nii, et ta teel ei vaata vasemale ega paremale, aga nagu kiuste just teel raamatukogusse pidi ta jälle läbi elama ühe tasakaalukaotuse.

See juhtus nimelt nii.

Üks risttänav kahe elavama kesklinna tänava vahel. Kaasik keerab sellesse, tema tee viib siit. Tänav on pea-aegu tühi, ainult teiselt poolt keerab üks naine turukorviga samasse tänavasse. Kaasikule paistab imelik, et see naine naerab. Kaasikule selgub, et see naine naerab rõõmsat naeru temale. Alles siis tunneb Kaasik ära, kes see on.

«Tere! Sina kah linnas! Kui tore!» öeldakse talle madala, madala häälega.

«Tere.» Kaasik vaatab vähem naisele näkku kui korvi, mida see käes hoiab. Turukraami üle on laotatud kaks suurt kimpu sügisilli. Kaasik vaatab kätt, mis korvi-vangu hoiab, ja otsib sellelt miskipärast sõrmust.

«Teenija on puhkusel. Keegi peab turul käima. Ma ei saa ikka isa saata. Kuhu sina siis lähed?» Naine naeratab jälle.

Kaasik tahab ütelda, et ta ei lähe kuhugi, aga ütleb, et läheb raamatukogusse.

«Kas sind linna peal kah näha peaks olema?» küsib Kaasik. «Kas täna õhtul saaks sind näha?»

«Ei tea. Ma ei ole täna kahjuks vaba. Kuid üks me mõnikord ikka näe teineteist.»

Ja siis ulatab Hella Aasa Kaasikule käre, vasema käre, sest korv on tal paremas, ja läheb.

Mitte midagi muud ei juhtunudki Kaasiku teel kodunt raamatukogusse.

Milles seisis Kaasiku tasakaalukaotus?

Selles:

Kui Kaasik suvel oli Selmat oma käte vahel hoidnud, siis arvas ta, et tema armunud-olek talvel, tema kiindumus Hella Aasasse oli midagi niisugust, mis väaris ainult õlgadekehitud. Ta tahtis väita, et ei eksisteeri midagi, mida nimetatakse armastuseks, et kõik, mis selle mõistega ühendusse viiakse, on paremalgi juhul vaid dekoratiivne endapete. Et seletada tuleb kõike ainult füüsilise gravitatsiooniga.

Oli tarvis ainult kord näha oma esimest ihalduseset, ja kõik teooria langes kokku. Ta arvas nüüd sootuks vastupidiselt. Tosina sõna vahetamisest Hella Aasaga oli piisanud. Kaasik pidi endale tunnistama, et ta oli endiselt Hella Aasasse armunud. Ei tulnud kõne allagi mingi üleoleva hoiaku võtmine.

Igas moraalikäsiraamatus, igas enesekasvatuslikus teoses, igas koolilugemikus võite suurema vaevata leida väite: pahed on kergemini nakkavad kui voorused.

Kuigi see väide on õige, pole temaga palju peale hakata. Raskete nakkushaiguste eest hoidumine on mõeldav, kui nad on haruldased. Aga katsuge hoiduda sügisel nohust!

Tõsiasja teadmine, et pahed kergemini külge harjutatakse kui voorused, ei saa meid õpetada pahedest hoiduma. Küsimus ei seisne mitte selles, kuidas leida keskkonda, mis on pahede suhtes steriilne, vaid küsimus seisneb selles, kuidas omandada või omada immuunsust.

Rohke arv tõsiseid ja austamist väärivaid ühiskonna liikmeid on tuttavad nii mõnegi pahega, ilma et nad saatuksid erilistesse ohtudesse. Võib juua aeg-ajalt viina, osta jaemüügilt armastust ja mängida mängusid, ilma et sellepärast tarvitseks kaotada korraliku kodaniku nime. Kui seda tõsiasja ei õpeta kool, siis elukool küll.

Kui me hakkaksime uurima, missugustel eeldustel üks või teine inimene on pahede suhtes immuunne, siis saaksime võrdlemisi kirju pildi, millest üldmaksvate ja seejuures siiski lihtsate järelduste tegemine ei oleks hõlpus, kui see üldse võimalik olekski. Kas niisugune immuunsus võiks olla kunstlikult omandatav, nagu saab kunstlikult omandada immuunsust rea haiguste vastu kaitsepookimisega? Küsimused oleksid pedagoogika seisukohalt suure tähtsusega, kuid näivad olevat seni vastamata.

Kuid jutustagem asjadest ilusasti järjekorras, sest praegumainitud küsimuste üle sattus Kaasik mõtlema alles palju hiljem.

Alljärgnev juhtus ühel novembrikuu päeval.

Kaasik ärkas hommikul heas meeleolus. Talle meenusid eilse päeva toimingud ja ta leidis, et tal oli põhjust tunda heameelt oma kordaminekute üle. Hommikupoolikul oli ta ära andnud seminaritöö, keskpäevast kuni õhtuni — neli tundi — ta oli mänginud ja võitnud raske turniiripartii üliõpilaskonna maleturniiril, millest ta käesoleval aastal

osa võttis oma organisatsiooni värve kaitstes. (Viimast ütlust tuleb lugeda küll ainult traditsiooniliseks kõnekäänuks: Kaasiku organisatsioonil ju ei olnud värve.) Lõpuks, õhtul ta oli käinud teatris ja pärast teatrit istunud paar tundi all kõrtsis. Hella Aasa oli ükskord ometi nõustunud tulema temaga kahekesi.

Niisugune on elamisväärtne elu, niisugune on intensiivne elu, mõtles Kaasik ja oli endaga väga rahul. Las olla, et ta Hella Aasa juures midagi reaalist polnud saavutanud, las olla, et ta teadis olevat endal võistlejaid; see ei tumestanud praegu palju tema meeoleolu. Ta oli sammu edasi saanud enda arvates ja sellest piisas esialgseks. Küll edaspidi näeb... Igatahes ei olnud eile Kägit kaasas, kelle pärast ta küllalt armukadeduspiinu oli pidanud kannatama. Ja see luges ka midagi.

Lõbusad olid nad olnud. Juba tundis Kaasik lokaalis esinemise elemente, juba ta teadis veinikaardiltki valida üht-teist. Ja Hella Aasa oskas neid Kaasiku uusi oskusi võluvate naeratustega heaks kiita. Kaasikule paistis, et ta tantsuski oli sattunud õige soone peale. Tantsukursuse lõpetamisel eelmisel aastal ta ei tundnud, et ta oleks osanud tantsida, kuigi kõik sammud olid peensusteni selged. Eile Hella Aasaga tantsides tundis ta järsku, et ta oskab tantsida, kuigi sammudest oli suvega suur osa ununenud.

Jah, kui ta Hella Aasat koju saatis, siis ta ei võinud küll hellitada lootust, et teda oleks kutsutud hetkeks sisse, jalgu puhkama. Hella Aasa ei olnud mitte üksik daam, vaid elas kodus. Kuid teiselt poolt polnud siis Hella Aasa süüdi, et ta maja välisuksel Kaasiku ära pidi saatma. Kui Kaasik end natuke pingutada tahtis, siis ta võis vabalt mõelda: «Muidugi oleks ta mind sisse kutsunud, kui tal ei oleks tarvis arvestada oma kodakondseid.»

Kaasik tõusis, läks tooli juurde, millele ta oli visanud oma kuue, ja otsis välja rahakoti. Ta just ei kratsinud kukalt, aga kui ta oli teostanud inventuuri kotis leiduva

paari suurema ja nelja-viie väiksema rahatähe kallal, mõtles ta siiski:

«Kulukaks läheb asi kah.»

Kuid ka selle tõsiasi kindlakstegemine ei rikkunud Kaasiku tuju. Läheb kulukaks, õigus. Aga kena on kah. Ning: ei maksa iialgi midagi sündinut kahetseda.

Ühe laenukese peab sel aasta niikuinii tegema. Stipendium ja kodune toetus ja need mõned tunnid, sellest üksi ei piisa. Hea, et vähemalt kohvikukulud katab malemänguoskus.

Ta vaatas oma toas ringi.

«Uue korteri peab võtma, vaat mis!» Talle tuli see mõte pähe nii järsku, et ta pidi selle peaaegu kuuldavalt välja ütleva. Ta vaatas veel kord oma toas ringi. Esiteks oli see ruum ajaga küll armsaks saanud ja teiseks polnud ta ju nii väga hull, kuigi oli ammu remontimata ja viletsalt möbleeritud. Nii et edaspidi ei oleks siit põhjust olnud välja minna. Aga — sissekäik oli läbi perenaise köögi ja sein toa ning köögi vahel oli õhukestest laudadest, tapeediga üle tõmmatud. See oli viga.

«Selle üle tuleb mõtelda,» jõudis ta lõpuks otsusele ja hakkas end riietama. Ta ei olnud selle tegevusega veel kuigi kaugemale jõudnud, kui köögis kuuldus ukse avamist. Ka seda oli kuulda, et sisse ei astunud mitte üks inimene, vaid vähemalt kaks. Ja niikohe kui ta seda kuulis, koputati vaheseina pihta. Perenaise hääl ütles:

«Keegi preili tahab teiega rääkida.»

Keegi preili? Kaasik kahmas endal kuklast kinni. Kes see võis olla? Ega ometi Hella Aasa? Võimatu, kas tema oleks nii vara ülal?

«Paluge üks silmapilk oodata,» ütles Kaasik, ärevust täis. «Ma ei ole veel riides.»

Tüdruk, kelle perenaine, uksekardina eest ära lükanud, tuppa laskis, oli Selma.

Ta seisis seal, kodukootud riidest sinises palitus, vana-võitu viltkübar peas ja pruun villane heegeldatud sall

kaelas. Ta seisis ukse kõrval, ei astunud kaugemale ja ei ütelnud tükil ajal mitte midagi, ka tere mitte.

Ja Karl Kaasik seisis tüdrukust poolteist sammu eemal, keset tuba, samuti, ilma et ta midagi ütelda oleks mõistnud.

Nad vaikisid veerand minutit, mis tundus veerandtunnina.

On väga intensiivseid lõhnaaineid, mille kõige pisem kübemeke end juba tunda annab. Tilgake suure saali ühte nurka, ja lõhna on tunda teises otsas. Vaenlikkus sarnaneb väga seesuguste ainetega. Ta on tunda juba siis, kui see, kes vaenu kannab, vaevalt isegi oma tundmusest teadlik on.

«Kuidas sa mu üles leidsid?» küsis Kaasik, et kuidagi vaikusele lõppu teha.

«Aadressbüroost võtsin aadressi.»

«Millal sa linna tulid?»

«Täna hommikul.»

Vaikus.

«Mul oli sinu poole asja kah,» ütles tüdruk. «Ma sellepärast tulingi, et sinuga kokku saada,» ütles tüdruk.

Kaasik tundis end nagu piinapingil. Ta ei mõistnud midagi küsida ega kuidagi olla. Ainult ühte ta teadis tahta: et see, mis oli, ei oleks tõelisus, vaid oleks unenägu; et ta praegu ärkaks ja saaks uuesti kordama hakata meeldivaid mõtteid, millega ta oli saatnud mööda terve tunni oma hommikust.

«Mis sul siis oli?» julges lõpuks Kaasik küsida.

Selma ei vastanud kohe.

«Ma kardan, et...» Nüüd astus Selma sammu lähemale ja lõpetas oma lause nii, et perenaine teises toas ei võinud kuulda.

Jälle oli Kaasik tüki aega wait.

«Mis me küll siis teeme?»

Kaasikul oli kahju sellest päris kogemata üle huulte

libisenud «meiest». Ta arvas märkavat, et tüdruku näo üle käis korraks nõrk kergendusilme.

«Midagi peaks tegema,» arvas tüdruk.

Kas tõesti, kas tõesti? mõtles Kaasik. Kas tõesti ütleb ta mulle nüüd, et ma peaksin ta ära võtma? Aga niisugustel kordadel peaks vähemalt nutma hakatama? Kaasik vaatas esiteks tüki aega aknast välja, siis katsus tüdrukule otsa vaadata. Ei, tüdruk oli küll väga tõsine, natuke nagu vihanegi — kes seda küll nii täpselt ütelda võis? — aga ei olnud vist põhjust karta, et ta nutma oleks hakanud.

«Midagi peaks tegema. Aga mida?»

«Teha ju oleks. Aga see maksab raha. Ja seda minul ei ole. Ma ei või ema käest küsida. Ja kas temal vist on! Mis ma suvel teenisin, oli mul suurem jagu palgast kaubeldud moonas. See, mis oli rahas, on juba kulunud. Need mõni tuhat marka.»

Kaasikul oli natuke kergem. Kui küsimus seisnes ainult rahas, siis pidi asjast üle saama.

«Viis tuhat marka läheks vaja,» ütles tüdruk välja.

Kaasik tundis korraga suurt kergendust. Aga samal ajal tuletas ta endale meelde, kui palju ta oli oma kotist leidnud, nüüdsama natukese aja eest oma varandust üle lugedes. Kõike kokku ühes peenikese pudiga ei olnud seal rohkem kui kolm tuhat.

«Jah, vaata, siis on ju hästi. Selle raha ma saan sulle muretseda. Ainult mul praegu ei ole nii palju. Kas sa oled homseni linnas?»

«Kuhu ma siis ikka lähen?»

«Kus sa peatud?»

«Mul on siin sugulasi.»

«Kuule, Selma, ma muretsen sulle selle raha. Võib-olla ma saan juba täna. Aga ütleme kindluse pärast, et homme. Ma toon sulle homme ära. Ütle, kus me kokku saame?»

«Ma tulen siiasamasse järele, kas võib?»

Õieti ei olnud Kaasikul sellest sugugi heameel, et ta homme tüdrukut siinsamas oma toas pidi jälle nägema.

Aga teisiti oleks veel halvem olnud. Teda sinna otsima minna, kus ta peatus? Mis siis, kui tüdruk mõnele tädile, või kes need sugulased tal võisid olla, asja ära on rääkinud? Mis näoga tema siis sinna läheb?

«Jah, tule pealegi siiasamasse homme.»

«Hea küll siis,» ütles Selma. See oli öeldud küll väga tasa, aga Kaasik arvas selles kuulvat pettumust ja vaenlikkust.

Ning siis Selma läks.

Kui tüdruk oli läinud, istus Kaasik maha. Ta ütles vaikselt omaette vandesõna. Ja siis: «Kas oli nüüd seda pahandust tarvis?»

Päev oli teotsemiseks vaba. Erilisi kohustusi Kaasikul ei olnud. Öhtupoolikul oli kokkuräägitud kohata Hella Aasaga kohvikus. Hommikupoolikul oli üks loeng. Loengu võis vahele jätta. Üldse, mis kasu oli loenguist, kui raamatuis seisis kõik seesama sees? Mõttetu traditsioon aegadest, mil üliõpilastel ei olnud raamatuid sel lihtsal põhjusel, et trükikunst polnud veel leiutatud! Kohusetunde pärast oleks ta ju sinna vahest siiski läinud, kui ei oleks olnud seda hommikust halba üllatust, mis mitte üksnes ei rikkunud tuju, vaid mis nõudis ka teotsemist. Aga kes teab? Täna oleks ta võinud sellele loengule minemata jätta ka sellepärast, et eelmine päev oli küllalt tegevusrohke, ja sellele tegevusrohkusele tagasi mõtelda oli kindlasti mugavam kohvikus kui auditooriumis.

Kuid lõpuks oli küsimus motiividest kõrvalise tähtsusega. Ta ei läinud loengule ja asi tahe.

«Jah, kahest tuhandest ei aitagi, sest ise ei saa kah ikka päris lagedale jääda. Kolm tuhat peaks vaatama,» mõtles ta, kui ta ülikoolist möödus ja kohviku poole suundus.

Õieti oli selle kolme tuhandega omajagu raskusi kah. Ta laskis peast läbi käia oma organisatsiooni kaasvõitlejad. Need, keda ta lähemalt tundis, keda ta sõpradeks võis nimetada, olid tema teades ise parajasti lagedal.

Kägil näiteks päris kindlasti ei olnud. Vana Männa käest oli ta alles mõne päeva eest honorari Rudolphi tundide eest ette võtnud. Seda andis jõuludeni tasa teenida. Sealt ei kõlvanud juurde tahtma minna, pealegi tervet kolme. Noor Mänd? Noh, tal ju oli raha mõnikord palju rohkem kui Kaasikul, aga sagedamini oli temagi rahapuuduses. Vana Mänd muidugi oli määranud Albertile kaugelt suurema taskuraha, kui Kaasiku honorar tundide eest välja tegi, aga Albertil olid veelgi suuremad «seltskondlikud kohustused», kui tema isa tahtis tunnustada. Ning kaartidega ei vedanud alati. Selle lõbu eest tuli maksta kah vahel, iseäranis kui mängiti niisuguse toredusega, nagu seda tegi Mänd.

Laenu tegemine selle tehnikaga, mida Kägi oli möödunud kevadel juhatanud, oleks võtnud aega nädalapäevad, kui mitte enam. Asi oli keeruline.

«Tuleb selle üle põhjalikumalt järele mõtelda,» ütles Kaasik endale, kui ta kohviku uksest sisse astus.

Hommikul varem kohvikusse tulla oli kõige mõnusam. Veel ei olnud toad täis seisnud suitsu. Eelmise päeva külma suitsu lõhna kattis kinni värskelt praetud kohv. Saiad olid plaadilt tulnud, alles kuumad. Ja isegi publik oli nagu parem: koosnes inimestest, kes ei tarvitsenud ennast tööga väsitada, kes ei tulnud lokaali tööst või ametist närviliseks tehtuina, vaid hästi puhanuina, värsketena.

Kaasik lehitses pildiajakirja. Filmidiiva abielu. Poksimatši võitja sai kolmsada tuhat dollarit. Valitsuskriis ja üldstreik.

Kolmsada tuhat dollarit. Elu oli tõesti kummaline. Jah, need tuhanded! Need loovad illusiooni, nagu õiendaksime meiegi midagi rahaga. «Häbi mõtelda: terve minu häda pole väärt — kümnet dollaritki. Poolteist naelsterlingit.» Siin märkas Kaasik esmakordselt, et isiklikult hädas olles tegeles ta vähem endaga kui teistega. Ta ei mõtelnud selle üle, kuidas ise pääseda üle oma konkreetsest hädast, vaid projitseeris selle häda teatavale üldisele pinnale.

Mitte selles ei seisnenud tema arvates häda, et temal puudus kümme dollarit või poolteist naelsterlingit, vaid häda seisnes selles, et paljudel inimestel need tarvilikud kümme dollarit puudusid. Siin paistis asi olevat niisugune, et hakka kas või ümber tegema maailmakorda!

Oma kohvi oli ta joonud. Rutata praegu hommikupoolikul ei mõistnud ta kuhugi. Aega raha muretsemiseks oli lõppude lõpuks siiski homseni. Tuleb vahest hiljem mõni parem mõte. Oli mõtet tõmbuda mõneks tunniks mängu kaitsvasse varju.

Kaasik hakkas aegamööda taipama, miks need inimesed, kes selle lokaali tagatoas koos käisid, nii usinasti mängisid. Polnud see neilegi muuks kui teatavaks hädakaitseks. Mängu juures võis unustada ümbruse, võis unustada siiska konkreetset mured, kellel neid oli. Esimese partii võitnud, Kaasik mõtles küll veel:

«Nende sajamargaste kaupa ma õhtuks küll kolme tuhat kokku ei korja.»

Aga kui ta oli mänginud teise ja kolmandagi partii, siis ta ei mõtelnud hoopiski enam rahale ega kalkuleerinud, kui palju ta võib täna puhast teha. Mäng muutus probleemiks omaette. Võitlus tahtis võidelda, selles seisnes asi, mitte mingisuguses tühises sajamargases. Kui aga keegi oleks küsinud, milleks see sajamargane siis üldse mängu pandi, kas arvate, et kumbki partnereist ei oleks mõistnud selle peale enda arvates rahuldavat vastust anda? Ei mingit raskust!

«Et käikusid tagasi ei võetaks!» Nii oleks vastatud ja seda oleks ka ise usutud.

Kaasik oli visa, aga tema partner mitte vähem. Nad mängisid ja mängisid. Niikohe kui üks partii oli lõppenud, haaras kaotaja veel kärmemini kui võitja nuppude järele ja asus neid uuesti üles seadma. Nad mängisid. Kohvik muutus külaliste poolest elavamaks, tuba oli täis ventilaatori mürinat ja sinist suitsu. Kaasik ja kino flöödimängija mängisid. Kohvik muutus jälle hõredamaks,

ventilaatori surin jäi vaib, suitsu jäi vähemaks ja eespoolseist tubadest ei kostnud kõnekõminat. Partnerid mängisid. Kohvik läks uuesti elavaks, Kaasik ja ta partner mängisid. Ainult viimane muutus rahutuks ja hakkas tihti vaatama kella. Ta pidi kella kuueks minema ametisse, filmilina all asetsevasse kasti mängima. Viimase partii lõpp ei tahtnud tulla õigel ajal. Kaasiku partner ajas palitu selga, mängis mõned käigud palitus; ta pani oma mütsi pähe, tegi jälle mõned käigud; otsis oma kepi, uuesti mõned käigud, kõige viimased püstijalu.

«Viik?»

«Viik,» möönis Kaasik.

«Siis oleme tasa?»

«Mina olen ühega võidus,» vastas Kaasik.

«Kuidas nii? Enne selle partii algust me ju olime tasa. Ja nüüd on viik,» seletas Kaasiku partner.

Hädasti oleks tarvis olnud oma õigus maksma panna ja välja selgitada, kummal on õigus. Aga see oleks võtnud liiga palju aega.

«Teine kord arutame,» ütles flöödimängija ja võttis too-
liit pillikarbi. Kaasik pidi järele andma.

Niisiis oli selle mängu majanduslik tulemus ümmargune null.

Partner läks rutates.

Kaasik pigistas hetkeks silmad kinni. Need olid jäänud valusaks suitsust ja vahtimisest. Malendite ja ruudustiku pildist ei saanud lahti ka kinnipigistatud silmadega. «Peab mõtlema millelegi muule,» käsutas Kaasik ennast. Ta mõtleski. Tallé tuli meelde, et nad olid hakanud mängima hommikul, kui kell oli ainult vaevalt kümme läbi. Ja tema partneril oli juba hommikul pill kaasa võetud! Pidi see mees ennast aga hästi tundma!

Alles kui ta enda juures analoogiaid hakkas otsima, alles kui ta endalt küsis, kas tema niisama ettenägelik oleks, talle meenus, et kella nelja ajal oli ta lubanud tulla

kohtama Hella Aasaga. Kus oli tüdruk? Kas ta oli siin käinud?

Kaasik tõusis kärmesti laua tagant ja vaatas läbi kõik kohviku ruumid. Otsitavat polnud näha. Kaasik jäi juurdlema küsimuse üle, kas Hella Aasa oli üldse kohvikus käinud. Kas ta oli tagatuppa vaadanud? Kas ta oli teda näinud? Või oli ta istunud ette ja oodanud ja läinud jälle, kui oodatavat ei tulnud? Missugune neist võimalustest just võis olla aset leidnud, seda polnud praegu võimalik kindlaks määrata. Kaasik tuli tagasi tagatuppa.

Niikohe kui ta istus, tuli ka mure jälle tagasi. Ta oli siin nüüd terve päeva ära viitnud, ta oli päevaks ajaks suutnud unustada ülesanded, mis täitmist ootasid. Aga nüüd tuletasid need ülesanded end seda tungivamalt meelde. Homme hommikul tuleb Selma, ta ise ju kutsus tüdrukut. Mis talle ütelda?

Et igale pahale teole kohe karistus järgneb, on koolilugemiku moraal. Et kõlbmatute või kõlvatute vahenditega ennast päästa ei saa ühelgi tingimusel, see võib kehutada õpetlikkudes valmides. Kaasik kohtas veel siinsamas kohvikus Aumanni, tegi temaga juttu, viis jutu kaardimängule. Aumann oli muidugi kohe nõus organiseerima mängu — millal tema sellega nõus ei oleks olnud? Ja Kaasik võitis hommikuks kolm tuhat marka, täpselt nii palju, nagu ta vajas.

Poisil oli õnne? •

Võib-olla oli just siiski see juhtum tema õnnetuse esimeseks eelduseks? Kuid kes teab? Kas peavad alati paika meie katsed kõike sündivat seletada kõige silmanähtavama põhjusega?

See oli ühel päeval, mil Kaasik mõtles küsimuse üle, miks tema käes paberrossikarp mustaks läheb, määrdub ja laguneb, kuna teiste tema tuttavate juures oli ta näinud

alati ilusaid, terveid ja puhtaid karpe. Ta ei teadnud nimelt, et see tuli tema vähesest suitsetamisest. Üks karp käis tal taskus tihtipeale mitu päeva.

Kaasik tuli kohvikusse ja istus oma kooliõpetaja Kaarna lauda.

Kaarna ei mänginud malet ega istunud kunagi tagumises toas. Ta istus enamasti üksi. Kaasik oli teda küll ja küll kohvikusse sisse astudes tervitanud, aga kas tagasihoidlikkusest või huvi puudumisest polnud ta kunagi oma endist õpetajat kõnetanud.

Ometi olid muljed, mis Kaasik sai Kaarnast siis, kui ühel oli õigus oma püksitagumikku läikima nühkida pingil ja teise kohus oli sedasama teha kateedril asetseval auklikust vineerist põhjaga viini toolil, sedalaadi, et Kaasik oli harjunud vaatama Kaarnale alt üles, tõsise austusega ja lugupidamisega. Kui Kaasik oleks tahtnud olla päris aus, siis ta ei oleks võinud sedasama ütelda teiste pedagoogide kohta, kes samal ajal kateedris troonisid.

Kas arvas Kaasik, et ta pole oma kooliraha eest küllalt saanud, et ta nüüd Kaarnaga uuesti tutvust tegi? Ja miks ei olnud ta Kaarnale lähenenud juba ammu? Viimast saab vastata. Distantis õpetaja ja õpilase vahel oli seni püsinud. Nüüd, kus kooli lõpetamisest varsti hakkas kolm aastat mööda saama, tundis Kaasik ennast küllalt täiskasvanuna selleks, et puutuda kokku oma õpetajaga ka väljaspool koolitoa ametlikkust.

Enne kui oleks aega olnud vahetada keskustelu sissejuhatauseks kombelisi lauseid käekäigust, tervisest ja ilma-dest, katsus Kaarna järele uurida lauda, mille juures ta istus, et näha, kas see ei kõigu. Laud tööpoolest kõikus ja Kaarna kiirustas häda parandamisega, enne kui ettekandja kohviga kohale jõuaks. Ta laotas käsi:

«Ei tunta! Ei tunta, midagi pole teha. Matemaatikat ei tunta! Tisler ei tea, et tasapind on määratud kolme punkti kaudu. Ja teeb lauale neli jalga.»

Kaasik võttis taskust oma paberrossikarbi, mis seda-

puhku oli õige terve, ja ulatas Kaarna poole. Kaarna vaatas korra Kaasikule otsa, võttis vastu tule, mida Kaasik talle ulatas, ja ütles:

«Teie suitsetate? Nojah, nii see on. Ei või! Mitte ei või noor inimene tulla ja küsida vanemalt, kas maksab hakata! Ei maksa küsida sellelt, kes ise ei suitseta, see ei tea asjast midagi. Miks teie ei tulnud küsima minult? Ma oleksin selle teile põhjalikult maha laitnud. Oodake.»

Suure aegluse ja asjalikkusega otsis ta ühest taskust, ei leidnud, otsis teisest ja sai kätte taskurätiku, mis oli päris puhas. Ta hingas paberossist sisse suure sõõmu, surus siis rätiku suu ette ja puhus, põsed pungil, kogu sisseneelatud suitsuhulga ühe pika hooga jälle välja.

«Vaadake,» ulatas ta siis taskurätiku Kaasikule. «Ärge ehmatage midagi, ega kopsud sellepärast seestpoolt just täpselt niisugused ikkagi ei ole. Küll organism juba hoolitseb puhastuse eest kah. Aga hirmutab siiski ära? Arvatavasti! Mis asjas õpetlik on, on see, et teie selle demonstratsiooni pärast suitsetamist siiski maha ei jäta. Võib-olla siis, kui teie suitsetasite oma esimese paberossi, oleks see mõjunud. Aga teie ei tulnud minult küsima.»

Kaasik ei teadnud järsku, kuidas sellisesse vastuvõttusse suhtuda. Mis tähendas see koolmeisterdamine? Aga kui ta Kaarnale näkku vaatas, siis nägi ta, et need sõnad olid öeldud naljaks. Et teen, näete, nalja, et koolmeisterdan veelgi, sest olete ikkagi mu endine õpilane, aga teen seda omast heast meelest, kergelt ja muuseas, teades, et mul ei ole tarvis oma nõuannetele tuge otsida koolikorrast või pedagoogilistest põhimõtetest ega nende nõuannete täitmise järele valvata. Järgmised suitsud pakkus Kaarna juba nimelt omast karbist.

Kaasik tundis õpetaja Kaarna vastu sümpaatiat, mis ulatus väliste pisiasjadeni. Kaasikule meeldis Kaarna riietus. See polnud moodne, oli aga hea. Polnud elegantne, küll aga mugav. «Ma tahan, et mu kuub peab olema nii õmmeldud, et ma ei tunne, et ta mul seljas on.» Kaarna oli

oma mugavuseharrastuses järjekindel. Lokaalilaudade logisemise vastast võitlust pani Kaasik juba algul tähele. Aga oli teisigi ratsionaalseid võtteid, mida Kaarna ei unustanud rakendamast. Tuhatoos tuli lauale paigutada nii, et küünarnukist lauale toetuv käsi, kui ta vabaks lasta, ise toosi kohale langeks ja et ta selles asendis hõljuks pingevabalt. Nagu Kaasik järele proovis, laskis seesugune tuhatoosi asupaik ennast tõepoolest rea katsete varal välja selgitada.

«Milleks peaksime asjatult kulutama energiat ebamugavuse tunde pidevaks ületamiseks, kui meile on antud mõistus oma ümbrust korraldada nii, et me ebamugavuse tunnet tunda ei tarvitseks?» kommenteeris Kaarna ennast.

Nad ei olnud veel kaua istunud ja jutuajamine liikus alles ühiste koolimälestuste ja muu otsitud aine valdkonnas. Siis küsis korraka Kaarna, kelle kombeks oli, nagu Kaasik hiljem märkas, mõnikord üks jutt sinnapaika jätta ja hoopis uuele ainele hüpata, nagu oleks ta vahepeal rööbiti sellega, et ta keskustelust osa võttis, ise hoopis muist asjust mõtelnud:

«Kas teie kinos kah käite?»

Kaasik tegi vist veidi imestava näo. Tõepoolest, mis mõte pidi olema küsimusel, kas keegi kinos kah käib?

«Ärge imestage midagi. Muidugi, teie ütlete, et praegu käib iga inimene kinos. Aga mina olen järjekindel kinokülastaja juba sellest ajast peale, mil kino oli alles pildiputka. Siis ei kõlvanud haritlasel käia kinos. Sellel naiivsel kino noorusajal oli omapärane võlu, mida praeguse aja kunstkinoteatris enam ei leia. Õige pinkertoni-romantika. Ärge ütelge midagi põlglikult, et pinkertonid. Kas olete lugenud Leichtweissi? Koolipoisipõlves? Aga mina lugesin sel aastal. Väga lihtne. Näen klassis, poiss piilub pingi alla. Muidugi! Loeb midagi, mis pole mingisuguski ühenduses sellega, mis tehakse parajasti klassis. Käratan. Koolikord on harjutanud, niisugusel korral tuleb käratada. Mis teie seal teete? Kooli kodukorra järgi on

mul õigus õpilaselt konfiskeerida, õigemini, jooksva semestri lõpuni aresti alla võtta igasuguseid asju, mis on õpilaste poolt klassi toodud ja millel pole ühendust õppetööga. Pistan raamatu portfelli: õppeaasta lõpul võite kätte saada! Korras, eks ole? Aga nüüd lähen ise koju, lähen portfelist vihikuid võtma, mis nõuavad läbivaatamist, ja leian muidugi selle vana kasukaks loetud raamatu kah. Ma oleksin ta võinud muidugi õpetajate tuppa kappi visata, aga unustasin. Hakkan lugema. Häbenege või mitte: meeldib. Ainus häda, et pooleli jääb. Poisil oli ainult esimene köide.

Nädala pärast võtan raamatu klassi kaasa, annan ta poisile pidulikult kätte, et viigu raamatukogusse ära ja et ärgu enam tunni ajal tegelgu kõrvaliste asjadega. Kannan ette reeglipärase manitsuskõne, mille kohta ei oleks ka meie direktoril mitte mingit ütlemist. Mul ei tulnud oma kõne mõjus mitte pettuda. Kolme päeva pärast, selleks ajaks oli poisil esimene köide läbi loetud, üllatasin ma teda uuesti. Ja ma sain, mida lootsin: teise köite.»

Kaarna vaikis natuke aega. «Kas täna kinno tahate minna?»

Kõrtsi minekuks vajab isegi paadunud harjumusjoodik ettekäänat, seda enam algaja. Kui Kaarna pärast kino tõstatas küsimuse paari pudeli õlle joomisest kuskil, siis oli Kaasik kohe nõus. Oma vana pedagoogiga kõrtsi minna, see oli ju midagi niisugust, mis ei juhtu iga päev, järelikult on tingimata vabandatav. Jäi ainult otsustada, kuhu nimelt minna. Kaasikule paistis, et Kaarna pani ette parema lokaali rohkem oma noore kaaslaste kui iseenda pärast.

Muusikaga ja tantsuparketiga lokaal oli täidetud õige tihedasti. Ei olnud enam kellaaaja poolest liiga vara, aga ka veel mitte liiga hilja. Lokaali ilmet ei määranud sellepärast veel purjus inimesed, vaid inimesed, kes olid ainult heas tujus.

Vaevalt said nad istuda, kui nende laua juurde tuli noormees, kes kummardus ja ütles:

«Vabandage, härra Kaarna, kas ma võin teiega paar sõna kõnelda.»

Kaarna tõusis püsti ja läks koos noormehega eemale. Kaasik nägi, kuidas Kaarna žestikuleeris ja rääkis ning noormees pealt kuulas ja aeg-ajalt mõne sõna vahele poetas. Nad ei seisnud Kaasikust väga kaugel, aga lokaali suminas nägi Kaasik ainult liikuvaid suid ja ei kuulnud, mis nad rääkisid.

Kui Kaarna tagasi tuli, oli ta tüki aega vait. Temal oli kombeks ikka enne tükk aega vaikida, kui ta midagi ütelda kavatses.

«Jah,» ütles ta siis, nagu kinnituseks oma mõtetele. «Kas teie kavatsete pedagoogiks hakata? Mul on meeles, teie pidite astuma filosoofiateaduskonda.»

«Tuleb vist küll.» Kaasikul oli piinlik vastata. Ta oli ju oma plaanid teinud. Ta oli unistanud teadlasekarjäärist ja professoriametist ja ta ei mõtelnud nendest unistustest sugugi loobuda. Aga siin küsiti talt nii endastmõistetavalt, kas ta tahab kooliõpetajaks hakata. Nagu muid võimalusi ei oleks üldse kõne allagi võinud tulla.

«Halvasti teete. Kas teate, mis praegu juhtus? See noormees, kes meie juurde tuli, — koolipoiss! Minu klas-sist. Olge lahke. Piinlik seisukord.»

Kaasik ootas, et Kaarna jätkaks.

«Muidugi, mina ei tee sellest tülikäsimust, et kaks abiturienti võtavad kätte ja tulevad kõrtsi. Niisugused poisid ise, nad ütlevad: kahe nädala pärast me võime minna, kuhu me tahame, ja teha, mida me tahame. Kas me siis tõesti selle viimase kahe nädalaga nii palju küpsemaks saame? Kas me siis praegu nii palju rumalamad oleme, et meid ei või lasta teha seda, mida teeb iga täiskasvanud meeskodanik? Mina ju ise oleksin meeeldi nõus laskuma nendega selle küsimuse üle mõttevahetusse. Ma möönak-

sin, et neil on õigus. Võib-olla olekski kasulik, kui vabadustega, eriti nõndanimetatud akadeemilise vabadusega hakataks noort inimest harjutama aegamööda. Aga muidugi, seadused ja määrused ei saa korraldada niisuguseid üleminekuid pidevalt, vaid peavad tõmbama mingisuguse lahutava piiri. Et siin: ei või! Ja siin: nüüd võid küll! See piir on tehnilistel põhjustel paratamatu. Iseasi, kas karistusmäär, mis siin üleastumise eest on ette nähtud, koolist väljaheitmine, ennast kaitsta laseb. Minu seisukoht on, et igal juhtumil mitte. Mis head me teeme sellega noorele inimesele, kui me ta kaks nädalat või ka neli nädalat enne abituuriumi koolist välja heidame? Selle seisukoha pärast on mul muidugi ütlemist direktoriga. Teiselt poolt ei salli mind õpilased sellepärast, et ma tihti lokaale külastan ja nende mängu rikun. Jah, aga käesoleval juhtumil raskendab minu seisukorda veel üks eriti delikaatne asjaolu. Poiss tuli minuga rääkima. Ta tuli minult küsima, mis ta peab nüüd tegema, kas ära minema või kuidas. Olge lahke! Ta näitab minu vastu teatavat usaldust, ta loodab, et mina teda aidata saan, et ma asja koolis ehk direktorile teatavaks ei tee, mida ma nimelt tegema oleksin kohustatud. Ma ei saa temale muidugi ütelda, et rumal, et laske jalga rütem kui muidu, et kuidas teie üldse julgete oletada, et pärast seda, kui ma olen siin avalikult kõigi silmade all teiega pika jutu maha ajanud, ma veel võiksin asjale käigu andmata jätta? Aga nii see ju on. Poiss saab karistada. Mille eest? Kas selle eest, et ta kõrtsi tuli? Ei, selle eest, et ta mind nähes mitte paku ei pistnud, vaid aumehena minuga rääkima tuli. Kas hakkab teile selguma vahe kooli ja elukooli vahel?»

Kaasik kuulas viimaseid sõnu üsna hajameelselt. Ta oli avastanud lokaali teises otsas laudkonna, mis tema huvi kõik endale nõudis. Kolmest härrast, kes seal istusid, ei tundnud ta ühtegi. Daam aga, kes nende kolmega istus, oli Hella Aasa. See tähendab: paistis olevat. Kaasik pilutas silmi. Oli ikka küll, ei olnud kahtlust.

Ja nüüd tahtis Kaasik kangesti teada, kes olid Hella Aasa kaaslased. Kaugelt seletas silm ainult, et mehed ei olnud noored tudengid, vaid küpsematesse aastakäikudesse kuuluvad härrad. Kas sellel, kes istus Hella Aasa kõrval, ei olnud lagipeagi paljas? Seda asja pidi vaatama lähemalt.

«Vabandage mind,» katkestas ta Kaarna jutu, tõusis püsti ja läks. Parajasti hakkas orkester pärast vaheaega uuesti mängima. Kaasik kiirustas sammu, lähenes lauale, kus Hella Aasa istus, andis endale väikese sisemise nõksu, mis viis ta hoiakusse, kaugelt sarnasesse sellega, mida kaitseväes nimetatakse valveseisanguks, ja kummardus mehe ees, kes istus Hella Aasa kõrval.

«Kas ma tohin daami paluda?»

Kaasik kahvatas.

Hella Aasa vaatas nõutult oma naabrile otsa, naaber fikseeris Kaasikut ilmega, millest võis selgesti lugeda välja õiglast või vähemalt oma õiguse peale kindlat viha ja pahameelt tülitamise pärast. Kes pidi noorhännale olema andnud õiguse asja ees, teist taga tulla võõraste lauda segama seltskonda? võis välja lugeda Kaasikule heidetud pilgust. Ja nüüd oli Kaasik tõsiselt vihane Hella Aasale. Kas tema oli oma kaaslastele selgeks teinud, et Kaasik polnud ometi mitte mõni juhuslik purjuspäine lookaalides vedeleja, kes arvab endal õiguse olevat tikkuda igasse lauda, kus näeb istuvat mõnd kenamat naist, vaid oli tuttav, ja hea tuttav? Korv oli veel raskem kanda sellepärast, et siin ülikoolilinna kõrtsis kehtis põline komme, mille järgi iga daam, ükskõik kelle lauas ta oli, alati lubas end tantsule viia igal tudengil ja muul kõrtsivõimelisel nooruril. Kaasik ei seisnud kaua paigal. Ta ei mõistnud muud ette võtta, kui et läks; ja hoidis end liikmeist võimalikult vabalt, hooletult ja ükskõikselt.

«Saite kõrvetada?» naeris Kaarna heatahtlikult, kui Kaasik tagasi oma kohale jõudis. «Kas naisterahvas oli teile tuttav?»

«Ja kuidas veel!» ohkas Kaasik. Ning puistas natuke oma südant.

«Ma ei tea, kas ma teist õieti aru saan,» rääkis Kaarna. «Aga igal juhul — on üks suur enesepete, see romantiline kujutlus, et teie ainult teatud inimesega õnnelikuks võite saada. Selle kujutluse alus on küll soliidne, nimelt paljude generatsioonide jooksul kestnud pedagoogilised suggestioonid. Romaanid, mida olete lugenud, ja elulood, need on tõepoolest täis kirjeldusi nõndanimetatud suurest armastusest, suurest kirest, mille piiriks on vaid haud. Halvad õpetused. Uskuge mind, lähete vanemaks, näete isegi, et see on vaid üks elamiskonventsioon, usk sellesse, et teie just teatava kindla inimeseta elada ei saa. Loodusele, mis teie ihasid ja tahtmisi juhib ning valitseb, on üks niisama hea kui teine. Unustada üks ja leida teine on palju kergem, kui seda tahaksid möönda armastusjuttude autorid. Aga millest nad peaksid elama, kui nad konventsionaalsete lugude asemel armastuse ainukordsusest hakkaksid serveerima argipäevast tõde? Illusioonid, illusioonid, noor inimene.»

Kaarnal oli viisiks, kui ta hookama sõnavõtu oli lõpetanud, alumist huult pikalt ette ajada ja mõttesse jääda, ilma et ta oleks oodanud mingit vastust või heakskiitu oma partnerilt. Ta rüüpas oma klaasi tühjaks, pani põlema uue suitsu, kõik mõttes, nagu eemal viibides. Aga ta elavnes jälle:

«Vaadake, seal ta on!»

«Kes?» küsis Kaasik. Ta nägi, et Hella Aasa tantsis. Mehega, kes oli tema kõrval istunud.

«Meie aja kangelane.»

Kaasik ei saanud järsku aru.

«Ei, ma ei räägi teie printsessist. Ma räägin hoopis tema partnerist. Jah, see ta on.»

Kaasik hoidis oma silmad Hella Aasal ja ta partneril. Vahtis seejuures rohkem meest kui naist. Tõepoolest, ta ei olnud eksinud. See oligi vanem mees, üle kolmekümne

kindlasti. Aga tantsis sama hästi nagu mõni noor üliõpilane.

Kaarna segas Kaasiku vaatlusi:

«Just nimelt — meie aja kangelane. Elu on mäng, milles jääb võitjaks see, kes on teistest külmaverelisem, eelarvamustevabam, kindlam ükskõik missuguste illusioonide suhtes. Materialist. Raha loeb. See pole päris õige. Mitte raha ise, vaid oskus raha tarvitada ühele valitsejale, ühele härrale kohase joonega. Selle noormehe vanemad veel ei osanud, need oskasid kokku hoida. Aga ega rahad tarvitsegi olla päritud vanemalt, nad võivad ka enda hangitud olla. Peaasi, et nende hankimiseks ei ole endal tarvis olnud kopikaviisi kokkuhoidmist. Siis ei tunne raha tarvitamisest õiget mõnu. Kõige parem, kui rahad on hangitud meetoditega, mis liiguvad nii lähedal kui võimalik kriminaalkoodeksi poolt valitsetavale alale. Et miks nii? Vaadake, kui teie tahate teenida nii palju raha, nagu on vaja inimväärseks eluks, siis teisiti on raske. Teie eluaja sissetulekust ei jätku üheks aastaks korralikult elada. Juba kõige muu alus — laitmatu seltskondlik käitumine, hool elu väliste vormide eest, ilus ja valitud isikupärane riietus, korterisisustus, etiketikohane toidu sissevõtmine — maksab rohkem, kui teie pedagoogina teenima hakkate. Kuid õieti, ärgem rääkigem rahast. Kui ma ütlesin, et meie aja kangelane, siis ma ei tahtnud sugugi unustada hingelis-vaimset külge. Peaasi — naiivsuse puudumine, täielik blaseeritus. Oskus elu nautida, nagu öeldakse, kui soovite, oskus temasse teatavat hingelisust sisse simuleerida. Aga valitsevaks peab jääma siiski kerge ja jahe suhtumine kõigesse. Mitte millegi külge ennast liiga kõvasti siduda! Mitte liialt kurvastada, mitte liialt rõõmustada. Elu valitseda, mitte ennast tema poolt valitseda lasta.»

Tants lõppes. Parketiruut tühjenes.

«On kolm viisi elada. Kuulda koolimoraali ja uskuda, et see on tõde, ja käia selle järgi. Teine on: kuulda ja uskuda, kuid mitte selle järgi käia. Kolmas: mitte kuul-

dagi. Esimesi karistab seltskond rumaluse pärast. Rumaluse pärast, et inimene vahet ei tee koolimoraali ja elumoraali vahel. Karistuseks on see, et inimesele ei anta, mida ta võiks võtta. Viimaseid karistab seltskond ketserluse pärast. Keskmised tulevad omadega välja, nad elavad selle vaikse kokkuleppe järgi — süüa ja salata.»

Kaasiku ajud tegid kahesugust tööd. Hea oli kuulata Kaarnat, hea oli kuulata tema rünnakuid moraalile. Teine asi, millega Kaasik tegeles, oli see, et ta valmistab bilanssi oma vahekorrast Hella Aasaga. Mingi aimus temas ütles, et ta peab rahul olema sellega, mis ta sellest vahekorrast on saanud, ja et tal midagi enam oodata ei ole. Ta oli traagiline loobuja. Ma ei võlgne midagi, ütles ta endale.

Muudatused, mis aeg meie kallal toime paneb, on just sellepärast saatuslikud ja raskesti juhitud, et nad toimuvad niihästi kui märkamatuks. Äkilisi saatuslööke kas talutakse või murdutakse nende all. Karakterilaostumine, mis toimub aastate jooksul — olgu põhjuseks mis tahes — on raskesti heaks tehtav ja raskemini talutav kui äkilised sammud üles või alla. Kui muutume nii, et mingit muudatust pole märgata, võrreldes kahte kõrvuti seisvat päeva oma elust, siis me ei tea iialgi, kuhu me lõpuks välja jõuame.

Kui inimesega juhtub see, mida nimetatakse «libisemiseks kallakut pinda mööda», siis allakäik, mis teostub ühe päevaga, on nii väike, et ta ei tarvitse sisendada mingit hoiatavat hirmu. Kui aga muutused ükskord silmale nähtavaks saavad, siis nad on harilikult juba nii suured, et nende tagasitegemine pole enam hoopiski lihtne. Seatagu endale siis veel eesmärgiks uus tõus! Üksik päev viib meid tõusu poole nii tühise sammu, et sellest on raske ammutada mingit tiivustavat lootust.

Ärgu küsitagu kolmeteistkümnnendat semestrit algavalt üliõpilaselt, millal ta loodab ülikooli lõpetada, kui ei soovita sattuda hädaohtu küsitavat solvata või ebamugavalt puudutada. Pooled nendest, kes kolmeteistkümnnenda semestrini on jõudnud, ei tea seda mitte, millal nad oma stuudiumi lõpetavad.

Kolmeteistkümnnenda semestrini?

Jah, just nii. Sest kolmeteistkümnnendatki semestrit algas Karl Kaasik üliõpilasena. Ainult üliõpilasena. Üliõpilasena, kes kaheteistkümnnenda semestri lõpul polnud jõudnud oluliselt kaugemale, kui ta oli kuuenda semestri lõpul, kuhu me ta jätsime eelmises peatükis.

Ei olnud oluliselt kaugemal... see tähendab, kuidas seda nüüd võtta? Ise ta katsus end veenda selles, et rutamine eksamite õiendamisega on ainult pealiskaudne andumine ja sügavamast süvenemisest hoidumine. See argument oli aidanud vahepeal üle mõnestki endasüüdistamise hetkest. Viimase kolme aasta jooksul. Ja tõepoolest, midagi kasu oli nendest kolmest aastast siiski olnud, kui mitte muud, siis seda, et nüüd näis laisklemine ja ulaelu tüüdanud olevat, et nüüd näis kätte jõudnud olevat aeg vahepealse mittesüstemaatilise «süvenemise» vilja kokku panema hakata. Igatahes oli Kaasiku laual jälle eksamikursusi näha. Ja linna oli tulnud ta üsna varakult, et sügisei tähtpäevi mitte kasutamata jätta. Juba homme tahtis ta lugemisega peale hakata. Miks mitte täna? Naeruväärt: tööd, mille kestus pidi olema vähemalt nädalat kolm, ei tarvitsenud ju alustada nii minutipealt. Kindlasti ei võinud teha kahju, pärast seda kui tarvilik kirjandus oli muretsetud kohale, natuke hinge tõmmata, ennast koguda, eelseisvat tööhulka elavalt kujutella, endale selgeks teha, et nüüd, ütleme neli nädalat, tuleb alluda kõige kindlamale töörežiimile, mille tasuks siis hiljem on jälle võimalik oma aega kulutada oma äranägemise järgi: selle lugemiseks, mis parajasti huvitas, ja mitte selle tuupimiseks, mis oli ette nähtud puupäiselt koosta-

tud eksamikavas; või ka oma isiklikuks eluks, miks mitte? Rahu, rahu! Närvid korda! Sellest oleneb ju kõik.

Karl Kaasik lebas süngis, vestiväel ja sokkides. Ta sirutas end nii pikaks kui ulatus ja tegi sügavat hingamist. Jah, a e g lendas kiiresti, selles seisnes asi. See reaalne aeg, millel ei tarvitsenud olla mingit sidet tunnetusteoorias diskuteeritava ajaga. See aeg, mida näitas kalender. Mida näitasid aastate numbrid.

Kuus semestrit olid möödunud kasulikult. Järgmised kuus meeldivalt. See oli bilanss tänaseks. Vähemalt seda ei võinud Kaasik küll ütelda, et ta oleks ialgi midagi teinud vastu tahtmist. Kõik, mis ta oli teinud, ta oli teinud nii, nagu ta parajasti himustas. Kuni tal meeldis istuda loenguil, oli ta teinud seda; meeldis talle hiljem paremini kohvikus, kõrtsis või seltsikorteris, oli ta teinud sedagi. Ainult tagantjärele võis tõusta küsimus endaga rahulolemisest või mitterahulolemisest.

Agas ühte arvas ta konstateerida võivat: viimased kuus semestrit tundusid olevat möödunud kiiremini kui lapsepõlves aeg sügisest jõuludeni. «Hm,» ütles ta, kui ta selle mõtteni jõudis. Kummaline ja ebamugav oli oma nahal tunda seda aja voolamise kiirenemist läbielatud aastatele. «Kas ma oskasin seda tõsiasja vääriliselt hinnata, kui sellest esmakordselt lugesin psühholoogiakursuses?» mõtles ta.

«On tarvis ennast kätte võtta, on tarvis ennast kätte võtta,» mõtles ta. «Ja saab ennast kätte võetud!» vastas ta ise eelmisele. Kuid samas ta tundis tarvidust katsuda katkestada oma mõtled, mis ähvardasid viia oma elujärje üksikasjalise hindamise juurde. Ta teadis, et kui ta ainult hakkab mõtlema selle üle, kui palju asju on parajasti lohakil, kui palju asju tahab õiendamist — mitte ainult neid, mis puutusid õppetöösse, vaid ka mitmesuguseid muid —, siis läheb ihu hirmu täis. Kas saab ainult hakkama kõigega? «Küll saab,» trööstis ta ennast, et hoiduda minemast konkreetseks. Ta küünitas voodi ees seis-

valt toolilt paberrossikarbi. Oli hädasti tarvis aega kümneks minutiks või veerandtunniks seisma panna, aega välja lülitada. Oli hea olla, kui see õnnestus. Pabeross oli üks niisugune vahend, mis lõi ette viieks minutiks, kümneks, ka veerandtunniks, kui mitu tükki järjest suitsetada, nagu Kaasik ammu juba oli harjunud tegema.

Kui nii suitsu põlema panid ja voodis selili olles lakke vahtisid, siis sai aega varastada eriliste südametunnistuse piinadeta. Sellega sai kavaldada elult välja täiesti vaba hetke, vaba kohustusest midagi teha. Kümme minutit, mida ei tulnud kuhugi arvesse panna, mille üle ei tulnud aru anda.

«Ja mis on siis õieti katki,» rääkis Kaasikus hääl, mis tahtis teda rahustada. «Kas ei ole lõpuks minu seisukorras enamik üliõpilasi?»

Võib-olla, et oli, võib-olla aga, et ka mitte.

Need eksamikursused laual! Kaasik oli asemele viskunud, oli paberosse suitsetanud selleks, et oma närve tasa-kaalu viia, nii ta arvas. Aga mida kauem ta selitas ja lakke vahtis, seda enam paistsid needsamad närvid tasa-kaalust välja minevat. Ülevaadet ei olnud! Millest? Kõigest sellest, mis elu iga päev silmade ette tõi, enam või vähem püsivate muljetena pähe vajutas; kõigest sellest, mille üle olid sunnitud mõtlema, kas sa seda tahtsid või mitte. Kogu elu oli kuidagi laiali. Siin oli midagi teha, seal midagi . . . Näis, et hakates kinni millestki ühest konkreetses, oleks nagu jäänud ebamugavalt hooletusse teised asjad. Ei, pagana pihta! Halvasti talutav kindlusetustunne oli see, mis istus Kaasikus ja ei läinud temast välja ega lasknud teda teha seda, mida ta tegema oleks pidanud ja mida ta ka teha oleks võinud.

Kaasik meenutas oma kodurahvast maal. Sinna nad nüüd jäid, kiirete hilissuviste tööde juurde. Rukis sai vaevalt lõigatud, kui ta ära tuli. Lina tahtis kitkuda ja tõuviljaga polnud ka enam kes teab kui palju aega.

Ei, muidugi ei tarvitsenud see tekitada Kaasikus eri-

list süütunnet, süüdlastunnet. Muidugi, isa on vana, ja ema. Kaasik näris küüsi. Isa ja ema rühmavad talus tööd teha. Mida paganat! Eks ole ju seal vend Jaan, kes selle pisikese elamise-olemise pärib ja kelle ülesanne on vaadata, et vanarahval ei oleks liigseid muresid ega vanadusega sobimatut töökoormat.

Karl tundis küll kohe, et see oli nüüd üks peitupugemine murede eest, niisugune mõtlemine. Sest mitte keegi, ei isa ega ema, ja isegi ka vend Jaan mitte, ei oodanud temalt, et ta oleks pidanud kuidagiviisi abistama neid seal maal. See, et vend Jaan vahetevahel torises nende toetuste pärast, mida isa Karlile andis, oli lõpuks võib-olla torisemine rohkem moepärast. Aga küll oli nii, et isa ootas Karlilt õpingute lõpetamist! Selle kohani jõudnud, ei saanud Karl enam hästi oma mõtetega edasi minna. Ta kehitas ennast sängis, nagu oleks ihu sügelnud, ärevushigi oli tunda kehal. Ta süütas uue paberossi.

Ei, hea oli siiski see, et oma mõtteid sai ka suunata iseenda tahtel. Nagu näiteks nüüd. Kaasik peletas minema mõtted kodust, mõtted pooleliolevaist töödest, mõtted kõigest sellest, mida oleks vaja teha ja mida nii raske on teha, ja hakkas selle asemel unistama. Kus peaks praegu olema Hella Aasa? Ta pigistas silmad kinni, pingutas ennast, täpselt endale aru andmata, kuidas just, aga igatahes pingutas, ja ennäe: üks pilt oligi silmade ees! Üks naise nägu, üks profiil, üldiselt veidi udune, käest kaduma kipuv, ainult tõelise pingutuse kaudu hõljuvana silme ees säiliv, muutus mõneks hetkeks nii teravaks, nagu joonistis mustas ja valges. Seda teravust ei olnud kauaks — tõepoolest seda oli ainult määramatult lühikeseks ajaks, võib-olla tõesti ainult mingiks sekundi murdosaks, aga sedasama sekundi murdosa oli küllalt, et Kaasikut võpatama panna. Kui ma teda kord jälle näen, kui ma teda kord jälle näen! Ning Kaasik hakkas ujuma kujutlusis, kuidas ta tüdrukuga kohtab ja mida talle ütleb ja kuidas soodsad võimalused sülle kukuvad — kõigeks. Ja ta oli

nagu päris unustanud, kuidas ta oli aastate jooksul formuleerinud enda seisundit Hella Aasa suhtes: et tolle naisega kurameerida oli nagu seista ilusa vaateakna taga — ilma rahata. Kuidas, kas ta oli kunagi nii mõtelnud, nõnda ütelnud? Kaasiku huuled kõverdusid mõruks muigeks. «Häh,» ütles ta äkki kuuldavalt; ja ehmus. Tohco pagan! Nüüd hakkan ma iseendaga veel valjusti rääkima. Hakka või hirmu tundma oma närvisüsteemi korrapärase funktsioneerimise pärast!

Kes teab, kui kaua oleks Kaasik sel öhtupoolikul süngis vedelnud, kui uksekell poleks helisenud. Kõlistati kaks korda lühikeselt, üks kord pikalt. «Mulle!» mõtles Kaasik. Jah, Kaasik elas nüüd uues korteris, korteris, kus elas peale tema veel viis või kuus üliõpilast, kelle nimekaardid seisid väljas uksepiidal, igaühel oma märkus all: kaks korda kõlistada, üks kord kõlistada, üks lühike, üks pikk kell, kaks lühikest kella, üks pikk...

«Kes see võiks olla?»

Jalad leidsid tee kingadesse ja Kaasik läks esikusse vaatama.

Aumann!

Kaasik avas ukse kahtleva aeglusega, nagu küsides selle avamise jooksul, mida külastaja temalt soovib, kust külastaja tema aadressi on leidnud, või kuidas see üldse tuleb, et teda on üles otsitud, olgugi, et ühegi mainitud seiga juures midagi mõtelda ega kahelda ei olnud. Ja Aumann ei andnudki kauaks aega mõtelda ega kahelda: ta rõhus enda ukse vahelt sisse, nägu laial, harjutatud naerul. «Noh, kodus oled ikka?» Kaasik sügas kukalt, tarvidust tundes teeselda seda, nagu oleks ta praegu uinakut teinud ja kellakõlina peale ärganud. Jah, isegi haigutus tuli peaaegu iseendast peale.

Peaaegu vastu enda tahtmist pidi Kaasik tunnistama, et külastaja ilmumine temale rõõmu valmistas. Just nimelt rõõmu valmistas. Sest ta ei olnud ju veel täna asunud oma

raamatute kallale. Ta ei töötanud ju veel. Ta ju alles valmistas ennast ette pikaks ja igavaks tööks. Ta oli ju alles oma närve korda seadmas. Kuidas oli seda kohasem teha, kas üksinda oma toas sängis pikutades, kus pähe tulid igasugused mõtted, millel polnud vähimatki tegemist ülesannetega, mis täitmist ootasid? Või ajaviitega, mis oleks lubanud need ülesanded niikauaks unustada, kuni veel nende juures ei oldud, mis oleks pea nendest vabastanud, ühtlasi aga ka puhastanud ta igasugustest üleaurustest mõtetest ja unistustest. Muidugi, viimane võimalus oli õigem, kas maksis selle juures üldse kahelda, arutles Kaasik.

Aumann tegi algul juttu niisama maast ja ilmast ja siis, kui sissejuhatuses paistis olevat juba küllalt, küsis:

«Kuule, sa vist võid mind täna kahekümne krooniga aidata?»

See aitamine tähendas muidugi laenamist.

Kaasiku ja Aumanni mängulaua-tutvus oli küllalt suur selleks, et Kaasik ei leidnud kohase olevat keelduda. Muidugi, ta oleks tahtnud ütelda, et tal ei ole. Aga seda poleks lubanud teatav edevus. Ja ütelda, et lihtsalt ei anna — ei, see küll ei läinud. Aumann armastas mõnigi kord olla hooletu laenatud rahasummade tagasimaksmisega, see oii teada. Aga kui ta oli raha laenamas, siis suutis ta teha niisuguse näo, et äraütlemine oleks tundunud jämeda solvamisena. Et laenamisest keelduja oleks tundunud endale süüdlasena, teise vastu ülekohtusena. Jah, seda pidi ise nägema ja tundma, kuidas Aumann oma soovi oskas esitada. Kogu tema olemus oli sel hetkel kahetahuline. Ühelt poolt tema esinemise üle oli tõmmatud kerge endastmõistetavuse ja hooletuse kiht, ühelt poolt ta näitas ennast nii, et küsimuses-olev laenaja tundis ennast olevat ainult austatud, et Aumann tema poole pöördus, oli see summa siis kui närune tahes; teiselt poolt ta näis nii kaljukindlalt tunnustavat inimestevaheliste majanduslike suhete aluskivi — ausust, ausust tähtpäevade pidamises ja luba-

duste täitmises, et paistis, nagu oleks ta vahetpidamata endale kõmistades vastu rindu koputanud ja korranud:

«See mees siin! See täidab, mis ta on lubanud!»

Võis teada Aumannist kõik. Et ta harva sõna pidas, et ta midagi muud ei teinud kui õnnemängusid mängis. Aga võimatu oli osutada vähegi tõhusamat vastupanu suggestioonile, mis tema isikust väljus. Kes seda suutis, see pidi olema tehtud hoopis teisest ainekust kui Kaasik.

Nõnda siis otsis Kaasik varnas rippuva kuue taskust oma rahapunga.

Aga Aumannil ei olnudki ruttu minekuga. Ta astus laua juurde, silmitses Kaasiku raamatuid, võttis mõne kätte, lõi lahti esimese lehekülje, luges pealkirja, ütles, et midagi ütelda:

«Teadus. Teed eksameid tänavu?»

Nagu poolkogemata tõmbas Aumann lahti lauasahtli. «Vaata, vaata,» hüüatas ta ja võttis sealt kaardikimbu. «Masin kodus!»

«Kevadel sai mõned korrad mängitud,» ütles Kaasik, varjates mõnesugust häbenemist ükskõiksuse taha.

«Ah, pagan. Sõrmed päris sügelevad kohe. Nii tahaks praegu proovida, kuidas kaart istub! Mina ei ole kevadest saadik mänginud.» Viimast Aumann valetas. Tegelikult oli ta alles eelmisel ööl kaotanud oma parajasti käepärast oleva raha. Osava käeliigutusega ta pillas kaks kaarti lauale, viskas kolmanda juurde. «Eh, täna peaks vist küll igamehel olema õnne, kes minuga mängima tuleks. Näed, kolm nõida tulid välja.» Kaasik vaatas. Tõepoolest, laual lebasid kolm emandat.

Aumann viskas veel kaks kaarti lauale, Kaasiku ette. «Mis ma ütlesin? Puhas üheksa!»

«Kahekesi oleks igav,» ütles Kaasik.

«Igav?» Aumann hakkas naerma. «Võib kahekesi oma rahast niisama kergesti lahti saada! Igav? Kui raha mängus on, pole kunagi igav. Proovime?»

Järgmisel hommikul oli Kaasikul järelemõtlemist õige

keeruliste arvete üle. Paar asja olid päris selged, olid vastuvaidlematult kindlalt antud. Esiteks see, et tal enam raha ei olnud. Teiseks see, et ta Aumannile kakskümmend krooni oli laenanud. Kolmandaks see, et tal pea valutas — joomisest. Mis aga edasi, see tundus kuidagi suhtelisena. Selge oli see, et nad olid istunud Aumanniga tühiste sentide peale «proovima». Siis oli Kaasik Aumannile kaotanud. Kogu oma raha. Siis oli ta Aumannilt äsjalaenatud kakskümmend krooni tagasi võtnud. Siis oli ta ka selle raha kaotanud. Siis oli ta Aumannilt kakskümmend krooni laenanud. Ja ka selle kaotanud. Siis olid nad Aumanniga kõrtsi läinud. Aumann ju ise pakkus ennast võidu puhul välja tegema. Siis oli Kaasik rohkem juua tahtnud, kui Aumann teda õigustatuks pidas väljategemist nõudma. Siis oli ta Aumannile ütelnud, et maksku tema, et pärast tasub poole ära, nagu arvest kunagi. Siis oli aga Aumann ütelnud, et ta meelsamini laenab Kaasikule kakskümmend krooni, ja mis maksta tuleb, selle eest maksab igamees ise. Et need kõrtsiarved, nendega olevat tema, Aumann, küllalt häda näinud, et neid ei tahetavat pärast maksta, et parem on juba puhast raha, et siis tema, Aumann, teab, et Kaasik kindlasti ära maksab. Et Kaasik on ju täpselt niisamasugune aumees nagu tema. Siis olid nad üheskoos joonud. Siis oli Aumann kuhugi ära kadunud — häbematu tegu kamraadist ikkagi, pagan võtaks, ja siis oli Kaasik, niipalju kui ta mäletas, nende kroonidega, mis taskus olid, joomist jätkanud ja lõpuks autojuhile, kes ta koju sõidutas, võlgu jäänud. «See kelm,» mõtles ta Aumannile — nüüd hommikul — «tuleb laenab minu käest raha, siis koorib mu paljaks, ja tagantjärele olen ma temale veel võlgu pealegi. Ja tuleb seda võlga kätte küsima kah, see on kindlam kui kindel!» Kaasik sügas pead.

Ta tundis, et ta ei taha olla kodus. Et ta ei saa olla kodus. Raamatud laual näisid tema üle irvitavat. Seal siis nüüd oli see ettevalmistamine, see närvide tasakaalu viimine, see hoovõtmine! Ning asjade niisugune käik ei

olnudki esmakordne. Oli ennemgi juhtunud — väikeste teisendustega ainult —, et just siis, kui sa olid end parajasti valmistanud tööks, kui sa isegi oma majanduslikud asjad mingisugusesse talutavasse korda olid seadnud, jah just eriti siis, kui taskus ei puudunud rahakopikas, ei saanud ta tööd teha sellepärast, et oli tarvis ette võtta midagi muud. Ja kui «midagi muud oli ette võetud» ning rahakopikas oli otsa saanud, siis ei saanud ju tööle pühenduda sellepärast, et oli tarvis võtta aega, et vaadata, kust saaks jälle raha. Kaasik tundis, et ta peab välja minema ja vaatama, mida kuuldu ja mismoodi saaks organiseerida oma eksistentsi majanduslikke eeldusi lähemaiks tundideks ja päevadeks.

Halvad päevad vahelduvad heade päevadega, nii see on. Kui halvad ilmad otsa lõpevad, siis tulevad head ilmad, see on eksimatuim ilmaennustus. Karl Kaasikul olid kolm nädalat hiljem käes tõesti nii head päevad, nagu ta neid ammu enam polnud näinud.

Eksamite-eelne ängistus oli möödunud. See ei tähendanud mitte, nagu oleks ta mõne nendest õiendada suutnud. Aeg lõppes otsa ja ta ei saanud. Aga eksamite tähtjadki olid möödunud ja niisiis oldi piinast lahti ikkagi; polnud nüüd vaja valutada südant, et nädala pärast, ülehomm, homme on etteminek ja paistab, et kasutada olevast ajast ei piisa ettevalmistuste tegemiseks. Ei, ilma mingi omapoolse pingutuseta, mingi vaevata nihkusid tähtjad üsna iseendast jälle kolme kuu kaugusse; oh, seda teadis iga vähegi vana tudeng, et eksamilt maha tõmmata laskmine oli peaaegu niisama vabastav, peaaegu samasuguse kergusega täitev toiming nagu eksami õiendaminegi.

Ja raha oli jälle. Päris hunnik raha kohe. See oli tulnud nõnda.

Kui ta Aumannile oli kaotanud ja ülejäägi koos maha joonud ning teisel hommikul tõsiasi ees seisis, et ta oli ilma rahasummast, millest oleks piisanud vähemalt eksamitele valmistumise ajal elamiseks, kui mitte kauemakski, siis ta vihastus. Lõi rusikaga vastu lauda ja läks linna. Laskis habemeajajal, kelle juures ta harilikult käis, oma välimust kahe krooni eest — võlgu — parandada ja l ä k s v a a t a m a, kuidas tekkinud olukorrast välja rabelda. Ta ületas kaks häda ühel hoobil.

Eksamitest loobumise ettekäändeks olid majanduslikud raskused. Uue laenu tegemise ettekäändeks oli tarvidus vabaneda eluülalpidamise muredest, et ülikool lõpetada. Selle argumendiga võis vilistlaste juures siiski veel läbi lüüa, kuigi seda oli juba natuke liiga tihti korratud. Aga vilistlaste kogemused üliõpilaselust ja sellest, mida üks üliõpilane elult nõuda tohib, olid pärit v a n a d e s t h e a d e s t a e g a d e s t ja nende lahkus ei olnud veel täiesti tühjaks ammutatud. Oli vaid tarvis koondada ühte hommikupoolde küllalt suur kvantum energiat oma tahte läbi viimiseks, enda maksmapanemiseks heatahtlikkude vanahärrade juures esiteks ja pangas teiseks.

Kõigil neil teekondadel — vekslipaberit muretsemas, allkirju otsimas, parajat panka välja silmitsemas oli ta ise päris tõsiselt veendunud, et nüüd, et seekord teeb ta teisiti kui varem. Et nüüd — võtab rahad ja teeb lõpu peale sellele vindumisele, millele ta oli andunud seni, võtab end kokku ja ei lase eksitada millestki, enne kui studium on lõpetatud. Kes teab, võib-olla see kindel usk tegi ta käigud sel päeval nii tagajärjekaks. Ta sai, mis ta oli küsinud. Igal pool. See sisendas julgust, kindlustunnet. Maa oli jälle jalgade all.

Tehtud laenust laskis ta endale välja maksta ainult neljandiku, ülejäänud kanda jooksvale arvele! Eks olnud tal ju täiesti head ja ausad kavatsused?

Kui ta aga panga trepilt alla tänavale oli jõudnud, kas siis olid head kavatsused ununenud? Ei, ülekohtu oleks

hõnda üteldä. Head kavatsused olid alal endiselt muutu-
matutena ja kindlatena. Neile oli lisandunud ainult otsus
võtta endale pärast läbikannatatud pingutusi — neid vi-
siite, seda asjaajamist võis ometi pingutuseks nimetada
hea õigusega! — väike puhkus. Täna ma ei tee enam mi-
dagi, aga siis... See puhkus algas sellega, et Kaasik läks
kohvikusse, ja lõppes järgmise päeva lõuna ajal sellega,
et Kaasik saabus koju, taskus kümme korda suurem raha-
summa, kui ta oli toonud pangast.

Igaüks, kes on tegemist teinud õnnemängudega, on kas
ise näinud või vähemalt teistelt kuulnud, kuidas õnne-
jumalanna tujud on läbinähtamatud, ettearvestamatud.
Iga õnnemängudesse mõningalgi määral kiindunu võib
jutustada kas sellest, kuidas ta ise on võitnud, või sellest,
kuidas ta mõnda teist on näinud võitvat erakordseid sum-
masid. Teiselt poolt, iga arukas inimene, taunides õnne-
mängu kui halvimat inimlikkudest pahedest, on õigusta-
tud väitma, et lootus teha mängust tulullikas on üsna
naiivne lootus. «Ma ei ole küllalt rikas, et riskida tarvili-
kuga, lootuses võita ülearust,» ütleb Hermann «Pada-
emandas». Tal on õigus. Sellest hoolimata ostavad inime-
sed loteriipileteid, mängivad kasiinodes, ja kus viimased
puuduvad, korraldavad seltskondlikke mänguõhtuid.

Kaasik ei olnud varem iialgi osa võtnud mängust, mil-
les oleks võinud võita tuhat krooni. Küll oli ta nii mõnigi
kord istunud lauas, kus kogu seltskonna peale oli raha
vahest vähem kui kümme krooni. Kui mängida taheti, siis
mängiti kas või kompvekipaberite peale, seal polnud mi-
dagi imestada. Aumann oli mees, kelle amplituud oli
laiem. Ta ei saanud keelduda sendisest mängust, aga ta
oli äärtpidi tuttav ka niisuguste seltskondadega, kus har-
rastati mängu, mis tema- ja Kaasiku-suguste majandus-
likkudest võimalustest kaugelt üle ulatus. Juhtus mõni-
kord harva, et saadi ennast poetada niisugusesse selts-
konda. Kui raha juhtus rohkem käes olema. Meeletus oli
saja krooniga minna mängima seltskonda, kus igal teisel

oli taskus sularaha kümme või kakskümmend korda rohkem. Kõige tõenäosuse järgi pidi ju kaotama. Aga — võis ju ometi juhtuda ka ime. Ning mängur usub imesse. «Sinu raha ja minu muusika,» ütles Aumann Kaasikule. «Täna on juhus proovida!» Ning Kaasik laskis end kaasa kiskuda. Ta unustas selle, kuidas Aumann temaga oli käitunud paari nädala eest, unustas oma kavatsused, mis tal olid olnud kindlad alles mõne tunni eest, ja läks. Kas ei ole seda juhtunud, et istud mängulauda ja sul pole tarvis oma raha taskust välja võtta? Ime juhtus. Ime laskis ennast muide ikkagi ka seletada. Kaks mänguhaiget olid koos suurte rahadega. Olid oma lõunanapsid teinud ja tahtsid kangesti mängida. Aga ei leidnud ühtki partnerit lisaks. Mis mäng see on kahekesi, kas pole tōsi? Aumannil oli annet niisuguste situatsioonide haistmiseks ja oskust abi pakkumiseks. Mis pagana kahju, et endal nüüd viitkümmend kroonigi raha ei olnud! Niisugune oli olukord sel hetkel, mil Kaasik saabus kohvikusse nagu tellitult. «Ära hakka selle malega mässama, on juhus teha paremat äri,» käis Aumann peale. Eduga.

Mäng kestis teise päeva lõunani, mil ärimeeste-paaril oli vaja minna tööle. Pangad suleti ju kell kaks, nii et kell üks oli viimane aeg minna tarvilikke korraldusi tegema. Mis oli Aumannil või Kaasikul mängu lõpetamise vastu? Oh, Kaasik mõtles äraminekule juba siis, kui rahasumma taskus oli ainult kahekordseks kasvanud, aga minekut polnud kerge teha. «Jalad alla» said Aumann ja Kaasik sellega, et kaks rahaonu algul peamiselt duelleerisid ja tähelegi ei pannud kaotusi, mis läksid Aumanni ja Kaasiku heaks. Nendel olid esimesed panused bagatellid. Õnnejumalanna tahtel ja Aumanni mõnesuguse näppudeosavuse kaasabil noorte meeste menu püsis. Ülekohus oleks olnud küll Aumanni võltsmänguriks pidada. Aga mis tema sinna võis parata, et tal oli kaardiselgade piskete erinevuste meelespidamiseks ja nägemiseks parem nägemine ja mälu kui teistel? Kas pidi tema selle loomu-

ande kasutamata jätma? Kas teised ei kasutaks seesuguseid võimeid, kui neil neid ainult oleks?

«Sa tead nüüd küll, kuidas ma seda tegin,» rääkis ta Kaasikule, kui nad olid jäänud kahekesi, «sa nägid nüüd küll. Mõni ütleks, et valemäng. Lollus! Kui juba kaardilauda istutakse, siis ei olda nii õrnatundeline. Milleks istutakse kaardilauda? Selleks et teise käest raha ära võtta, see on aksioom. Kas niisugune raha äravõtmine on õiglane? Muidugi mitte. Ja ma ütlen sulle, kui need mehed ainult oskaksid, teeksid nad täpselt sedasama. Igaüks, kes mängulauda istub, on valemängur. Kes «ausalt» mängib, see on ainult osavusetu. Andke mängurile võimalus võltside karistamatult, võltsida nii, et pole mingit hädaohtu, et asi välja tuleb — ma tahaksin näha, kui palju on neid, kes jätaksid võimaluse kasutamata. Usu mind, ma tunnen asja. Ja mis seal muretseda? Kas nendel vanameestel raha vähe on? Nad ei teagi seda, kui palju neil täpselt kaasas oli. Ja revanši tulevad nad tahtma teineteise käest, mitte minu või sinu käest. Kas sa seda tähele ei pannud, et nad suures võidus kahtlustasid teineteist, mitte mind ega sind?»

Alles järgmisel päeval, pärast seda kui ta kaheksateistkümme tundi järjest oli maganud, andis Kaasik endale täpsemalt aru eelmise päeva sündmustest. Jah, see ju oli olnud nii, et tema pingutused olid õnnestunud, et ta oli saanud vilistlastelt allkirjad ja pangast raha. Ja ta oli veerandi tehtud laenust pangast ära toonud, umbes selle summa siis, mida ta vajas võlguoleva korteriüüri ja õppemaksu tasumiseks. Kaasik naeratas. «Õieti oli see laen pangast nüüd siis ülearune,» ta mõtles. Tõepoolest, see polnud uni, ta oli päris ärkvel ja tema taskud olid täis topitud raha. Igas taskus oli üksikuid kokkukortsutatud rahatähti peale nende, mis olid rahakotis. «Noh, küll ei tee küllale liiga,» mõtles ta veel. «Saab mõne aja päris muretult läbi. Niikuinii oli see summa, mis laenatud sai,

armetult väike. Sellest ei piisanud mingi läheduse, vabá-
duse tundmuse väljakutsumiseks.» Jah, pagan võtku, seal
olid nüüd need mehed, keda ta vaevalt nimepidi tundis,
kellega nad olid mänginud. Need kandsid iga päev taskus
summat, mida tema, Kaasik, võis omaks nimetada esma-
kordselt! Naljakas oli see kogemus, naljakas ja võõras.
«Kui naiivne, kui süütu ma olen ikka olnud tänini! Tuhat
krooni taskus kanda on suurem elamus kui uus filosoofi-
line süsteem peas.» Kurb, aga kindel muie levis üle Kaa-
siku kahvatu näo.

Mitte keegi, jah, sõna täht-tähelises mõttes mitte
keegi ei küsinud sult, kust sa raha said. Tähtis oli ai-
nult see, et sul raha oli. Kaasik jalutas mööda linna, sil-
mitses vaateaknaid, astus sisse ärisse, ostis uue kaabu,
kõige kallima, mis leidis; ostis teisest uue kaelasideme,
kolmandast salli. Ja siis kõndis rätsepa juurde ning tellis
uue mantli. Raha jätkus vekslite viisakaks pikendamiseks,
ilma et oleks tarvis olnud ennast üleliia alandada maha-
maksusummade mahakauplemisega. Ta imestas isegi, kui
palju sai teha selle suhteliselt ikkagi tühise summaga. Mis
see siis tähendas? Kas tema hädad polnudki enam väärt
kui närused tuhat krooni?

Näis, et sellest semestrist, mis oli alanud õige vähelohu-
tavalt, võis saada koguni mingi pöördepunkt tema seni-
ses elus. Kui kaua siis ikka? küsis ta endalt ja arvas tead-
vat, et nüüd ta mõistab juba seada oma elu. Siin töö —
seal muud asjad. Mõistlikult jaotatud aeg. Terav kontroll
oma soovide ja kohustuste üle. Kindlust, pisut kannatust,
kõik läheb veel hästi!

Siia on tarvis üht vahemärkust nende jaoks, kes selle
loo juures aega viites võib-olla tuletavad meelde mõnin-
gaid isiklikke, enam või vähem ulatuslikke kogemusi

mängudest. Kuidas oli see võimalik, et Kaasik, kui mitte teisel päeval, siis kolmandal, kui mitte kolmandal päeval, siis nädala pärast ikkagi ei läinud ega otsinud uuesti üles Aumanni, ei läinud uuesti katsuma õnne? Jah, hästi usutav see ei oleks, kui me ei peaks silmas paari erilist asjaolu.

Esiteks, Kaasiku «õnn» oli olnud ikkagi liiga harukordne, oli teda ennast ja vilunud Aumannigi üllatanud oma suurusega. Teiseks, juhus tahtis — ja kui palju etendab mängija elus juhus! — et nende tookordsed partnerid olid mõneks ajaks silmapiirilt kadunud, kes teab, kas sõitnud kuhugi, või naiste poolt kodusesse aresti mõistetud. Kolmandaks... kuid sellel peatume pisut pikemalt. Kolmandaks juhtus, et Kaasiku tähelepanu juhiti hetkeks mujale. Järgmisel viisil.

Organisatsioon, mille liikmeskonda ta kuulus, valis tema esimeheks. Ta laskis seda teatava heameelega toimuda. See kindlustas natuke kõikuma löönud krediiti viistlaste silmis, see lisas uuesti temale teatava väarikuse ja kindluse tunnet. Õieti oli ta sellest valimisest omajagu ka üllatatud. Just nüüd, mil ta ammu enam enda teada polnud kellegi eeskujuinimene, tõsteti ta teistest välja, seati ikkagi üsna auväärsesse valgusse. Kuidas see võis juhtuda? Noh, ta oli «vanem kaasvõitleja», ta esines vilunult, oli omajagu blaseerunud ja näis targana. Mis ime siis, et vahepeal koosseisult õige muutunud liikmespere teda hindas kõrgemalt, kui oleksid hinnanud need, kellega ta kord üheskoos alustas.

See esimeheks valitud saamine oli üks asjaolu, mis tõstis Kaasiku enesetunnet selles ringis, millest ta siseterviselt oli hakanud võõrduma, kuigi liikus seal ikkagi õige sagedasti. Teine asjaolu leidis veel aset. Üks tüdruk armus Kaasikusse. See oli uudne. Seni oli ikka Kaasik olnud see, kes, nagu me teame, suuremate tulemusteta ihales kord üht, kord teist tema tutvuskonda sattuvat noort naist. Nüüd oli aga tema ühe naise tõelise imetluse ja

ihalduse objektiks. See oli harjumatu, aga mitte eba-meeldiv.

Kaasik püüdis ennast uskuma panna, et ka tema Silvia Raagi armastab. Ta uskus seda, vähemalt siis, kui ta sügavamalt ei juurelnud oma tundmuste iseloomu juures. Kas kasvas see oletatav armastus välja tänutundest? Ennäe, see oli tüdruk, kes teda hindas kui meest! Või oli see tavaline mehelik suhtumine asjasse? Ära ütle seiklusest lahti, kui seiklus end pakub! Vastata oleks võinud seda küsimust objektiivne kõrvaltvaataja paremini kui Kaasik. Kuid see ju pole oluline. Küllalt, kui teame, et Kaasiku ja Silvia Raagi vahel pääses arenema see, mida tavaliselt nimetatakse suhteks.

Kellesse oli armunud nooruke, blond, sinisilmne Silvia Raag? Ah, küsige parem, millesse? Mis oli Kaasikus, mis tüdrukut köitis? Väidetakse, et kui armastust pimedaks võib nimetada, siis ta on meeste juures pimedam kui naiste juures. Mees armub esimesse vastutulijasse, armub nii, nagu juhtub tahtma juhus, palju mõtlemata, pikemalt kaalumata. Naine seevastu pidavat oma ihaluse objekti valikul olema kaugelt suurem ratsionalist kui mees. Naine armub sellesse, kes talle näib kõige tublimana, kõige huvitavamana, teistest enim väljapaistvana. Kas see tõde siin maksis? Miks mitte? Kaasiku käitumisse oli tekkinud üleolev ja elutarkust teesklev joon, tema maapoisivälimusest polnud enam jälgegi järel, ta kitsad punased huuled kahvatama löönud näos avanesid ainult teravaiks, kaalukusele pretendeerivaiks märkusteks. Ta tundus autori-teetsena. Me võime ju appi võtta lõpuks teisegi seletuse. Keegi tähelepanelik kirjanik on väitnud, et naine armub meisse seda tugevamini, mida vähem meie temasse armunud oleme, mida vähem meie temast hoolime. Kaasik ei valmistanud endale Silvia Raagi pärast vähimatki tüli. Kui Silvia oli päeval kavatsetud kuhugi minna või midagi teha Kaasikuga koos, Kaasik aga oli kokku rääkinud malepartiiiks kohvikus, siis ei tulnud kõne allagi, et Kaasik

oleks loobunud oma ettevõttest. Kui midagi seesugust juhtus, siis ainult üks või kaks korda üsna nende tutvuse alguses. Ja Silvia? Kui ta oli tulnud loengult, läks ta kohvikusse, läks mängude tuppa, vaatas, kus istus Kaasik, istus tasakesi sama laua äärde ja ootas kannatlikult tunni, kaks, kolm, kuni Kaasikule paistis olevat kohane mäng lõpetada. Harva julges ta anda Kaasikule märku, et ta on kannatamatu, et õigupoolest Kaasik peaks natuke, kas või üsna natuke arvestama ka teda. Ta võib-olla ei märganud sedagi, et enamasti oli ta ainuke naine ses toas, kus mängiti. Mis ta võis teha? Ta armastas Kaasikut, see oli nii! Ja kui Kaasik siis lõpuks lauast tõusis ja ütles, et nüüd nad võivad minna, siis oli ta ainult õnnelik, tal ei tulnud mõttesegi teha Kaasikule mingeid etteheiteid.

Aga me ei taha ka Kaasikule ülekohtu teha. Tõsi, ta käitus halvasti, ta käitus hoolimatult. Aga ega ta niisugune olnud. Ta ainult pidi ennast jagama kahe vahel. Ka mäng oli temale armas. Seegi nagu oleks olnud armuke, väga nõudlik armuke. Kui ta mängis, siis ta mõtles soojuse ja hellusega naisele, kes teda armastas. Kui ta kohtamisele hilines või koguni tulemata jäi, siis ta tundis südametunnistuse piinu ikkagi ka. Muide, need südame-tunnistuse piinad olid seotud erilise lõbutundega, nii et ta neid isegi otsis. Ta nagu oleks kiusanud saatust ses kindlas teadmises, et temale midagi halba juhtuda ei või, kuna tema selja taga seisis too naine, kes teda hoidis.

Kui lihtsalt inimene ennast petab, kui ta ainult tahab ennast petta.

Ühel hämaral õhtupoolikul jõulude eel läks Kaasik seltsikorterisse. Ta oli eksinud päevaga. Juhatuse koosolek, millele ta tahtis minna, oli olnud eelmisel päeval, nagu ta veendus kalendrist järele vaadates, pärast seda, kui ta oli leidnud, et maja oli täiesti tühi ja tema ometi enda arvates pidi olema hilinenud paarikümne minuti

võrra, just paraja aja võrra selleks, et kõik oleksid pidanud olema koos.

Ta ei süüdanud tuld, kõndis niisama läbi kõik ruumid ja jäi peatuma musta tahvli ette, kus rippusid mitmesugused teadaanded, samuti üldist tähelepanu väärivad sissetulnud kirjad. Ta lappas ükskõikselt läbi vedruklambriga tahvli külge riputatud kirjad, ei pööranud nende sisule suuremat tähelepanu ja pidi juba ümber pöörduma ning minema hakkama, kui ta siiski vaatas veel kord tähelepanelikumalt vatmankartongist kaarti, mis oli pistetud sinnasamasse, teiste kirjade vahele. Ta tõmbas selle teiste vahelt välja, tõstis üsna silmade lähedale. Ta vaatas ja vaatas. Jah, muidugi, see ei võinud ju eriti üllatada. Mis pidi selles olema üllatavat, et üks ülikooli lõpetanud noor daam abiellub? Aga Kaasik seisis sealsamas tahvli juures veerand tundi, kartongitükk näpu vahel, nii nagu ta selle tahvli oli võtnud.

Kaasik tundis, et kurb muie kõverdas ta suunurki. Ta seisis seal, tühjas, hämaras seltsikorteris, ta oli ihuüksi, tal polnud mingit tarvidust kuidagimoodi k ä i t u d a, midagi ütelda, mingit nägu teha, endast mingit muljet jätta. «Tõepoolest hea,» mõtles ta, «et saad niisuguse uudise teada, ilma et sul oleks vaja seista ükskõik kellega silma silma vastas, ilma et sul oleks tarvis näha vaeva enda rahulikuks sundimisega, enda kokkuvõtmisega.» Ta võttis peoga lõuast kinni, justkui oleks ta silitanud olematut habet, ja noogutas paar korda mõtlikult pead. Kui lihtne see siiski oli! Kui lihtne see oli, kui see oli käes! Kuidas küll kujutlused tulevikust ei kattunud mitte mingisuguselgi määral olevikuga, kui tulevikust kord olevik oli saanud!

Esmakordselt siin aimas ta nüüd, et kogu ta häda peituski selles, et ta tulevikku ikka ja ainult kujutles, mitte midagi aga tuleviku heaks polnud teinud. Praegu see polnud mingi kindel mõte, ammugi mitte sõnades väljendatud väide, ei, see oli tõesti vaid ebamäärane aimus. Aga

õmeti oli see aimus ise niivõrd meelde jääv, see tundmus, mida ta läbi elas, nii esmakordne, et ta seda väga palju aastaid hiljem võis veel selgesti meenutada. «Jah, seal ma tundsin tõesti esmakordselt, et olen inimene, kes elab ainult minevikus ja tulevikus, mitte kunagi olevikus.»

Praegu ta ei mõtelnud nii selgesti. Praegu pani ta kaardi, mis teatas selgete mustade tähtedega, et Hella Aasa on abiellunud kellegagi, seinale tagasi, ja kui ta selle oli teinud, tundis ta end väga rahulikunagi. Nagu mingisugune nähtamatu koorem oleks langenud õlgadelt. See siin oli midagi sündinut, oli midagi kindlat, siin ei olnud enam tarvidust endale edaspidi etteheiteid teha, et... võib-olla... et kui mina ise...

Uks käis. Kaasik pöördus.

Kui ta tulija oli ära tundnud, tundis ta endasse ka välgukiirusega istutatavat mõtte: «Siin ta on! See on tüdruk, kellega abiellun mina. Nüüdsama ja õige varsti!» Ei, Kaasik ei tahtnud sel hetkel sugugi saatuslega jonnida, ta ei tahtnud mõelda Hella Aasale kibedusega. Milleks? Kas ta oli kunagi midagi Hella Aasalt küsinud, kas ta oli temalt mingisuguseid töotusi vastu võtnud, kas ta oli üldse nõnda käitunud, et tal oleks olnud mingisuguseid nõudmisi, oleks võinud olla mingisuguseid nõudmisi naise vastu, kes nüüd laskis teatada, et ta abiellub? Muidugi mitte! Teiselt poolt, kas ka Silvia Raag ei olnud imevärselt kena tüdruk ja temasse, Karl Kaasikusse, mõõduta armunud? Midagi nagu kaastundmuse ja kohustuse veiderast ühendist arvas Kaasik märkavat endas tärkavat. Kas tema, Karl Kaasik, polnud juba paar kuud halvasti, hoolimatult ja hoolimatult käitunud tüdrukuga, kes õmeti tema lähedust otsis, teda hindas, kes Kaasikus ilmingimata näis näha tahtvat oma õnne? Ja lõpuks: kumb oli siis õieti õige? Kas abielu naisega, keda sina armastad, või abielu naisega, kes armastab sind?

Muidugi, Kaasik oleks pidanud küsima, nagu küsime meie, et miks siis just kohe abielu? Aga ta ei teinud seda.

Kui ta hiljem, kaua aega hiljem seda äkkitehtud otsust, selle otsuse tegemise motiive katsus analüüsida, siis ta leidis neid. Ta igatses alateadlikult välja sellest olukorrast, kus ta midagi ei olnud, ta otsis alateadlikult teatavat presitiivõitu. Seda ei oleks praegu enam mingi «suhe» andnud. Ja lõpuks oli see mingi revanš ka ikkagi, olgugi et ta tolele teisele ei mõtelnud kibedusega, nagu juba ütlesime...

Kas Silvia olevat täna õhtul midagi ees?

«Ei,» vastas Silvia. Kiiresti ja tänulikult.

Pühadevaheajal tegi Silvia Raag oma vanematele selgeks, et ta peab abielluma Karl Kaasikuga. Veebruari algul teatas Kaasik oma vanemaile ja teistele sugulastele maal — trükitud kaardiga, et Silvia Raag ja Karl Kaasik on abiellunud.

Mõnigi kõike õnne töötav abielu jääb sõlmimata nõndanimetatud võimaluste puudumise tõttu. Ja ümberpöörduvalt: abielud, mis ei tööta midagi muud kui õnnetust, sõlmitakse «võimaluste» puudumisest hoolimata! Seda loomu- ja loodusevastast tõsiasja ei suuda kaotada ka need vormilised tõkked, mis iga abielu sõlmimise eel tuleb ületada, mis nõuavad teatavat hulka aega ja energiamahutust ja ju siis annavad ka mahti järelemõtlemiseks ning — et ütelda kaalukalt — pakuvad võimalusi küpseks kaalumiseks.

Silvia Raag ja Karl Kaasik olid abielus. Küsitava väärtusega mesinädalad olid möödumas. Silviale pidi selgeks saanud olema, et ta oma väljavalitus siiski midagi muud oli näinud, kui peitus selles, keda ta nüüd hakkas tundma õppima.

Tõsi küll, kuu aega olid nad rõõmutsenud sellest sei-

sundist, millesse nad olid sattunud. Nad olid tuletanud meelde siit-sealt loetut ja kuuldut üliõpilasabieludest. Kuu aega oli Kaasik kohvikuist ja kõrtsidest eemale hoidunud. Korteriuürile kulutasid nad nüüd kahekesi nii palju kui kumbki enne eraldi. Kuigi Kaasik ei võtnud oma õpinguid uuesti üles just samasuguse hoolsusega, nagu tema naine omi jätkas, midagi tegi ka tema siiski. Silvia võis nende abielu esimesil nädalail ennast ikkagi uskuma panna, et tema kujutlused nende elust tulevikus võivad täide minna. Ja siis on küll hea kõigile nendele halbadele prohvetitele, keda maailmas alati palju rohkem leidub kui häid, siis on hea nendele parandamatuile pessimistidele, nendele kartlikele ja ettevaatlikele ütelda: kas mul ei olnud õigus!

Vaene Silvia! Pessimistid on paremad prohvetid kui optimistid. On ju tarvis olla umbusklik, on tarvis ennustada halba, et hiljem, kui ennustus täide on läinud, ennast täis puhuda ja elutargalt pead vangutades ütelda: kas ma ei ütelnud! Sellel «kas ma ei ütelnud» on kaalu ainult siis, kui seda saab ütelda ebaõnne või äparduse puhul.

Agaga kogu teoreetiline spekulatsioon ei aita praegu enam midagi. Silvia hakkas varsti nägema, et tema ei saa vist küll iialgi triumfeerida hoiatajate ja keelajate üle. Kui Kaasik nende abielu teise kuu esimesel poolal ühel õhtul, mil ta oli üksi välja läinud, koju ei tulnud, vaid tuli alles järgmisel hommikul, siis ei teinud Silvia küll seda noorte abielunaiste harilikku viga, et oleks hakanud tegema mehele etteheiteid; ei, ta ei teinud mingit stseeni. Agaga me ei tea, kas see, mida praegu veaks nimetasime, oleks olnudki viga. Sest Kaasik ei kartnudki hommikul koju tulles muud nii väga kui just võimalikku «stseeni». Ja naise vaikimise ning teatava sõbralikkusegi võttis ta vastu õige kergeks läinud südamega. Muide, tal oli olnud ka õnne. Agaga ta häbenes sellest naisele rääkida. Tema naine polnud ju niisugune nagu too armuke «Mänguris», kes oma kallimat lohutas: «Kui need kakssada tuhat franki

läbi on, siis lähed ja võidad uuesti kakssada tuhat franki!» Aga kenasti olid nad seda portselanimaalimise äri omanikku poleerinud, seda küll, mõtles Kaasik, kui ta uinus, sel ajal, mil Silvia läks välja, loengule.

Ta oli maganud vaevalt paar tundi, kui ta juba ärkaski. Pärast mängulaua taga möödasaadetud ööd ei olnud uni ju kunagi päris rahulik. Aga kui ta oli niisugustelt õhtutelt koju tulnud poissmehena, teoreetiliseги vajaduseta kellelegi aru anda oma käimisest ja olemisest, siis oli südamerahu olnud siiski natuke suurem. Nüüd ta ikkagi raputas pead. Jah, hommikul, kui ta oli tulnud koju ja meeoleolu oli ettevõtlikum, tänu kergele alkoholiudule peas, mis polnud veel lahtunud, oli ta ju libisenud juhtumist üle kuidagi üsna kergelt. Nüüd süda natuke valutab. Elavamalt kui ühelgi neist suhteliselt rahuliku enesetundega möödasaadetud vähestest päevadest pärast abiellumist kippusid esile mõtted sellest, et ta on õieti ikka toimetanud, õrnalt öeldud, kergemeelselt. Kas ei oleks enne, enne abiellumist nimelt, pidanud ikkagi korda seadma oma korrast ära minna lastud elu? Jah, aga abiellumine pidi olema üheks soodustavaks teguriks? Kas ta ei olnud siis mõtelnud nii?

Kaasik keeras end paar korda ringi, sulges silmad, ta tahtis unustada, et on valge päev, ta tahtis ühtlasi tõrjuda eemale neid tülikaid ja tülitavaid mõtteid. «Ja mis siis!» püüdis ta ennast lohutada. Muidugi ei kesta niisugune ebakindel, tuulele rajatud elu igavesti. Mis tähendab — igavesti! See ei kesta kuigi kaua. Poolteise kuuga on ta nüüd ikkagi rohkem ära teinud kui vahepeal poolteise, mis rääkida poolteisest! — kolme aastaga! Ons nüüd mõtet selle ühe öö pärast hädaldada?! Kevadeni venitab välja majanduslikultki. Kombineerib veel natuke, kasutab veel mõningaid krediite. Tänavusele kevadele lisaks veel üks aasta, ja ülikool on lõpetatud. Ja siis juba näeb. Kindlasti näeb, kuidas hakkama saab. Nende mõte-

tega ta uinus uuesti, et ärgata alles selle peale, kui toa uks avati ja Silvia astus tuppa.

Kaasikul hakkas südames tõsiselt piinlik ja kahju, et ta Silviat võis pahandanud olla, niipea kui Silvia jälle seal oli. Südametunnistus vaevas. Vaevas seda enam, et Silvia sõnagagi ei meenutanud hommikust. Jah, oleks ta kuidagiviisi tahtnud kõnelda, midagi küsinud! Hommikul oli tal sellest heameel, et naine ta rahule jättis ja ära läks. Nüüd, pärast seda kui ta oli enesega mõttes arveid pidanud, nüüd oleks ta oodanud, et naine temalt midagi oleks pärinud, mingit seletust nõudnud. Nüüd oleks ta osanud end välja rääkida, oleks midagi jutustanud, oleks seletanud, kuidas see niihästi kui kindel oli, et ta võitma pidi, oleks rääkinud, et mäng, millesse ta oli laskunud, oli olnud kõigiti aus, ta oleks ütelnud, et ta ainult sellepärast võitis, et ta vahetpidamata mõtles temale, Silviale. Aga ta ei saanud avada oma suud. Sest Silvia ei alustanud, ei teinud vähematki vihjet sinnapoole. Piinlik oli, väga piinlik. Selle asemel et midagi ette heita, tuletas Silvia Kaasikule meelde, et õhtupoolikul on Kaasikul seminar. Ja küsis, kas ta tahab koos tulla lõunat sööma. Kas pärast niisugust käitumist ei pea sind haarama kõige üllam eneseparandamiskavatsuste hoog, või kuidas?

Nõnda siis, sel päeval andsid Silvia ja Karl eeskujuliku näite sellest, kuidas peab käituma, et vältida tülisid abielus. Nad surusid maha, üks kui teine pool, rääkimise tarbe, rääkimise vajaduse ja olid selle asemel viisakad ja tähelepanelikud teineteise vastu. See talitusviis, nii õige kui ta ka on väga mitmel kohal, polnud siin ometi omal kohal. Kahtlemata oleks Silvia käitumine olnud õige, kui ta mees oleks olnud keskealine ärimees ja tema ise seltskonnadaam. Siis oleks seesugune käitumine olnud õnneliku abielu kestmise parimaks pandiks. Kuid Kaasik ja Silvia olid mõlemad noored inimesed, ja kuigi me vähe teame Silvias — kas teadis Kaasik isegi temast kuigi

palju? — siis teame ometi ühte kui teist Kaasikust. Ja andmed Kaasiku kohta on sellelaadilised, et Kaasikule oleks pidanud saama osaks teistsugune käitumine tema naise poolt, kui tahta, et sel käitumisel oleks pidanud olema mingi loodetavgi mõju sellele, mis muidu endastmõistetavalt pidi tulema.

Endastmõistetavalt käitus Kaasik tüki aega kenasti. Seekord see ei olnud kuu ja üks nädal, see tükk aega, vaid oli kolm nädalat. Siis ta võttis endale jälle kord vabaduse unustada, et ta pidi olema alanud uut elu. Ka seekord ei teinud naine talle sõnades etteheiteid. Ja seegi kord tundis Kaasik südametunnistuse piina, ootas, et naine talle midagi ütleb, temalt midagi küsib, aruandmist nõuab. Seegi kord lohutas Kaasik ennast ise. Ja piinlikkustunne kadus seegi kord paari päeva jooksul. Aga nüüd oli tarvis ainult nädalat aega uue retsidiivini. Ning järgmisel korral kestis andumine vanale poissmehepõlve vabaduse mälestamisele mitte üks öö, vaid kaks ööd, koos päevaga, mis oli nende ööde vahel. Poissmehepõlve vabaduste mälestamine — jah, selle kõnekäänuga võis Kaasiku seiklusi vahest Silvia nimetada. Meie aga teame, et Kaasik ei andunud mingisugustele vabadustele, vaid oli aheldatud mängu külge. Ja just sel pikal äraolemisel väga näruse mängu külge; sendise mängu külge, piltlikult üteldes; kus võis võita või kaotada asjade loomuliku käigu korral mõnikümmend krooni, mitte enam; seltskonda ei olnud alati valida, mäng tõmbas aga alati.

Kaasikule jäi teadmatuks, et tema naine sel korral oli palju nutnud ja koju oma vanemaile kirjutanud. Ja oli ses kirjas läbi paista lasknud, õigemini mitte varjata suutnud, midagi selletaolist, mida kõlbaks nimetada pettumuseks.

See jäi Kaasikule teadmatuks. Aga ta tundis, et põhi kadus jalgade alt. Kunagine pangakonto oli kokku kuivanud nulliks ja taskus oli õhtul olnud veel vaid paar rahatähte. Oh, kas pidi just nüüd sellele mõtlema, kui naine

ei vaadanud talle otsa, vaid vaatas aknast välja ja vaikis. Kaasik oli paberossideta koju tulnud. Ta tahtis suitsetada. Ta ei julgenud küsida naiselt suitsuraha. Ja ta ei osanud ka provotseerida tüli, et siis olla õigustatud haarama kaabu ja jooksmata välja ja minema linna peale vaatama, kas ehk kuskilt saab midagi. . . Neetud seisukord!

Kui on tülitsemist ja leppimist, pahandust ja pisarate-valamist, etteheiteid ja nurinat, siis öeldakse, et niisugune abielu on õnnetu. Kui aga inimesed pingutavad ennast selleks, et väliselt rahulikud olla, et mitte midagi ütelda, et mitte häält tõsta, siis ei teata iialgi, kui kaugel on juba täis kannatuste karikas, siis pole aimu, millal kukub see viimne tilk, mis ta üle voolama paneb. Nii oli Kaasikute juures, selles noorte inimeste abielus, kus üheksakümne üheksal juhul sajast oleks asi pidanud ometi olema otse ümberpööratud. Niisugune oli Silvia, see Silvia, kes oli osutanud küllalt kannatlikkust ka siis, kui ta alles istus kohvikus ja vaatas, kuidas Kaasik päeval mängis malet. Et Kaasik ajal, mil ta tutvus Silviaga, pooled ööd kaarte oli mänginud, seda võis Silvia järeldada alles nüüd.

Järgnev juhtus sel päeval, mil Karl Kaasiku ja Silvia abielu pidi saama sada päeva vanaks. Suur kevade oli väljas. Eksamid ülikoolis olid täies hoos. Karl oli Silvia ees salanud seda, et tal polnud mingit mõtet ega välja-vaadet «minna ette» asjaga, mille ettevalmistamist ta oli hoo ja hoolega alustanud; sest kahel esimesel kuul ta ei võtnud seda ettevalmistust nii väga täpselt; ja viimasel kuul ta ainult simuleeris seda. Just simuleeris. Ta ei saanud töötada. Kuidas see Kägi ammu kunagi ütles? Kui sul raha oli, siis ei saanud töötada sellepärast, et sul raha oli. Ja kui sul raha ei olnud, siis pidid mõtlema sellele, kuidas raha saada — ja jälle ei saanud töötada.

Jah, see kevade! Pikemaks venivad päevad, iga päevaga teiseks muutuv linn, see kõneles, et näe nüüd, kui kiiresti läheb aeg, et jälle tuleb suvi, et . . . Hommikuti koju

tulla oli halb. Kunagi ei saanud koju tulema pimedas, tulid sa nii aegsasti, kui tulid. Ja pimedas kojutulek oleks tähendanud ikkagi kojutulekut õhtul, olgu see õhtu siis nii hiline kui tahes. Aga nüüd algas hommik juba keskööl.

Kell oli viis, kui Kaasik tuli üle mäe. Kunagi ammu oli ta hommikuti istunud siin mäel, ebamääraste tulevikukavatsustega, aga kindlate teadmistega eelseisvaiks koolitundideks. Nüüd ta kõndis, jalgu pisut väsinult järele lohistades... lõppude lõpuks siiski ka tulevikukavatsustega! Jah muidugi, tulevikukavatsustega ja — kindla teadmisega nüüd, et homme ta jälle ei lähe eksamile. Et sellest ei tule midagi välja. Siin, mäel oli ta kunagi mõtelnud ühest tüdrukust. Kus see küll praegu peaks olema, mida tegema? Rumalus, õnnistatud rumalus oli see küll olnud, et ta Silvia pealekäimisele oli järele andnud ja sellesse abieluafääri laskunud. Nüüd see vastutus ja tarvidus teisele aru anda oma käimistest ja tegemistest, võtaks pagan!

Nii mõtiskledes oli ta tähelepandamatult jõudnud oma kodutänavasse ja seisis maja ees, milles nad elasid. Muna-kividega kaetud sillutisel seisis maamehe vanker. Ta silmitses seda vankrit hajameelselt, esiukse võti näpu vahel. Võti oligi asjatu, uks oli juba avatud. Lahtist põhku oli vankris, kõrsi ulatus üle redelite, hallile istmekotile oli visatud punasevöödiline tekk. Ta oli oma kodu ukse ees ja üks teine kodu, seal maal, see tuli meelde. Mida nad seal praegu ka teevad küll? Ammu ei olnud ta sinna enam saanud. See hetkeline mõte kodust, selles oli midagi ebameeldivalt erutavat. Kuid nüüd oli Kaasik juba trepil. Kas Silvia magas veel? Arvatavasti, kellaag polnud ju täna nii hirmus hiline. Mõttes tegi Kaasik endale väikese kiituse: inimene võib siiski palju, kui ta ainult tahab. Kas ta täna ei oleks võinud mängida edasi ja siis minna koos teistega kuhugi jooma? Muidugi oleks võinud! Aga, näe, ta ei läinud, ta pani kiusatusele vastu. Kas ei olnud tema

see, kes kiusatusele vastu pani? Jah, näe, tema oli see mees.

«Mina olin see mees! See mees!» kordas ta mõttetult. On — kui ainult tahtejõud ja kogemused küllalt suured on —, on täiesti võimalik mängulauast ja kõrtsilauastki tõusta õigel ajal. Ja selles seisnebki ju kogu kunst — õigel ajal tõusmises. Ei, täna pole kellelgi põhjust tema üle nurisemiseks. Lõpuks, ta on ikkagi iseenda peremees, ta teab, mis ta teeb. Ta pole mitte päris õieti teinud, üldiselt ja kõrgelt arvustades, hüva, olgu nii; aga konkreetsest situatsioonist lähtudes ometi! Või kas neil öhtul oli raha üürimaksmiseks? Ei olnud. Aga praegu on. Nii et!

Ta oli oma korteri ukse taga. Õige ettevaatlikult pistis ta võtme lukuauku, keeras ukse lahti ja astus tasa hämarasse esikusse. Kikivarbail lähenes ta oma toa uksele. Mis see siis oli? Ta kuulis selgesti, et just tema toa ukse taga kõneldi. Kes see võis olla? Nii varasel tunnil? Miski-pärast ta arvas, et see võiks olla mõni Silvia sugulastest. Ja tema äsjane kindlus — kes võib mulle, tegelikku olukorda arvesse võttes, teha mingisuguseid etteheiteid! — andis maad välkkiirele hädavale otsimisele.

Akna all seisis Silvia. Tema kõrval vanas kõverjalgses tugitoolis istus isa. Tema, Kaasiku isa.

Seda siis oli tähendanud see vanker all! Kas ta tõesti ei olnud ära tundnud oma kodust tulnud vankrit? Ja hobust! Aga küllap on hobused uued ja ehk vankridki. Inimese iga on kolm hobuse iga.

«Tere!» ütles Karl, et kuidagi vaikusest üle saada, mis oli kestnud juba veerand minutit. «Tere,» vastas isa. Uuesti tekkis vaikus. See paistis kestvat väga kaua, nagu kõik vaikused, mis kestavad enam kui pool minutit. Lõpuks tahtis Karl paotada suud banaalseks hädavaleks õpimisest kaasvõitleja pool, kui isa jõudis ette:

«Ema on surnud, Karl!»

Ärkveloleku ja une kokkupõrge — selle oleks nagu

välja kutsunud need neli sõna. Kuski pöörati ringi mingi lüliti. See, mis hetk varem oli näinud tähtsana, oli olnud teadvuses, see taganes kuhugi kaugele, muutus tähtsuse- tuks, ja alateadvuse sügavusest ujusid silmapilgu jooksul üles mälestuskillud kaugest lapsepõlvest. Kaasik püüdis nendest mõnda tabada ja jäi kõigest väest meelde tule- tama, mis oli ema talle viimati lahkumisel ütelnud. Oli see «jumalaga» või oli see «nägemiseni»? Ta ei suutnud jõuda selle üle selgusele, kuigi see tundus talle ääretult tähtsana teada.

Kaasik kirjutas Silviale kirja; Silvia vanematekodu aadressil. Vastust ta ei saanud. Ta sõitis korraks ise sinna, teda ei võetud vastu. Ta arvas siis, et on õiendanud ko- hustused, mis tekkisid sellest tõsiasiast, et ta maalt, ma- tustelt tagasi tulles oma toa tühja, Silvia kadunud olevat leidis. Ta ei saanud isegi hästi aru, kas ta koguni ei rõõ- mustunudki, et see nõnda kergesti läks.

Kiri, mille Silvia Kaasikule jättis, siis kui ta sõitis ära vanemate juurde — kandma ja sünnitama last —, see puhkab ülikooli raamatukogus ühe vana auväärse köite vahel. See raamat oli tookord Kaasiku laual. Silvia kir- jutas paar rida ja pani lehekese raamatu vahele. Aga Karl ei juhtunud raamatut lehitsema, vaid lõi ta niisamuti kinni. Ja kui ta oli saanud kolm-neli järjest kurjemaks minevat manitsus-postkaarti raamatukogust, pakkis ta selle ja paar teistki raamatut kokku ja viis nad ära. Minu näppude vahel need paar rida, kirjutatud keemilise pliiat- siga, kord olid. Ma ei jätnud neid endale, vaid mingist pie- teedist aetuna panin nad tagasi sinna, kust nad leidsin. Tõenäoliselt on nad praegugi seal. Aga kuigi ma neid praegu väga näha tahaksin, kas või selleks, et tagant ai-

data oma üles ütlema kipuvad fantaasiat, ei leiaks ma seda paberit, sest olen unustanud, mis raamat see oli. Ja ülikooli raamatukogus on palju raamatuid, ning igas raamatuis palju lehekülgi!

Nad istuvad kohvikus, Kaasik ja Mänd. Hämar novembrihommik on väljas. Teised, need, kellega nad olid mööda saatnud aja õhtust hommikuni, olid läinud keskuhu: kohtusse, panku, toimetusse. Nemat Männaga olid käinud habemeajaja juures ja nüüd tulid siia.

«Olen mõtelnud sellele, ära arva, et ei ole,» kõneles Kaasik. «Veel paar-kolm aastat niisugust elu, ja sa oled omadega läbi. Kas sa tead, kolme-nelja aasta eest ma võisin olla paar ööd-päeva järjest magamata, ja häda ei olnud midagi. Aga nüüd — üksainus magamata öö teeb mu töövõimeks mitte üheks, vaid mitmeks päevaks.»

«Kas sa mängudes palju võidad?»

«Viimasel ajal ma kaotan. Siiski, aasta eest mul oli õnne. Sa ei tea, sa olid siis ära... kuule, ütle, kas sa ei tundnud seal välismaal ka kiusatust proovida, nii... kuskil päris tõsisel kohas?»

«Ei olnud tahtmist. Muud oli küllalt teha. Sekelda naisetega, ma ütlen...»

«Jah, usu või ära usu, see oli metsik õnn mineval aastal. Mitte üks päev! Kuude kaupa! Kas sul raha ei olnud või ei olnud, see ei tähendanud midagi. Nii kui käe sisse pistsid, muudkui tuli! Järg oli käes, korralik ülikond seljas ja raha ikkagi alati taskus. Seda peab olema, siis tuleb kõikisugu juhuseid ette. Aga nüüd... ma ütlen sulle, sümptomaatiline nähtus: siin on üks mees, minust palju nõrgem mees. Aga noh, rikas inimene, tahab mängida. Kaotab alati. Eile juhuslikult võidab kaks partiid. Ma tahan maksta. Ei, ütleb, milleks, teinekord mängime jälle, üks siis arva maha. Jaa, hakkad endalegi tunduma vastikuna. Mis sinust õige arvatakse?!...»

«Sa vabandad mind,» ütleb natukese aja pärast Mänd, maksab oma kohvi eest ja ulatab Kaasikule käe.

Kaasik jääb üksi kogu kohvikusse. Ta tõmbab taskust musta vahariidesse köidetud märkmiku ja hakkab seda lehitsema. Nojah, Kiusalaas: kaheksa viiskümmend; Lemm — viisteist. K. S. — neli krooni. Varik: Sada kaheksakümmend krooni. Varik: kakssada krooni. Milleks paganaks neid viimaseid summasid siia küll üldse vaja oli kirjutada? Kunagi olid ju olnud ajad, mil ennast maksmata mänguvõlgade pärast maha lasti. Nüüd paraku tehakse teisel päeval pahur nägu ette ja simuleeritakse nädal aega hajameelset, mitte-nagemist, mitte-tundmist ning sellega arvatakse võlg olevat tasa! Kaasik keerab teise lehekülje.

Siin on teised nimed. Kuupäev, nimi ja selle taga: viis krooni, kümme krooni. Nii palju, nagu üks või teine kord oli olnud julgust küsida ja oskust esineda. Õieti ei pruukinud ju need summad, mis ise võlgneti teistele, nii väga vaevata. Nad olid laenatud inimeste käest, kelle jõukus ei lubanud ennast niikaugemale alandada, et seesuguseid pisi-asju meelde tuletada... Palju enam vaevas see, kuidas n e n d e käest midagi kätte saada, kelle käest oli jäänud saamata mängus. «Varikult muidugi ei saa midagi. Need sajad kroonid on «õhk». Aga Kiusalaas: kaheksa viiskümmend. Kui tuleb kohvikusse, saab kätte. Vähemalt kui küsime, saab kätte!» Väike värin käis Kaasikust läbi. Määrdundu tunne oli. Aga pidi selle maha suruma, kui tahtsid... võimaldada teistel aumees olla ja mänguvõlad ära maksta! Õnnestunud aforismi pärast läks tujugi paremaks. Aega on. Nii mõnigi asi laseb ennast veel seada!...

«Veel paar-kolm aastat niisugust elu, ja sa oled omadega läbi...» Tühja kah! Isegi kaardimängija, kellel ju kõik oleneb sellest, kui õieti ta suudab ütelda, m i s peitub

tundmatu juhuse taga, isegi kaardimängija võib olla halb ennustaja: üheksateistkümmend ja pool aastat on Karl Kaasik tänaseni vastu pidanud. Ilma et ta oleks ennast «parandanud»; aga ka ilma et ta oleks «põhja käinud» — mõlemaid viimaseid sõnu kõige konventsionaalsemalt mõistes.

1939

Toimetaja O. S a m m a

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus, O. Jõgi, U. Laht,
O. Ojamaa ja R. Sirge

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 492-54; 407-82.

Trükkimisele antud 18. III 1969. Trükiarv 22 000. Kohila Paberivabriku trüki-
paber nr. 2 84×108, 1/32. Trükipoognaid 6. Formaadile 60×90 kohaldatud
trükipoognaid 10,08. Arvestuspoognaid 9,31. MB-02458. Tellimise nr. 598.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 20 kop.

На эстонском языке

Библиотека «Лoomинг» 12/13 (592/593)

Издательство «Периодика»

Пауль Вийдинг

Суррогат жизни